

42

HANDBOEKJES
EICK T BESTE

DR. NICOLETTE A. BRUINING
GEESTELIJKE
STROOMINGEN

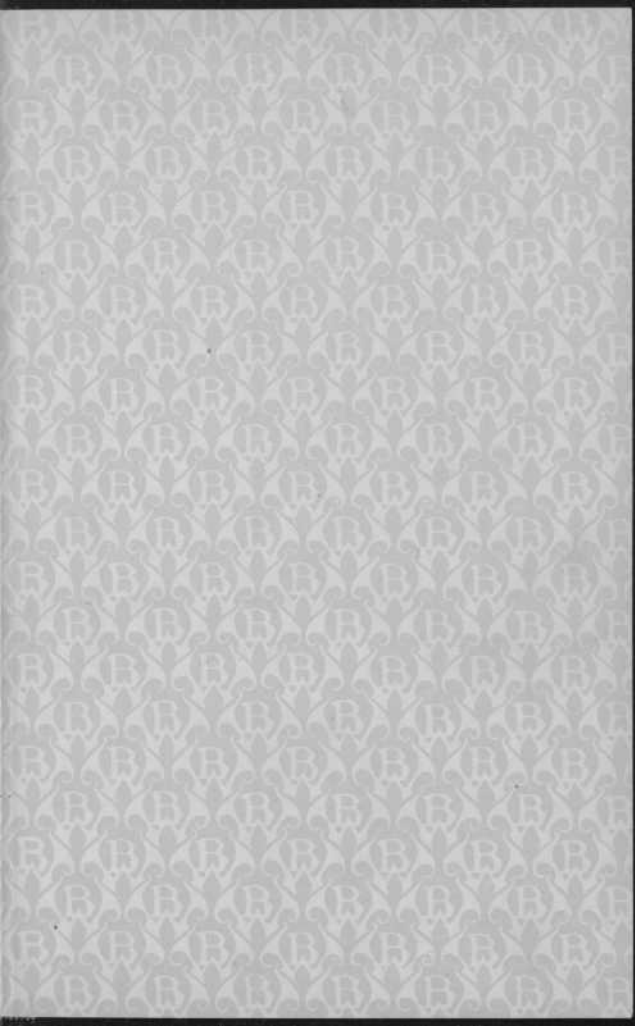
UITGEGEVEN DOOR DE
MAATSCHAPPIJ VOOR
GOEDE EN GOEDKOOPE
LECTUUR AMSTERDAM

- 8 JUN 1923

KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK

0770 7380

1.75
\$649

92

GEESTELIJKE STROOMINGEN

HANDBOEK
V. T. BESTE
GEESTELIJKE STROOMINGEN

UITGEGEVEN DOOR DE
MAATSCHAPPIJ VOOR
GOEDE EN GOEDKOOPE
LECTUUR AMSTERDAM

AMSTERDAM
WILHELMUS

STAATKUNDE

LETTEREN

HANDBOEKJES ELCK 'T BESTE

ONDER LEIDING VAN L. SIMONS

UITGEGEVEN DOOR DE
MAATSCHAPPIJ VOOR
GOEDE EN GOEDKOOPE
LECTUUR AMSTERDAM

KUNST

WETENSCHAP

943E4 W
42

GESCHIEDENIS

HYGIENE

DR. NICOLETTE A. BRUINING
**GEESTELIJKE
STROOMINGEN**

1923

WISBEGEERTE

PRACT. LEVEN

A.C. BERLAGE

GESCHIEDNIS VAN NIGTENE 44

DE NICOLITTE A. BRUNING

GEESTELIJKE STROOMINGEN

UITGEGEVEN DOOR DE
MAATSCHAPPIJ VOOR
GOEDE EN GOEDKOOP
LECTUUR AMSTERDAM
1897

Gedrukt ter drukkerij van de Wereldbibliotheek

I. INLEIDING

1. *De Verschillen in het menschelijk Geestesleven.*

„De geestelijke stroomingen van onzen tijd”, het is wel een heel uitgebreid gebied, waarop wij ons thans gaan begeven! „Een zee om uit-te-drinken”, zegt de Franschman, waarmee hij wil zeggen, dat men er nooit, zelfs niet voor een klein deel mee klaar komen kan. Dat mogen we van ons onderwerp zeker wel zeggen. Maar het is ook niet onze bedoeling om alles wat er op dit gebied bestaat te leeren kennen, we willen alleen trachten ons hier eenigszins te oriënteren, zoodat we, als we die geestelijke stroomingen in ons leven ontmoeten, er niet zoo vreemd meer tegenover staan. Deze zee, om bij de beeldspraak van het spreekwoord te blijven, willen we niet trachten uit te drinken, we willen er op leeren varen om er op thuis te geraken als goede schippers, we willen haar in verschillende richtingen gaan doorkruisen, om te weten te komen wat zij ons te bieden heeft en er den weg op te leeren kennen.

Inderdaad als we pas beginnen hier „den weg te zoeken” lijkt het een hopelooze zaak. Wat leven er niet een menigte verschillende geestelijke stroomingen om ons heen! Zoovele, dat we soms ternauwernood de namen ervan uit elkaar kunnen houden, laat staan dan weten en precies kunnen omschrijven wat al die menschen gelooven en tot stand willen brengen. Vroeger was het veel gemakkelijker om op dit gebied eenigszins thuis te geraken, zoo lijkt het ons nu toe. En vele menschen zien dan ook verlangend terug naar de middel-euwen, „toen de ééne groote christelijke kerk het

geheele leven omvatte en beheerschte" of zelfs maar naar den tijd, die enkele eeuwen achter ons ligt „toen het geloof van de menschen nog niet zoo verdeeld was als tegenwoordig". Die eenheid van den ouden tijd echter, is meer schijn dan werkelijkheid. Wat al strijd heeft er niet altijd geheerscht op godsdienstig gebied, wat al verdeeldheid! Hoevele elkaar bestrijdende richtingen en secten hebben niet naast en tegenover elkander gestaan, ook binnen de muren van dezelfde kerk! Niet te tellen zijn ze.

En dat is waarlijk niet verwonderlijk. Al lijkt het ook op 't eerste gezicht een beetje verwarrend dat er ten allen tijde zooveel verschillende geestelijke stroomingen en richtingen ontstaan, het is meer verblijvend dan bedroevend. Immers het is natuurlijk dat de menschen, die in aanleg en ontwikkeling zoo sterk van elkander verschillen, ook wel heel ver uit een moeten loopen waar het geldt bevrediging te vinden voor hunne geestelijke behoeften. Dat zij aangetrokken worden door verschillende geestelijke stroomingen, en dat zij de waarheid omtrent de wereld en het leven op zeer verschillende wijze ervaren, het zou immers niet anders kunnen!

Want nietwaar, wat heerschen er niet een verschillen op dit gebied en wat loopen de menschen niet uiteen in geestelijken aanleg. Slechts enkele hoofdeigenaardigheden van het menschelijk geestesleven kunnen we hier even aanstippen. In de eerste plaats moeten we dan bedenken, dat de drie cardinale functies van het menschelijk geestesleven: denken, gevoelen en willen, in verschillende mate in de verschillende individuen tot uiting komen. Daar zijn menschen, die naar wij zeggen, overwegend *verstandelijk* aangelegd zijn. Hun geestelijk leven bestaat uit nadenken, uit zoeken

naar overtuigingen, naar een wereld- en levensbeschouwing, die past in het geheel van hunne denkbeelden. Hun godsdienst is voornamelijk het bezitten van eene overtuiging omtrent zekere *waarheden*. Anderen zijn er, die wij *gevoelsmenschen* noemen. Hun geestelijk leven is een leven in aandoeningen en stemmingen, hun godsdienst is bijgevolg in de eerste plaats niet het bezitten van eene overtuiging, maar een verkeeren in bepaalde *stemmingen*. En nog anderen zijn er die meer *praktisch* zijn aangelegd. Zij spreken het onomwonden uit dat zij noch voor diepzinnige redeneeringen en vaste overtuigingen, noch voor diepe gevoelens veel kunnen voelen. „Al die aandoeningen en stemmingen, al die redeneeringen en overtuigingen brengen de wereld niets verder”, zoo spreken zij „doe maar je plicht en maak wat van je leven”. Hun godsdienst is niet een geheel van *overtuigingen*, ook niet een leven in bepaalde *stemmingen*, maar een *doen*.

En behalve deze verschillen zijn er nog zoovele andere. Daar zijn menschen, die een sterke fantasie hebben, zoodat ze al hunne ervaringen en al de waarheden waarvan ze overtuigd zijn in *beelden* kleeden. Dat gaat soms zoo geheel onbewust, dat het beeld voor hen weldra even „waar” is als de waarheid zelf. Alleen in dezen vorm gekleed kunnen zij de waarheid aannemen. De ervaring b.v. dat het kwaad dat de mensch bedrijft zichzelf straft, hetzij in uiterlijke straf, hetzij in het geweten, hetzij (en dit is wel het ergst) in zedelijke vermindering en verwording van hem die het kwaad bedrijft, deze ervaring kleeden zulke menschen in het beeld van God als een gestreng rechter. Dit beeld is voor hen niet meer een vorm waarin ze een waarheid zien, neen, de voorstelling zelf is een waarheid voor hen geworden. En nu zijn er anderen, voor

wie juist al dergelijke beelden even zoovele hinderpalen zijn om de waarheid die er in ligt te erkennen. Zij zouden de waarheid op zichzelf wel kunnen toegeven, maar niet in dit beeld.

Behoeven wij nog meer verschillen op te noemen? Daar zijn menschen in onzen tijd, die zich één gevoelen met de vromen van alle tijden, die uit de oude bekende woorden en gedachten altijd weer opnieuw troost en bemoediging putten en die gevoelen hoe, alle eeuwen door, de mensch eigenlijk dezelfde blijft en het menschelijk leven ook ondanks alle uiterlijke veranderingen. En voor anderen staan juist die veranderingen op den voorgrond. Zij haken met hun geheele ziel naar nieuwe vormen en beelden en kunnen geen bevrediging meer vinden in het oude omdat zij het gevoelen als voorbijgegaan... En hoevele andere verschillen zouden er niet te noemen zijn, die alle er op wijzen, dat er wel vele verschillende stroomingen moesten ontstaan, om de verschillende geestelijke behoeften te bevredigen.

2. Het Individualisme van onzen Tijd.

Maar, al zijn er dan ook altijd vele stroomingen en richtingen geweest, omdat de menschen met hun uiteenlopenden aanleg, de geestelijke waarheden wel op verschillende wijzen moesten benaderen, hoe groot dit aantal is, is wel het minst opvallend in tijden, waarin één lichaam, één kerk b.v., zoo groot en machtig is, dat deze het gansche geestelijk leven in zich kan opnemen en beheerschen. Dan leidt die kerk het geestelijk leven en haar gezag vormt een eenheid, die alle verdeeldheid in zich besluit. Dan staat er een hogere eenheid boven de verdeeldheid. Zoo is het eeuwen lang geweest met de christelijke kerk. Van den eersten

tijd af vonden menschen van heel verschillende geestesrichting, en bijgevolg menschen van heel verschillend geloof, er een plaats in. Wij behoeven maar te denken aan al die philosophische richtingen in de oude christelijke kerk, die niet alleen alle er een plaats in vonden, maar die min of meer alle door die kerk werden beheerscht en beteugeld. En evenzoo de verschillende elkaar bestrijdende dogmatische richtingen in de latere katholieke kerk: nominalisten en realisten, Franciscaners en Dominicaners, ze stonden tegenover elkaar, zeker, maar allen maakten ze deel uit van de groote, alles omvattende katholieke kerk, en dat deed somtijds de verdeeldheid vergeten en legde den nadruk op de eenheid. Juist zoo was het in het Protestantisme. Naast de 17e eeuwsche orthodoxie, waarin het verstand zeer sterk op den voorgrond stond en gelooven niet veel anders was dan het *aannemen* van een bepaalde *leer*, traden aan alle kanten piëtistische stroomingen op, die „den godsdienst, in 't hart wilden terugbrengen”, maar zoowel de orthodoxie als het piëtisme waren protestantsch-christelijke richtingen, die wel is waar tegenover elkaar stonden, maar die toch onmiskenbaar in een hoogere eenheid samenhoorden, en die daardoor een buitenstaander allicht den indruk geven dat zij dichter bij elkaar stonden dan ze werkelijk deden.

In dat opzicht staat onze tijd er anders voor. De laatste eeuw heeft, op alle gebied, den strijd aangebonden met het gezag. Overal zijn de autoriteiten, die zoolang oppermachtig hadden geheerscht, gevallen en de banden, die hen bonden die zoolang onder het gezag hadden gebukt, zijn los geworden. Een ongekennd individualisme is het gevolg ervan; de menschen zijn op zichzelf

komen te staan en zoeken elk voor zich bevrediging voor hunne geestelijke behoeften. Het spreekt wel vanzelf dat ze nu nog sterker dan vroeger in allerlei verschillende richtingen zoeken gaan. Sommigen blijven aanknoopen aan de traditie, anderen wenden zich tot wat lijnrecht daar tegenin gaat. De eersten vinden wat ze noodig hebben allermeeest in het Christendom, dat van oudsher de vorm is waarin de eeuwige waarheden tot ons komen, anderen wenden zich van dat Christendom af en voelen zich veel meer aangetrokken door leeringen die uit verre landen en uit oude tijden ons bereiken en die nu eens iets totaal anders leeren. Zoo komt het dat in onzen tijd de menschen meer dan ooit te voren uiteen schijnen te gaan, terwijl toch onmiskenbaar in allen de geest van onzen tijd werkt.

3. *Geest en Stof.*

Als we nu gaan vragen wat eigenlijk die geest van onzen tijd is, dan mogen we ons wel goed bewust zijn, dat het heel moeilijk voor een mensch is om den tijd waarin hij zelf leeft, juist en onbevooroordeeld te zien. Wijzelf immers zijn kinderen van onzen tijd en van den geest ervan doortrokken. Wat latere geslachten als zijne eigenaardige kenmerken zullen noemen, dat valt ons waarschijnlijk in 't geheel niet op, omdat ze deel uitmaken van ons eigen wezen.

Als we dan toch willen beproeven het karakter van onzen eigen tijd te omschrijven, dan moeten we in het oog houden, dat elke tijd de reactie is op den tijd die voorafging. Dat is volkomen begrijpelijk. Wanneer de ontwikkeling gedurende een zekeren tijd in één bepaalde richting is voortgegaan, dan zien we plotseling dat een nieuw geslacht als 't ware omkeert en een gansch andere richting inslaat. Zoo is het overal, zoo is het vooral

op het gebied van het geestelijk leven. Het beste middel dus om het eigenaardig karakter van een tijd te leeren kennen is dezen te vergelijken met den voorafgaanden tijd.

Doen we dit, dan treedt een groot onderscheid onmiddellijk op den voorgrond: terwijl de vorige eeuw zich kenmerkte door een sterk materialistische wereldbeschouwing en alles in dien tijd door materialistische opvattingen en beschouwingen werd beheerscht, gaat de ontwikkeling thans in geheel andere, n.l. in spiritualistische, banen. Om in te zien wat dit zeggen wil, moeten we de twee groote philosophische stroomingen: het *Materia-lisme* en het *Spiritualisme*, zooals die van oude tijden af in de wereld hebben geleefd eenigszins nader beschouwen.

Wanneer een mensch om zich heen gaat zien en zich rekenschap gaat geven van wat hij in de wereld opmerkt, ziet hij in die wereld twee gebieden: stof en geest met elkaar verbonden. Of beter gezegd: in de wereld om zich heen neemt hij alleen de stof waar, hij ziet dingen om zich heen, verschijningen, waarvan hij alleen de uiterlijke stoffelijke zijde waarneemt. Maar in zichzelf komt hij in aanraking met iets anders, met dat wat de stoffelijke vorm — want ook hijzelf is zoo'n stoffelijke verschijning — leven doet. In zichzelf staat de mensch tegenover het groote raadsel, dat alle philosophieën der menschen beheerscht. Onszelf kennen we als een stukje van de stoffelijke wereld, ons lichaam is samengesteld uit de stof waaruit de buitenwereld bestaat, gehoorzaamend aan dezelfde wetten, die overal buiten ons in die wereld heerschen. Maar het levenmakende element van dat lichaam is iets anders, dat is een geest, die tot zelfbewustzijn komt, die zichzelf kent en die althans iets kan be-

seffen van de wereld waarin hij leeft, die *denkt* en *gevoelt*. Een stoffelijk „lichaam” en daarin wonend een geestelijke „ziel” zouden we zeggen. En zoo heeft men ook langen tijd gezegd, maar daarmee komt men toch voor moeilijkheden te staan. Want hoe is het mogelijk, zoo vraagt men zich dan af, dat de geest kan werken op het lichaam wanneer zij zóó absoluut andersoortig zijn. De ziel „wil” iets, b.v. iets grijpen, dat is een volkomen geestelijke werking, niets dan een gedachte, dit willen brengt enkele hersencellen in beweging, deze beweging gaat van de hersenen over op de motorische zenuwen, vandaar op bepaalde spieren en de handeling van grijpen komt tot stand. Die beweging die door spieren, zenuwen, hersencellen gaat, is een stoffelijke werking precies zooals alle andere stoffelijke werkingen, aan dezelfde wetten gebonden. „Willen” gaat hier over in „beweging”.

Hoevele geestelijke werkingen hebben verder niet lichamelijke verschijnselen ten gevolge! Jaagt niet een heimelijke verkeerde gedachte, waarover wij ons schamen, ons het bloed naar het gezicht, terwijl een gevoel van droefheid tranen in onze oogen doet komen. Is dat niet een van de allerbegrijpelijkste verschijnselen in deze wereld vol wonderen, dat zoo’n zuiver *geestelijke* gedachte, schaamte of verdriet, dit absoluut *stoffelijke* verschijnsel te weeg brengt!

Maar het omgekeerde komt evenzoo voor, n.l. dat een stoffelijke werking een geestelijk verschijnsel te voorschijn roept. Alles wat wij „zien” en „hooren” b.v. zijn *gedachtenbeelden* gevormd naar aanleiding van trillingen, die onze oog- en oorzenen naar onze hersenen overbrengen. De trillingen die ons oog, die ons trommelvlies treffen, gaan over in trillingen van onze waarnemingszenuwen en vandaar in hersentrilling, waardoor dan

een beeld ontstaat en naar aanleiding van dit beeld weer gedachten. De laatste zijn geestelijke werkingen, de eerste stoffelijke.

Zoo is het tegenwoordig ook algemeen bekend, niet alleen dat de toestand waarin de hersenen verkeeren van den grootsten invloed op het geestelijk leven is, maar ook dat allerlei ziekten van het lichaam storend op dat geestelijk leven kunnen werken. Lijders aan maag- en nierkwalen b.v. zijn gewoonlijk lastig en slecht gehumeurd, terwijl tuberculose patienten meestal geduldig en opgewekt zijn. Een nauwe samenhang tusschen de geestelijke en de stoffelijke wereld kan op grond van deze en dergelijke verschijnselen niet geloochend worden.

En zoo kon de vraag opkomen: wat is hier nu eigenlijk primair? Wat is het *eigenlijke*, de stoffelijke werking of de geestelijke? Wat is de *realiteit* in de wereld, stof of geest? Welk antwoord men op deze vraag geven zal, dat hangt niet alleen van den aanleg van den mensch af, die het antwoord geeft, maar ook van den tijd, waarin hij leeft. Er zijn tijden waarin de menschen geneigd zijn de realiteit in de wereld te zoeken in de *stof*, en andere tijden waarin men die ziet in den *geest*. In het eerste geval spreken wij van *Materialisme*, en het andere van *Spiritualisme*.

Het Materialisme (afgeleid van materie: stof) is de leer dat de stof den grondslag van de wereld vormt. Het wil alle verschijnselen, stoffelijke en geestelijke, afleiden uit de materie als een uitvloeisel van stoffelijke processen.

Het Spiritualisme (afgeleid van spiritus: geest) verklaart daarentegen den geest voor het primaire bestanddeel van de wereld. Er zijn zelfs spiritualistische filosofieën, die den geest beschouwen als de eenig bestaande realiteit, en de stof als een produkt van de gedachte.

II. HET MATERIALISME

4. *Het Natuurkundig Materialisme.*

Het Materialisme, de richting dus die de stof beschouwt als het *primaire* bestanddeel van de wereld en die alle verschijnselen afleidt uit stoffelijke processen, is niet van den laatsten tijd maar integendeel heel oud. De oudste aanduidingen van deze wereldbeschouwing vinden we in Griekenland.

Daar leefde n.l. evenals onder alle oude volken het geloof aan geesten en goden, waardoor de geheele natuur bezield is en aan wier werken alle verschijnselen in de natuur en in de menschelijke samenleving zoowel als in het leven van den enkelen mensch moeten worden toegeschreven. De dichters hebben de daden en lotgevallen van deze goden verhaald en bezongen. Zij vertellen dat het waait, wanneer Aeolus de winden loslaat, dat regen en droogte, onweer en aardbeving om verschillende redenen en op verschillende wijzen door de goden worden te weeg gebracht.

Maar — dit mocht dichterlijk zijn — de denkers onder de Grieken bevredigden deze verhalen volstrekt niet als verklaring van het natuurgebeuren en dus zien we, zoodra de filosofie hier optreedt, een strijd. Deze is n.l. naturalistisch. Ze kan het werken der goden niet beschouwen als een verklaring van alles wat geschiedt, de verhalen omtrent de goden beschouwt zij als ijdele fantaisieën. „Om te weten, wat de oorzaak van de verschijnselen is,” zoo spreken deze filosofen, „moeten we die verschijnselen *onderzoeken*. Dat is de eenige manier waarop we het te weten kunnen komen.”

Dat lijkt volkomen logisch en wetenschappelijk, het is echter lang niet zoo wetenschappelijk als het schijnt. Want hierbij wordt altijd maar ééne zijde van de wereld in het oog gevat. Voorwerp van onderzoek immers, kan alleen zijn dat wat door de zintuigen kan worden waargenomen. *Onderzoeken* we wat de oorzaak van een verschijnsel is, dan wordt die oorzaak onveranderlijk gevonden in een voorafgaand stoffelijk verschijnsel, en in zekeren zin is dat volkomen juist. De oorzaak van iemands loopen ligt in de samentrekking van zijne spieren, de oorzaak van iemands spreken in bepaalde bewegingen van zijne spraakorganen. Dat daarnaast nog een reeks oorzaken van een geheel anderen aard ligt, de *wil* om te gaan loopen, de *gedachte* die in de woorden tot uiting wordt gebracht, dit verwaarloost men dan. Want dit zijn *geestelijke* verschijnselen, die als zoodanig niet te onderzoeken zijn met dezelfde middelen als de bovengenoemde stoffelijke.

Zoo gingen deze menschen de natuur onderzoeken. Aanvankelijk was dit onderzoek heel primitief, naarmate de hulpmiddelen beter werden, steeds grondiger. Ook voor de meest onbegrijpelijke verschijnselen, die door de groote menigte steeds waren beschouwd als een onmiddellijke werking van de goden of van God, zochten de onderzoekers naar natuurlijke oorzaken. Zoo gingen zij de geheele materiele wereld zien als een gesloten geheel, nergens zagen ze meer het ingrijpen van bovennatuurlijke geestelijke machten en zoo werd alles een voorwerp van onderzoek en berekening. Oorzaken werden opgespoord, wetten, regels en formules werden opgesteld en zooveel mogelijk poogde men alles wat in de natuur gebeurde uit eenvoudige beginselen te verklaren. Natuur- en scheikunde werden het voorbeeld.

Daar is alles streng formuleerbaar en berekenbaar. En volgens de methoden die op dit gebied gebruikt werden, begon men thans de geheele wereld te onderzoeken.

De 19e eeuw dan, is de eeuw van de groote ontdekkingen op het gebied der natuur geweest, en stellig de eeuw waarin die ontdekkingen tot de groote menigte zijn doorgedrongen en waarin deze hun geweldigen invloed op de menschen hebben kunnen uitoefenen. Nooit had men kunnen vermoeden, dat het een mensch eenmaal gegeven zou worden zoo diep door te dringen in de mysterieën van de natuur, nooit had men kunnen droomen, dat met ijver en toewijding zooveel ontdekt zou kunnen worden van wat tot nog toe met een ondoordringbare sluier bedekt was. Wat vroegere geslachten beschouwd hadden als de heilige geheimenissen Gods waaraan men niet raken mocht, het was alles voorwerp van onderzoek voor de wetenschap geworden. Kometen en zonsverduisteringen, zoolang als wonderen beschouwd en als voortekenen waardoor God zelf tot de menschen sprak, ze werden onderzocht en men ging ze verklaren, jazelfs: men ging berekenen wanneer ze zich zouden vertoonen. Daarmee verloren ze geheel en al het wonderbaarlijk karakter dat ze tot nog toe hadden gehad. De bliksem, zoolang beschouwd als een wapen in Gods straffende hand, werd voor de onderzoekers een op natuurlijke wijze te verklaren electriciteitsverschijnsel, dat de menschen met den bliksemafleider ongevaarlijk konden maken. In den Bijbel staat nog: „De wind waait en ge weet niet vanwaar hij komt, noch waar hij heen gaat”, ook dat is men in de 19e eeuw gaan onderzoeken, en zoo kunnen we voortgaan. Geen wonder dat de menschen hoe langer hoe meer het gevoel kregen, dat de tijd niet meer veraf was,

waarin men zoowat alles zou hebben onderzocht en waarin men van vrijwel alles op de hoogte zou zijn.

Niet ten onrechte heet het materialisme de richting van het natuuronderzoek. Dat wil echter volstrekt niet zeggen, dat alle natuuronderzoekers, alle groote natuurkundigen en scheikundigen, physiologen en astronomen, materialisten zijn geweest, dat zij niet hebben geloofd aan de leiding van een geestelijke Macht, verre van dien. Juist ook onder dezen zijn vele bekende namen te noemen van mannen, die zich tot de godsdienstig geloovigen rekenden, die althans het bestaan van een God, in 't algemeen bestaan van geestelijke werkingen, volstrekt niet zouden ontkennen. Maar toch mogen we zeggen dat het materialisme de richting van het natuuronderzoek is, in zooverre als het natuurlijk is, dat wie uitsluitend zich bezighoudt met het onderzoeken van de stof en de stoffelijke verschijnselen, tenslotte alleen deze ziet, en den anderen kant van de wereld, die niet *op dezelfde wijze* onderzocht kan worden, gemakkelijk gaat vergeten.

Zoo kon het dan komen tot de excessen, waartoe het materialisme inderdaad gekomen is. Zoo kon het zoover komen, dat een astronoom verklaarde dat God niet bestaat, want zeide hij: „Ik heb den ganschen sterrenhemel met mijn telescoop doorzocht en Hem nergens gevonden”. Zoo kon men het bestaan van de menschelijke ziel ontkennen, omdat men die met het ontleedmes nooit getroffen had. Al wat volgens de methoden der natuur- en scheikunde niet te benaderen was, *bestond* voor deze menschen eenvoudig niet.

5. De Evolutieleer.

Uit het bovenstaande blijkt in voldoende mate, dat het Materialisme een *wereldbeschouwing* is.

Het is niet, wat de materialisten ons zelf zoo graag willen doen gelooven, het resultaat van het onderzoek der natuur, het is eene *philosophie* die de resultaten van het natuurwetenschappelijk onderzoek gaarne gebruikt.

Tegenover de godsdienstig-geloovigen van alle tijden, die in de wereld zagen het werken van geestelijke machten of van één allesbeheerschende God, die met de wereld Zijn doel heeft en Zijn plan erin voltrekt, zien de materialisten er in niets dan een opeenvolgende reeks van stoffelijke processen. Bijgevolg willen zij niet spreken van een plan of een doel dat in de wereld verwezenlijkt wordt. Wat de geloovigen beschouwen als een doelstreving in de natuur is slechts werking van oorzaak en gevolg, niets anders, zoo meenen zij. Daarbij beroepen zij zich dan op de natuurwetenschap. Maar deze kan hier geen uitspraak doen, dat is wel duidelijk. Of in de natuur een doel wordt nagestreefd, kunnen wij door *onderzoek* niet bepalen, we kunnen alleen uit het onderzoek gevolgtrekkingen maken en dan liggen, zouden we meenen, niet die van het materialisme voor de hand. Reeds de geweldige orde en harmonie (denk aan de sterrenwereld) en de doelmatigheid die wij overal in de natuur opmerken, doen in den mensch zeker niet allereerst de gedachte oprijzen, dat de wereld het resultaat van de wisselwerking van allerlei onbewuste krachten zonder doel, van het *toeval* is. Het lijkt zelfs onzinnig om dit te beweren.

Deze gedachte zou ook stellig reeds lang hebben afgedaan, indien er niet in de laatste eeuw een leer op den voorgrond was getreden, die door het materialisme aangegrepen is als een verklaring van het groote wereldraadsel — de leer der ontwikkeling of, zooals deze algemeen heet: de *evolutie-theorie*. Dit is de leer dat de wereld: zon, maan en

sterren, land en zee, planten, dieren en menschen, niet „in den beginne”, gelijk de Bijbel leert, naast elkaar en vrijwel gelijktijdig, geschapen zijn, maar dat de wereld geworden is door langzame ontwikkeling, en dat steeds het hoogere uit het lagere is voortgekomen. Dat dit niet strijdt tegen de bewering dat in die ontwikkeling een plan zich voltrekt, zal wel duidelijk zijn. Met het woord „evolutie” toch, wordt niets verklaard, er wordt alleen maar mee gezegd op welke wijze, langs welken weg, het gebeurd is.

Toch is deze theorie telkens met voorliefde door de materialisten gebruikt tot staving hunner wereldbeschouwing en hunne redeneering luidde dan aldus:

Veranderlijkheid is eene eigenschap van alle levende wezens. Bij verandering van klimaat, bodem, voedsel enz. ondergaat elk levend wezen veranderingen en in samenhang met een deel dat zich verandert, veranderen zich weer andere deelen. Daardoor werden in de primitieve organische wezens bij oneindig kleine variaties, wijzigingen tot stand gebracht, die hen beter bestand maakten tegen nadeelige invloeden van buiten, en doordat het geheele lichaam zich daaraan aanpaste, werd het eene blijvende eigenschap, terwijl deze eigenschappen door erfelijkheid in het volgend geslacht overgingen en zoo in de gansche nakomelingschap bewaard bleven. Zoo kwamen de verschillende soorten in de wereld. Wat die ontwikkelingsgang dan 't meest heeft gewaarborgd is de uitverkiezing, die de natuur zelf deed in den „strijd om het bestaan”, de z.g. natuurlijke teeltkeus. Doordat er veel meer exemplaren ter wereld komen dan plaats en voedsel kunnen vinden, blijven in den strijd, die daardoor ontstaat, de best toegeruste exemplaren overwinnaar en planten zich voort.

„Zoo is er slechts sprake van oorzaak en gevolg, niet van een doel dat verwezenlijkt wordt”, verklaart men dan.

Aan deze gedachten knoopt het „Monisme” aan, dat in onze dagen vooral in Duitschland nogal veel aanhangers vindt. In 1906 is daar de „Monistenbund” opgericht, welks leden verklaren dat zij geene „materialisten” zijn, maar „monisten” (van het Grieksche woord monos: één, afgeleid), omdat zij als grondslag van de wereld ééne substantie aannemen die materie en geest tegelijk is. Alles wat in de natuur werkt, wordt door hen uit mechanische oorzaken verklaard, uit blinde processen, die zonder bewustzijn werken. Het aannemen van een God die alles leidt, een „God-hypothese”, gelijk zij het noemen, is volgens hen niet noodig. De ontwikkeling gaat vanzelf, ze wordt geleid door den „strijd-om-het-bestaan”.

Deze gedachten gaan terug tot de filosofie van Ernst Haeckel, die deze in 't eind van de 19e eeuw in verschillende boeken heeft uiteengezet. Zijn stelsel is tegenwoordig van alle materialistische stelsels wel het meest verbreid, vooral ook door het werken van den „Monistenbund”. Haeckel keerde zich tegen den godsdienst en maakte met ware hartstocht van de natuurwetenschap zijn godsdienst. „De zuivere waarheid”, zoo schreef hij in zijn „Wereldraadselen” (dat uit 1899 is) „is alleen in den tempel der natuurwetenschap te vinden. De godin der waarheid woont in den tempel der natuur, in het groene bosch, aan de blauwe zee, op de sneeuwtoppen der bergen — niet in sombere kloosters en enge kerken en in van wierookgeuren vervulde kerken. De wegen waarop wij onze godin naderen kunnen zijn de onderzoekingen naar de wetten der natuur, de waarneming van de oneindige groote sterrenwereld door den telescoop, de on-

eindig kleine cellenwereld door den microscoop — niet de zinnelooze godsdienstoefeningen en gedachtenlooze gebeden, niet door offers en vasten."

Dat hier aan den godsdienst geen recht gedaan wordt, daarover behoeven we eigenlijk niet eens te spreken. Ook wie geheel buiten den godsdienst staat, weet dat wel. Daar is nog wel wat anders dan gedachtenloosheid en zinneloosheid: daar zijn de vaste overtuigingen omtrent God en Zijne leiding van de wereld en ons leven, waarin zoo tallooze menschen uit alle tijden hun troost en hun steun hebben gevonden. Daar is de liefde waarmee God wordt gediend en al die diepe gevoelens van gebondenheid aan de groote Macht, die ons leven leidt. En verder behooren tot den godsdienst al die gebruiken, waarmee de mensch zijn vereering heeft trachten uit te drukken voor dien God, dien hij kende als den Grond van zijn bestaan en den Leider van zijn leven. Natuurlijk zijn er onder die overtuigingen vele die wij niet meer deelen, onder die gevoelens en aandoeningen zijn er die wij ons ternauwernood meer voor kunnen stellen en onder die gebruiken tallooze, die wij niet meer in acht nemen. Maar *dat* geeft ons niet het recht ze maar kort en goed voor zinneloos en nietswaardig te verklaren! In iederen nieuwen tijd, in ieder nieuw geslacht leven alle deze dingen in nieuwe vormen. Maar al veranderen de uiterlijke vormen en beelden waarin de godsdienst gekleed wordt, de diepste kern blijft dezelfde.

Neen, den godsdienst behoeven wij niet in bescherming te nemen, die heeft onze bescherming niet noodig, want die is gevolg van het diepste verlangen van het menschenhart, dat altijd weer trekt naar den Grond van zijn bestaan, naar de Eeuwigheid en de Oneindigheid, dat is naar God.

Maar wat wij wel willen en ook wel moeten doen, dat is: ons een oordeel trachten te vormen over de wijze waarop, ook in ons land door deze menschen de resultaten van het natuuronderzoek *tegen* den godsdienst gebruikt zijn.

6. *Het Mysterie in de wereld.*

Hoeveel er ook nog in 't duister moge liggen, het is thans wel zeker dat de wereld zich langzamerhand ontwikkeld heeft tot wat zij thans is. Maar heeft zij zich ontwikkeld door blinde processen die zonder eenig bewustzijn werken, wordt alles wat in de natuur werkt uit mechanische oorzaken verklaard?

Bezien wij met het oog op deze theorie eens één enkel orgaan van ons lichaam b.v. ons oog. Denken we ons eens één oogenblik dat dat zóó zou zijn ontstaan, door mechanische oorzaken in den strijd om het bestaan. Bij een soort van primitieve dieren, die geen oogen hadden, kwamen dan op zekeren dag (door toeval) enkele voor bij wie een plek in de huid bijzonder gevoelig was voor licht-indrukken. Dit gaf dezen een voordeel boven anderen, ze wisten eerder dat er een prooi in de buurt was of dat een vijand op hen loerde. Daardoor hadden ze meer kans om in leven te blijven, ze paarden en kregen jongen, die dezelfde eigenaardigheden hadden en van wie dan telkens weer de geschiktsten bleven leven, d.w.z. degenen bij wie de gevoeligheid voor licht het sterkst was. Zoo is er telkens een kleine variatie bijgekomen en aldus is, op heel natuurlijke wijze, zonder dat er eenige bedoeling of overleg bij in 't spel was, ons oog ontstaan. En wat van het menschelijk oog geldt, geldt van alle organen, van alles wat leeft.

Dit is maar één voorbeeld uit de millioenen, die te noemen zouden zijn. Al onze organen, alle dieren,

alle planten, allerlei levensfuncties zouden we kunnen noemen, waarin we als 't ware zien het heensturen van de natuur op een doel. Wie hier van onbewuste, blinde natuurkrachten, van mechanische processen zonder leiding spreken wil, moet zijn oogen wel sluiten voor wat toch eigenlijk klaar als de dag is!

Zou de mensch, zooals wij hem kennen, de mensch met zijne organen: zijn hart en zijne longen, zijn lever en zijne nieren, zijne oogen en ooren het resultaat van een onbewust mechanisch proces kunnen zijn? Wij noemden zooeven het oog. Welk een samengesteld orgaan met al zijne vliezen, zijn lens, zijn gezichtszenuw, die alle op elkaar moeten werken en op elkaar moeten passen, wil de werking van „zien” tot stand kunnen komen. En zou hier het „zien” dan niet het *doel* zijn geweest, maar enkel een toevallig *gevolg* van het ontstaan van zoo'n oog? Wel een groot aantal gelukkige toevalligheden hebben dan moeten samenwerken om het zoover te brengen! Hoeveel meer kansen waren er geweest, dat zulk een bij toeval ontstane afwijking teniet gegaan zou zijn, dan dat deze tot zulk een algemeen verbreid en samengesteld verschijnsel geworden zou zijn als het oog is, dat vrij wel alle levende wezens, meer of minder samengesteld, bezitten! En als het nu eens niet was ontstaan, wat als het toeval is geweest veel natuurlijker geweest zou zijn, dan zou dus nooit die wereld vol licht en kleur en schoonheid door eenig levend wezen zijn gezien!

We behoeven er niet over te praten, we zien in de wereld een streven naar een doel. Wij zien het in de bloemen en de wijze waarop zij groeien en zorgen voor hunne bevruchting, wij zien het in de dieren, in de wijze waarop hun lichaam is gebouwd, in de wijze waarop zij leven en voor

hunne jongen zorgen, wij zien het in ons eigen lichaam en zijne organen, wij zien het in de geheele natuur. En de „leiding” in de wereld ontkennen, omdat we in die wereld eene „ontwikkeling” waarnemen, is wel haast het dwaaste waartoe een mensch komen kan! Wanneer inderdaad kan worden aangetoond, dat de hoogere diersoorten en de mensch zijn voortgekomen uit oorspronkelijke eencellige wezens, ja, wanneer, wat sommige geleerden vast gelooven, de geheele organische natuur zich ontwikkeld heeft uit eene verbinding van anorganische minerale stoffen, dan zou daaruit, zouden wij zeggen, overtuigend blijken, dat deze ontwikkeling *geleid* moet zijn naar een *doel*. Hoe meer we de wereld zien als één samenhangend groot geheel, waarin steeds het hoogere uit het lagere voortkomt, des te meer zien we daarin een doel zich verwezenlijken.

Wanneer we dit eenmaal goed doorzien, dan zullen we niet zoo licht meer meenen dat met het woord „ontwikkeling” of „evolutie” iets *verklaard* wordt. Want *verklaren* dat is: iets *klaar*, dus iets *duidelijk* maken. En dat is hier volstrekt niet het geval. Hoe langer hoe meer gaan de menschen tegenwoordig weer inzien, dat bij al dat onderzoeken en ontdekken, bij al dat regels opstellen en in formules brengen, het *innerlijke* van de verschijnselen, het *wezen* van de wereld precies even geheimzinnig gebleven is, ja, we zouden bijna zeggen, in vele opzichten nog weer geheimzinniger geworden is, dan het vroeger was! Door al die wetten en regels die we zoo langzamerhand betreffende wat in de natuur gebeurt hebben opgesteld, zijn we zelf in de war geraakt, en hebben we vergeten, dat dit niet verklaringen zijn, maar enkel *beschrijvingen* van wat er geschiedt. En het spreekt vanzelf, dat we er niets meer van begrepen

hebben al hebben we beschreven hoe het gebeurt, dan staat het juist in zijne volle geheimzinnigheid voor ons. Of we al weten dat op een geval *a* altijd geval *b* en *c* volgen, of we al weten dat, als we *c* zien, *b* en *a* moeten zijn voorafgegaan, dat is geen begrijpen, dat is beschrijven: zóó gaat het. De dingen zelf zijn er even geheimzinnig om gebleven.

Trachten we ons nu eens even rekenschap te geven van het begrip „evolutie”, waarmee sommige menschen zooveel meenen te kunnen verklaren. De mensch, zoo zeggen we, is door evolutie ontstaan uit de dierenwereld, ver genoeg teruggerekend uit de eencellige wezens. Maar zelfs van de meest eenvoudige „ontwikkeling” begrijpen we nog niets. Uit een zaadje ontwikkelt zich een plantje, niets is meer gewoon en meer bekend dan dat. *Begrijpen* we daarvan echter iets? 't Wil niets anders zeggen, dan dat we weten, dat wanneer we een zaadje in den grond leggen er na zoo veel tijd (ook dat weten we nauwkeurig) een plantje te voorschijn zal komen, dat er zoo en zoo uit zal zien en onder normale omstandigheden zich zus en zoo ontwikkelen zal. Dat alles kunnen we nauwkeurig omschrijven, we weten het alles heel precies ten gevolge van waarneming.

In zulk een geval spreken we dan van oorzaak en gevolg. Maar dat wil volstrekt nog niet zeggen dat we iets zien van het verband, we zien slechts dat het eene optreedt, wanneer het andere geweest is. Daarom noemen we zoo iets het „gevolg”, we zouden het echter even goed iets „nieuws” kunnen noemen. Het ontstaat eenvoudig op zijne plaats en op zijn tijd. En dat kunnen we nu wel „ontwikkeling” noemen, daar is niets tegen, als we ons maar goed bewust zijn, dat dit volstrekt niet is „ontwikkeling” in een zuiver kwantitatieven zin, waarbij het ontwikkelde niet anders zou zijn

dan een toevoeging tot het voorafgaande, het onontwikkelde met nog iets erbij, om zoo te zeggen. Het ontwikkelde is niet alleen het onontwikkelde op een hoogere trap, het is op zijne eigene wijze iets nieuws, waarin het onontwikkelde zich veranderd heeft, door innerlijke krachten.

Zijn daarvoor eenmaal onze oogen geopend, dan zijn we niet zoo licht meer van de wijs gebracht, door de doodeenvoudige wijze, waarop de processen in de natuur ons worden voorgesteld. Dan laten we ons niet misleiden door woorden als: verandering, aanpassing, teeltkeus, strijd om het bestaan, want dan zien we dat die niets ophelderen. De verandering die de natuur ons te zien geeft is een van binnen uit zich veranderen van het levend organisme, aanpassing is niet een van buiten af door klimaat of voedsel veranderingen aanbrengen, maar een *reageeren* van binnen uit op veranderingen buiten, een actieve spontane werking dus. Het is als 't ware het naar buiten treden van het schepende vermogen van de levende wezens zelf. En zoo wordt ook de „strijd om het bestaan” alleen verklaard uit een innerlijke drang om te leven, zich voort te planten en tot hooger leven te komen. Het is overal een innerlijk streven naar een doel.

Wat eigenlijk in den vorm van die innerlijke krachten die in de natuur werken uit hare diepten tot ons komt, weten we niet. Waar we het meenen te begrijpen komt dit omdat we ons aan het geheimzinnige hebben gewend. Het diepste wezen van de natuur is het haar ingeschapen mysterie, al ontwikkelt ze zich ook volgens nog zulke onverbreekelijke regels.

7. *Het Geloof aan de menschelijke Ziel.*

Het groote moeilijke punt echter is het geestelijk leven, zooals dat in onszelf ons tot bewustzijn komt.

Wij zagen reeds (in paragraaf 3) dat het Materialisme ons gansche geestelijk leven, al ons denken, gevoelen en willen „terugbrengt” tot stoffelijke processen. Daarmee vervalt natuurlijk het geloof aan een „ziel”, aan een geestelijk wezen in den mensch, die de kern van zijne persoonlijkheid vormt en die in eigenlijken zin de mensch zelf is. Het Materialisme heeft van zulk een geestelijk middelpunt in den mensch waarvan alle gevoelens, en gedachten uitgingen, nooit willen weten. Ook het menschelijk bewustzijn was volgens hen een resultaat van werking van de stof.

Het lichaam is, zoo meenden zij, een verzameling van stofdeeltjes in een bepaalde verbinding. Ten gevolge van die verbinding is het gaan leven, en tengevolge van die verbinding ontstaat ook het z.g. geestelijk leven in ons. Het zijn de hersenen die dit voortbrengen precies zooals de lever de gal. De maag neemt voedsel op en verwerkt het tot spijsbrij. Precies op dezelfde wijze nemen de hersenen gewaarwordingen op, verwerken ze en scheiden dan gedachten af.

Dit platte materialisme heeft zich maar kort kunnen handhaven, bij de wetenschappelijke menschen heeft het afgedaan. Terwijl gal en spijsbrij stoffelijke zelfstandigheden zijn, die op zichzelf bestaan, meetbaar en weegbaar zijn en scheikundig onderzocht kunnen worden, zijn gedachten onstoffelijk, ze bestaan niet zelf in de ruimte en kunnen niet afgescheiden worden van dengene die denkt. Bijgevolg kunnen we zeggen: geen denken zonder denkend, geen gevoelen zonder gevoelend, geen willen zonder willend wezen.

Dit heeft men ingezien en het bovengenoemde materialisme is door een nieuwe theorie het zg. *parallelisme* vervangen. De aanhangers daarvan stellen het proces eenigszins anders voor. Zij zeggen:

Het denken is een begeleidende verschijning van de hersenbeweging. Als we de hersenen konden zien, zouden we een grijze massa zien, die in voortdurende trilling is, welnu die trilling is het wat wij van buiten waarnemen, zij zelf gevoelen als 't ware die trilling van binnen als gedachte. Zoo worden de gevoelens en de gedachten die een mensch heeft eenvoudig de *begeleiding* van de hersenbeweging.

Wat we b.v. liefde noemen, is volgens deze opvatting niets anders dan een gevoel dat ontstaat wanneer een bepaalde groep hersencellen in beweging geraten. Dat deze hersencellen gaan bewegen is het gevolg van een ander stoffelijk proces, dat er aan voorafging. Die stoffelijke processen verlopen absoluut mechanisch, het gevoel, dat er aan gepaard gaat, heeft er geen invloed op. Onze gedachten en gevoelens begeleiden ons handelen precies zooals het tikken van een klok het loopen begeleidt, zooals men het wel heeft uitgedrukt. We zien iets, dat we willen grijpen. Nu *lijkt* het ons toe dat we eerst *willen* en *daarom* echter (altijd volgens deze theorie!) oefent het ding buiten ons een werking uit op ons oog, welke werking van het oog door de oogzenuw overgaat op de hersenen, vandaar overgebracht wordt op de bewegingszenuwen en zoo tot de handeling van grijpen wordt, terwijl *parallel* daaraan een gevoel van *willen* verloopt.

Tegen deze theorie is veel in te brengen, maar is het wel noodig? Is het niet voldoende als we er op wijzen dat we er immers niet werkelijk aan kunnen gelooven en er nooit naar handelen ook. In ons leven zijn we wel degelijk overtuigd, dat we met ons *denken* en *willen* de dingen *doen*. Wanneer ik boos word en mijn arm ophef om mijn beleediger een klap te geven, is dan het opheffen

van mijn arm eenvoudig gevolg van een werking in een groep hersencellen en de toorn slechts een begeleidend proces? Zouden zoo alle handelingen die wij verklaren uit liefde of haat, uit hoop of vrees enkel gevolg zijn van de werking van een groep hersencellen en *juist zoo* gedaan zijn ook als er nooit zulk een gevoel, nooit een gedachte zelfs in ons was ontstaan? Want dat is de consequentie van de voorstelling dat deze gevoelens enkel begeleidingsverschijnselen zijn, die niet ingrijpen in het gebeuren. Ja meer, zegt een geleerde, die hier-tegen geschreven heeft: „Alles wat wij geschiedenis noemen: steden bouwen en steden verwoesten, oorlog voeren en vrede sluiten, tot staten zich vereenigen en volksvertegenwoordigingen bijeenroepen, boeken schrijven en mond en tong in disputeeren roeren, verhandelingen over de vrije wil schrijven en over het materialisme redetwisten, dat zou, hadden deze menschen gelijk, juist zoo zijn geschied, ook als er nooit een gedachte, nooit een gevoel, nooit een bewustzijn ontstaan was!”

Duidelijker kan het onjuiste van dit standpunt wel niet worden aangetoond! Niet de hersenen worden zich hun eigen beweging bewust als gedachte, de hersenen zijn een samengestelde massa, een verzameling van atomen, die „zich” niet iets „bewust” kunnen zijn. Het geestelijk wezen, de ziel of hoe men het noemen wil, is het waarin dat geestelijk proces ontstaat, en dit is het primaire. Het lichaam, de hersenen, zijn daarbij om zoo te zeggen het instrument.

8. *Het Historisch-Materialisme.*

Het kon wel niet anders of toen een dergelijke overtuiging op één gebied van de wetenschap was gaan heerschen, moest dit wel verstrekkende gevolgen hebben, en dat bleek weldra op verschil-

lende wijzen. Onverschilligheid voor de geestelijke goederen bij een groot deel van de menschen waren een eerste gevolg. Vooral ook op de beschouwing van de geschiedenis heeft deze richting zijn invloed doen gelden. Hier vooral zijn de gevolgen duidelijk van een voorstelling die het denken der menschen verklaarde tot niets anders dan een uiting van stoffelijke bewegingen, hersenbeweging, en het gansche geestelijk leven tot niets anders dan tot een weerspiegeling van het materiele leven. De analogie is nu deze: evenals bij de individuen het geestelijk leven bepaald wordt door den fysieken lichaamsbouw (door den hersenen enz.), zoo wordt in de maatschappij het geestelijk leven, de in haar heerschende ideeën over godsdienst, moraal, recht, kunst enz. bepaald door haar materiele structuur, hetgeen hier zeggen wil: door de wijze waarop de individuen, waaruit zoo'n maatschappij bestaat, kunnen voorzien in hunne stoffelijke behoeften. „Het is niet het bewustzijn van de menschen dat hun zijn, maar omgekeerd het maatschappelijk zijn, dat hun bewustzijn bepaalt”. Dit is precies het tegengestelde van de oude historiebeschouwing, toen men de *ideeën* der menschen, de *ideeën* der grootsten onder de menschen beschouwde als de groote drijfveeren in de ontwikkeling. Volgens deze nieuwe richting, die dan ook *historisch-materialisme* werd genoemd, zijn de laatste oorzaken van alle maatschappelijke, geestelijke en politieke veranderingen en ontwikkeling te zoeken *niet* in de hoofden der menschen, in hun toenemend inzicht in waarheid en rechtvaardigheid, *niet* in hun dieper medegevoel met anderen of in iets dergelijks, maar enkel in de verandering van productieverhoudingen, in de oeconomische structuur van de maatschappij.

Volgens de historisch-materialisten is dus het geestelijk leven *strikt gebonden* aan het materieele leven. Zij spreken dan ook van de materieele onderbouw, waarop de geestelijke bovenbouw rust. Naarmate een volk meer of minder welvaart geniet, nemen volgens hen zijn kunst, zijn litteratuur, zijn geheele geestelijk bezit toe en in 't omgekeerde geval nemen ze af. En tal van bewijzen trachten ze daarvoor aan te voeren.

We kunnen bij dit punt hier niet lang stilstaan, maar wel kunnen we eenige bezwaren tegen deze theorie aanvoeren. In de eerste plaats dat welvaart en geestelijke ontwikkeling, noch bij individuen noch bij volkeren altijd samengaan. Natuurlijk is het waar dat een zekere mate van welvaart noodig is, voordat de geestelijke ontwikkeling komen kan. Een mensch moet eten om te leven en wie altijd moet zorgen voor zijn dagelijksch brood, zal geen hooge geestelijke ontwikkeling bereiken. Maar dit eenmaal toegegeven, gaat het toch zeker niet op dat de laatste oorzaken van alle geestelijke veranderingen in *oeconomische* veranderingen gezocht moeten worden.

De grondfout hierin is deze: Ook die oeconomische veranderingen ontstaan door menschelijke arbeid. Maar *alle* menschelijke arbeid is gevolg van het nastreven van een doel. Dat op zich zelf is al een geestelijk proces. Zelfs bij schijnbaar geheel lichamelijke arbeid staat den mensch, die ze verricht, een doel voor oogen dat hij bereiken wil of moet en waarvoor hij werkt. En wanneer nu de historisch-materialisten verklaren: „de maatschappelijke ontwikkeling wordt bepaald door de mate waarin, en de wijze waarop aan de *begeerte* naar stoffelijke goederen kan worden voldaan, dan *lijkt* het wel dat hier alleen met de stoffelijke dingen rekenschap gehouden wordt, maar dat is

alleen schijn. De bewegende kracht is ook hier de *begeerte*, die in en door den geest tot uiting komt. En deze begeerte is een zuiver geestelijk verschijnsel.

„Nu goed”, zal een historisch-materialist zeggen, „maar dan toch alleen begeerte naar *stoffelijke* dingen. Het gaat in de wereld niet zoo ideëel toe, dat de begeerte naar *geestelijke* goederen de wereld beheerscht, gelijk men ons vroeger wilde laten gelooven! De menschheid heeft niet altijd gestreden voor het *geloof* en nooit heeft een volk oorlog gevoerd om een ander, dat verdrukt werd, te helpen. Enkel eigenbaat is het geweest, men zag er voordeel in.” Is dat werkelijk zóó? Hoe komt het dan dat zelfs *als* een oorlog gevoerd wordt geheel om oeconomische belangen, om uitbreiding van bezit, om koloniën of om handelsbelangen, dit niet door de regeering op den voorgrond wordt gesteld? Is het niet omdat deze regeering van het volk geen enthousiasme en geen steun kan verwachten wanneer het niet, boven het *materieele* doel, een *geestelijk* doel stelt. Een volk wil den oorlog, wanneer het gaat om de „eer” van het „vaderland”! Wanneer het vaderland belaagd wordt, dan trekt het op! Of wanneer „het recht door den vijand geschonden is.” Is dit dan niet het allersterkste bewijs dat alleen de ideëele goederen den menschen tot werkelijke opofferingen in staat maken en dat deze het zijn die de ontwikkeling drijven?

9. *Het Historisch-Materialisme (vervolg).*

Natuurlijk is daarmee niet gezegd dat er in dezen in 't geheel geen oeconomische oorzaken bestaan of meetellen. Die zijn er wel en daarmee moet in de historie ook terdege rekening worden gehouden. Vroeger zijn deze te veel verwaarloosd

en zag men *enkel* de geestelijke drijfveeren. Maar de zucht tot bevrediging van stoffelijke behoeften is de meest algemeene drijfveer van de menschelijke handelingen en tot op zekere hoogte de voorwaarde voor het leven zelf. Ook zelfs op den laagsten trap van ontwikkeling echter wordt de mensch niet uitsluitend beheerscht door stoffelijke behoeften, hoeveel te minder een volk, dat uit zooveel verschillende individuen bestaat, waarvan vele in een hooger ontwikkelingsstadium verkeerren.

Wanneer we nu de beschouwingen van de groote historisch-materialisten lezen zien we, hoe zij van hun standpunt af, alle geestelijke, politieke en godsdienstige bewegingen verklaren uit oeconomische toestanden. Soms ligt er een groote waarheid in. Jaurès, de beroemde beschrijver van de Fransche Revolutie, heeft natuurlijk gelijk wanneer hij voor den vreeselijken tijd dien hij beschrijft, grootendeels oeconomische factoren opgeeft. Maar kan ditzelfde gezegd worden van Kautsky, wanneer hij verklaart dat het ontstaan van het Christendom geheel uit oeconomische oorzaken verklaard moet worden, uit de onzekere positie van de slaven in Rome, die zich troostten met het geloof aan een godsrijk, waarin allen gelukkig zouden zijn? Natuurlijk heeft de ellendige toestand waarin zij verkeerden, dit nieuwe geloof wel aantrekkelijker gemaakt, maar dat is de vraag niet. De vraag is of 't ermee samenhangt, er uit te verklaren is, eruit is ontstaan. En evenzoo ziet Engels in den hervormingstijd niets dan maatschappelijke oorzaken werken. Zelfs verklaart hij de praedestinatieleer van Calvijn aldus: De menschen leefden toen in zulk een onzekerheid ten opzichte van hun leven en hunne bezittingen, ze wisten den eenen dag niet of ze den volgenden dag nog wel iets over zouden hebben of dat ze misschien arm en berooid hun fortuin

zouden moeten gaan zoeken. En daar de mensch nu eenmaal behoefte heeft aan vastheid en steun, grepen zij met blijdschap het geloof aan, dat er een God is die alles van den beginne af heeft vastgesteld. „Alles is voorbeschikt zooals het komt” dat was hun een groote troost.

Nu is het volstrekt niet te ontkennen, dat in den hervormingstijd de strijd om levensmiddelen en bezit een rol heeft gespeeld. Maar even zeker is het, dat dit niet de eenige aanleiding tot den strijd is geweest, toen niet en nooit. Ten allen tijde gaat het om hoogere belangen dan „om brood alleen”. Zeker is het, dat Luther oorspronkelijk zijn strijd tegen de R. K. kerk begonnen is, omdat hij zich niet voegen kon in het *geloof* en in de praktijk van de oude kerk, omdat hij met zijn dieper zondebesef zich verontrustte over de oppervlakkige prediking van de priesters. En onder degenen die hem volgden zijn er geweest, die het verdroot dat zooveel geld naar Rome werd gezonden, dat men liever in het eigen land hield, maar er zijn er zeker ook geweest, en dat zijn ten slotte de grooten en de leidlieden van de beweging geworden, die gevoelden dat hier geestelijke goederen van groot belang op het spel stonden. Willem van Oranje die zijn bezittingen gegeven heeft in Nederland's strijd tegen Spanje, zijn broeders die hun leven hebben gegeven in dien zelfden strijd, zoowel als al die martelaars, bekende en onbekende, zij hebben het niet gedaan om daar zelf mee te winnen stoffelijk bezit, al wat zij bezaten, tot hun leven toe, hebben zij ermee verloren. Ook was het hun niet te doen om het land rijk en bloeiend te maken, al zou dit op zichzelf niet enkel een stoffelijk belang mogen heeten, maar zij hebben den moed tot al die opofferingen alleen geput uit de verzekerdheid, dat zij daarmee kochten de grootste weldaden voor een volk:

geestelijke vrijheid en het recht om God te dienen naar de inspraak van hun hart.

Het historisch-materialisme is de geschiedbeschouwing van het socialisme en de historisch-materialisten zoowel als de socialisten beroepen zich op de theoriën van Karl Marx. Hoe nauw hangen ze ook samen: de socialisten die willen strijden voor verbetering van de maatschappelijke toestanden van het volk en de historisch-materialisten die alle geestelijke ontwikkeling en verheffing zien als een uitvloeisel van die oeconomische verbeteringen. En toch — hoe blijkt, juist wanneer we op het leven van de groote socialisten zien, het tegendeel van deze bewering. Evenmin als de helden die wij boven noemden, evenmin als Luther en Calvijn en Willem van Oranje, zijn de groote socialisten geleid door hoop op stoffelijke goederen, evengoed als de eersten hebben zij *geestelijke* idealen nagestreefd. Ook Marx' ideaal was tenslotte een geestelijk ideaal: *het was het ideaal van rechtvaardigheid voor allen.*

De oude gedachte, dat het de geestelijke idealen zijn, zooals zij ontstaan in de hoofden en harten van de groote mannen, de helden der menschheid, die de geestelijke ontwikkeling leiden, is niet zoo onjuist. Het zijn niet de maatschappelijke omstandigheden die ons mannen als Socrates, Shakespeare, Willem den Zwijger, Goethe, Darwin en al die anderen, die wij onze „grooten" noemen, hebben geschonken. Niemand, ook de allergrootste niet, kan zich geheel onttrekken aan den invloed van de omstandigheden, en zoo ademen alle geestesprodukten, ook die der grootsten, in meerdere of mindere mate den geest van hun tijd. Maar de grooten zijn niet *enkel* produkten van hun tijd.

Dat zij groot zijn geweest is juist, omdat zij niet enkel producten van de omstandigheden waren, zij zijn groot in zooverre zij in *geestelijke* dingen boven hun tijd en hunne tijdgenooten uitgaan.

III. PRIMITIEF SPIRITUALISME

10. *Fetischisme.*

Dit materialisme, dat een eeuw lang zoo machtig was, is doodgelopen. Voor de meerderheid der menschen van onzen tijd heeft het afgedaan. De geest laat zich niet ontkennen, tenminste niet op den duur. Denken en Gevoel, Geest en Wil zijn de diepste wereldgrond voor de menschen van onzen tijd, met de „doodde stof” hebben zij afge-rekend.

Niet dat daarmee de beschouwingen en het werken van de menschen der vorige eeuw eenvoudig wordt te niet gedaan. Al dat onderzoek, al die vondsten hebben ons oneindig veel gegeven. De grootheid van onzen tijd is het diepere inzicht in de natuur en in haar leven en werken. Wie daarvan niet iets beseft, wie niet iets voelt van de geweldige hoogte waarop de natuurwetenschappen zijn gekomen, wie niet eenigszins onder den invloed is gekomen van den geest door dit onderzoek geschapen, die heeft niet dankbaar aanvaard wat het voorgeslacht ons tot een erfenis heeft nagelaten. Maar die schitterende resultaten zijn aan den anderen kant volslagen machteloos tegenover de diepste vragen naar zin en doel van het leven, die kunnen ons geen enkele van de groote levensvragen oplossen.

Omdat zij dit gevoelden hebben zeer vele menschen van onzen tijd zich absoluut afgekeerd, niet alleen van het materialisme zelf, maar ook van de geheele richting, waarin de ontwikkeling sedert de laatste eeuw gegaan is. Al wat de wetenschap heeft tot stand gebracht, alle resultaten van onder-

zoek, achten zij van geen belang, omdat zij zijn gaan inzien dat deze het hoogste en dat wat wij het meest behoeven, niet geven kan. Zij willen weer gelooven, zij zijn weer overtuigd van het leven van den geest.

Dit leven van den geest beleven velen nu ook in onzen tijd weer in primitieve vormen. Want het is als 't ware een nieuw geloof, dat vooral in sommige kringen zijn intrede doet. Zij die uit de materialistische kringen komen, gevoelen het zoo sterk: er is meer in de wereld dan wat meetbaar en weegbaar is, dan wat we kunnen onderzoeken en ontleden. Daar is dat ondefinieerbare, dat leeft *achter* alle verschijningen, dat geheimzinnige leven van alle leven, wonderbaar mysterie dat het innerlijk van deze wereld is. Daar is de sterrenhemel, duizend en duizend lichten aan het hemelgewelf. De wetenschap heeft ons gesproken van draaiende bollen, van werelden zonder tal, eindeloos groot en eindeloos ver... maar wat is het dat ze draaien doet en waarvoor zijn ze? Wat leeft en drukt zich uit in dat gansche wondervolle organisme dat we het heelal noemen? En dat wondervolle, dat zich openbaart in de sterrenwereld en in het leven op aarde, in plant en bloem, in dier en mensch, in het oneindig kleine en in het onmeetbaar groote, dat wondervolle openbaart zich aan de ziel van den primitief aangelegden mensch wel het meest en het sterkst dáár waar die mensch er *geheel* vreemd tegenover staat. In de sterrenwereld, hoe geweldig ook, heeft hij leeren zien een orde die niet verbroken wordt, hij heeft leeren meten en tellen, ja hij heeft leeren voorspellen en berekenen wat gebeuren *moet*. En nu is de onmiddellijke bewustheid van het wonder en het geheimzinnige voor een groot deel der menschen hier minder aangrijpend dan daar waar hij in absolute onwetend-

heid, in absoluut gebrek aan begrijpen voor de verschijnselen staat. Zoo spreekt het haast wel van zelf dat zeer vele menschen ook weer in onzen tijd zich met voorliefde werpen op al wat maar vreemd en geheimzinnig is om de waarheid van de nieuw gevonden overtuiging te bewijzen. Evenals de oude geloovigen het werken van God zagen in de voor hen onbegrijpelijke verschijnselen: in een plotseling losbarstend onweer of in een opstekenden storm, in de verschijning van een komeet of in een zonsverduistering, in een epidemie of in een onverwachte genezing, zoo trekt ook thans het onbegrijpelijke de menschen weer heel sterk aan en tal van menschen vinden bij de verschijnselen van tafeldans en onbegrepen mediumieke prestaties het verloren geloof in een geestelijke wereld terug.

Is dit niet een onjuiste opvatting? Niet het onbekende is als zoodanig goddelijk, niet in het onbegrepene spreekt de geest het meest, het onbegrepene kan onderzocht en het onbekende kan wellicht bekend worden, maar hoe meer we de wereld bezien des te meer treft het ons dat het diepste *innerlijke* wezen ervan mysterie is. De geloovigen uit den ouden tijd verzetten zich tegen het onderzoek, omdat zij vreesden daarmee aan de goddelijkheid van de wereld te kort te doen. Maar niets is minder juist: hoe meer er onderzocht wordt en hoe meer er wordt ontdekt van wat tot nog toe verborgen was, des te grootscher en verhevenner wordt de wereld voor ons!

Hoe dit zij, zeker is het, dat men thans op allerlei wijzen weer tot de oude voorstellingen en de oude beschouwingen terugkeert. Het mysterieuze is weer op den voorgrond getreden. Met onderzoeken en nadenken kunnen we er niet komen, dat voelt

men, daarmee bereiken we niet het hoogste en diepste, nu trekt juist het tegendeel weer aan: dat wat *niet* te begrijpen is, dat wat in zijn wezen *niet* gekend wordt. Zoo komt het dat allerlei primitief geloof onder onze tijdgenooten weer is opgeleefd. Zelfs kunnen we tegenwoordig spreken van een opleving van fetischisme en van magie.

Op de primitieve vormen van geloof, zooals die in overoude tijden leefden, en zooals ze nog tegenwoordig in verre streken (Indië, Australië, Afrika) onder onontwikkelde volken leven, behoeven we hier niet lang en breed in te gaan. Bekend mag worden verondersteld, dat zulke volken gelooven, in een soort van „zielestof”, een soort levenskracht als 't ware, die gedacht wordt te zetelen in mensch, dier en plant en zelfs in levenlooze voorwerpen, met name in steenen en metalen. Een voorwerp, waarvan men meent dat het die „zielestof” in bijzondere mate bezit, houdt men bij zich, opdat het den bezitter beschermte tegen ongeluk, hem geneze als hij ziek is, zijn vijanden afwere en hem geluk brenge bij zijne ondernemingen. Dit is soms een stuk ijzer, waarvan men gelooft dat er een bijzonder versterkende kracht in zit en soms een steen van grilligen vorm. Soms zijn het voorwerpen die onder bijzondere omstandigheden zijn gevonden en soms wordt zulk een voorwerp opzettelijk gemaakt om als fetisch te worden gebruikt.

Zulk een fetisch wordt zorgvuldig bewaard en vereerd, opdat hij onheil en ziekten af zal wenden en dengene die hem bezit geluk zal aanbrengen. De meest tegenstrijdige handelingen komen daarbij voor. Aan den eenen kant stelt de primitieve mensch zulke wezens boven zichzelf. Ze zijn machtiger dan hij, vooral: zij weten dingen die hij niet weet en zij kunnen hem helpen om te verkrijgen

wat hij zich wenscht. Maar aan den anderen kant zijn ze van hem afhankelijk. Geeft hij ze geen spijs, kan hij ze het leven niet lastig maken als hij wil? Op die manier tracht hij soms ook zijn zin door te drijven. Zoo komt het dat een inlander er niets in ziet zijn fetisch weg te werpen en deze door een andere te vervangen als de eerste hem niet voldoende helpt.

Dit fetichisme, dat ons zoo kinderachtig lijkt, is merkwaardig genoeg zeer sterk door alle tijden blijven leven. Voorwerpen waaraan een boven-natuurlijke kracht wordt toegekend komen nog overal voor, ook waar dit met den heerschenden godsdienst in strijd schijnt te zijn. Trouwens zelfs in de hoogere godsdiensten wordt dit bijgeloof zelfs soms opgenomen en er „officieel” in vast gelegd, zoodat de belijders van zulk een godsdienst er zich aan te houden hebben. Het meest merkwaardig is dit in het Jodendom. Daar is de heilige wetsrol in de synagoge, de „Thora”, die met bijgeloovige zorg wordt overgeschreven en daarna met alle teekenen van eerbied wordt behandeld. Wat vroeger de ark in den tempel was, dat is nu nog de thora in de synagoge: een soort van goddelijk wezen, in elk geval een heilig voorwerp, waaraan men zelfs mededeelingen doet! En een fetisch is ook de mezoeza, het busje met het gebed en den heiligen godsnaam die aan de deur van het huis bevestigd is. Maar niet alleen onder de Joden, ook onder de Christenen vinden we echte fetischen. Bij de Roomsche-Katholieken b.v. is het kruis tot een fetisch geworden, een beschermmiddel dat men hangt boven de deur of in de wieg van het kindje en dat op één lijn staat met het oude Germaansche hoefijzer. Wanneer men tot een audientie bij den paus toegelaten wordt, dan ontvangt men

van den paus den plechtigen zegen en daaraan wordt toegevoegd: „ook zegen ik alle voorwerpen die ge bij u hebt." Deze zijn dan fetischen geworden. En zijn wel de vereerde reliquien van heiligen iets anders?

Vijftig jaar geleden beschouwden alle eenigszins verlichte menschen dit als niets anders dan bijgeloof, dat uit oude tijden in de officieele godsdiensten was gekomen, terwijl het in den nieuweren tijd en bij de meer gevorderde ontwikkeling in 't geheel niet thuishoorde. Het leek een geloof alleen voor kinderlijke zielen en enkel om hen geduld. Maar tegenwoordig wint juist onder die „verlichten" dit geloof weer meer en meer veld en dat ligt in het geheimzinnige er van dat de menschen van onzen tijd er in aantrekt. De svastica, dat heilig teeken uit oeroude tijden tot ons gekomen, wordt weer ijverig gedragen en gelukspoppetjes ziet men aan alle kanten verschijnen. Men heeft ze in huis, men draagt ze en men bevestigt ze aan auto en vliegtuig. Dit heet een modegrap en is dat zeker ook tot op zekere hoogte, maar de grond ervan is meer dan mode en grap alleen. Het is weer in zwang gekomen omdat men er opnieuw aan ging gelooven, omdat het geheimzinnig is. Ook aan de geluk- of ongeluk aanbrengende kracht van bepaalde soorten van edelsteen wordt stellig weer geloofd in onzen tijd.

11. *Magie en Astrologie.*

En hierbij blijft het niet. Bij dit oude geloof behooren bij de primitieve volken handelingen van magischen aard. Dwangmiddelen, die toovermiddelen worden, spelen er een groote rol bij. Tooveren is n.l. door bovennatuurlijke middelen invloed op de geesten verkrijgen. Wie in 't bezit is van de macht waaraan de geesten moeten gehoor-

zamen, die is ze de baas. Zoo de regenmakers in Afrika, die door slaan op trommels en allerlei gebaren den regen in hun macht hebben. Ze doen als 't ware den hooger en machten voor wat dezen te doen hebben (in dit geval verwekken ze onweer). De Brahmanen en de Perzen ontsteken 's morgens een lichtoffer. Een uitvloeisel hiervan is, dat men met iemands beeltenis of met een lok van zijn haar invloed op zijn leven kan krijgen.

En vooral bestaat het geloof aan „de kracht van het woord”. Tooverwoorden, spreuken en formules spelen in zulk een geloof een groote rol en brengen geluk of ongeluk. Vooral ook dit geloof hebben de godsdiensten in zich opgenomen en er in vastgelegd. Zoo zien we onder de Israëlieten dat geloof in alle tijden zeer sterk leven, in het Oude Testament zoowel als in den tegenwoordigen tijd. Zegen en vloek, ze werken onfeilbaar. Denk maar aan het verhaal van Izaaks zegenbede over Jacob en Ezau, of aan den vader uit onzen tijd, die de plechtige vloek uitspreekt over den zoon, die ontrouw geworden is aan het geloof der vaderen. Denk ook aan de formule uitgesproken bij de huwelijksplechtigheid waardoor inderdaad, naar der Joden geloof, een band wordt gelegd tusschen deze twee menschen. En „het Woord”, „de Naam”, het heilige woord bij uitnemendheid n.l. de godsnaam „Jahwe”, dat is zulk een krachtig woord dat men er hemel en aarde mee beheerschen kan en dat een gewoon mensch dan ook maar niet zoo mag uitspreken. Waar de godheid moet worden genoemd doet men veilig als men Zijn naam omschrijft en er een zegebede aan toe voegt, opdat geen kwaad er uit volge („de Eeuwige, geloofd zij Hij...”).

Dit is niet tot het Joodsche geloof beperkt, maar leeft ook onder de Christenen. Voor de Roomsche-Katholieken zijn de woorden, bij het

sacrament uitgesproken, geen symbolen, maar zij brengen inderdaad iets tot stand. In het kind dat gedoopt wordt, in den stervenden mensch die bediend wordt, *verandert* iets. En voor hoevele protestanten is het ook zoo! Voor hoevelen zijn de sacramenten door woord en handeling eigenlijk niet veel meer dan *toovermiddelen*. Dit alles is uitvloeisel van het geloof, dat men met bepaalde woorden, spreken en handelingen invloed op de geestelijke machten kan uitoefenen.

En weer zijn het de z.g. verlichten onder ons onder wie dit geloof buiten alle verband met den godsdienst opnieuw opleeft. „Duimen” en „afkloppen” behooren nog tot de „toovermiddelen”, waarbij men zelf licht (hoewel misschien meer menschen er werkelijk toch wel aan hechten, dan we zoo denken). Maar hoevele verhalen van „ongelukkige namen” doen ook weer onder onze tijdgenooten de rondte en in sommige streken van ons land hoort men tegenwoordig heel veel van naamsveranderingen. Het is weer hetzelfde: 't geheimzinnige erin trekt de menschen aan. 't Geheimzinnige idee, dat zoo'n naam toch iets aan ons doet, ons ziek maakt of gezond, krachtig of zwak, geluk of ongeluk over ons brengen kan. Vooral ook uit Indië, waar wij Nederlanders zoo na met primitieve geloofsvormen in aanraking komen, komen de menschen in ons land terug met zulk geloof in „geheime kracht”.

Ook de astrologie is onder ons weer opgeleefd. Dat dit zoo is, is een heel merkwaardig verschijnsel. Astrologie heette de wetenschap van de sterren bij de oude Grieken en Romeinen, een wetenschap, die uit Mesopotamië stamde, en door de Chaldaëen naar Europa werd overgebracht. Het ligt voor de hand dat bij deze volken het waarnemen van de

sterren niet uit zuivere liefde tot de wetenschap gebeurde, hier was het een onderdeel van den godsdienst, die vooral uit den dienst van de hemellichamen bestond. In Griekenland, en sterker nog in Egypte, beschouwden vooral de artsen kennis van de sterren belangrijk voor de geneeskunde, daar zij alle mogelijke ziekteveranderingen afhankelijk achtten van de constellatie van maan en planeten.

Later, na de ontdekking van Copernicus en de uitvinding van den telescoop, heeft de wetenschap der sterren een geheel ander karakter aangenomen. Het is geworden onderzoek van de hemellichamen, hun groote, afstand, beweging enz. enz. enkel uit belangstelling voor de wetenschap, niet uit eenig praktisch oogmerk. Maar de oude gedachte dat de sterren invloed uitoefenen op het leven op aarde is nooit heelemaal verdwenen. Er zijn zelfs pausen geweest, die astrologie in den ouden zin des woords hebben beoefend, terwijl andere ze verboden hebben. Afwisselend is ze hoog geacht geweest en diep veracht.

Maar thans leeft ze in breede kringen weer op. De gedachte dat de sterren invloed hebben op het karakter en op het lot van de menschen, vooral dat het karakter van een mensch gekend wordt uit den stand, dien zon, maan en planeten innamen op het oogenblik van zijn geboorte, is velen van onze tijdgenooten volstrekt niet vreemd. Zoo worden horoscopen getrokken waaruit het karakter van den mensch, en zijn levensloop blijken. Want niets in de natuur, zoo luidt het oordeel der nieuwere astrologen, is toevallig en niets staat op zichzelf. Alles hangt samen. Wat aan den hemel geschiedt heeft zijn reflex op aarde. De stand der hemellichamen heeft invloed op het karakter van het kind dat geboren wordt, al lijken die beide dingen

ver van elkaar verwijderd en zonder samenhang.

Wij kunnen niet ontkennen dat ons deze gedachte fantastisch toeschijnt. En dat gevoel wordt niet minder als we de boeken der astrologen lezen. Als we daaruit zien welk een gewicht er gehecht wordt aan de teekenen van den dierenriem, die toch niets anders zijn dan telkens een twaalfde deel van den cirkel waarin van de aarde uit de zon schijnbaar zijn omloop volbrengt, dan geeft ons dat geen bijzonder vertrouwen in de astrologie. Zoo wordt er b.v. van een kind dat geboren wordt wanneer de zon in het teeken van den „Ram” staat, verzekerd, dat het heldhaftig zal zijn, want de planeet Mars beheerscht dit teeken en Mars was bij de Romeinen „de krijgsgod”. En van het kind dat geboren wordt als de zon in den Leeuw staat, heet het dat het machtig en bevelend, eerezuchtig en edelmoedig zal zijn. Waarlijk dit alles lijkt meer op een grap, dan op een geloof voor ernstige menschen.

12. Oud Spiritisme.

Onder de primitieve geloofsvormen neemt het z.g. *spiritisme* een eerste plaats in. 't Woord is afgeleid van *spiritus*: geest. Wij spreken van *spiritisme* bij de primitieve volken, waar we het geloof vinden, dat er geesten zijn die in 't lichaam van den mensch wonen en die dit lichaam ook kunnen verlaten, om vrij rond te zwerven. Voor den onontwikkelden mensch is dit een heel natuurlijk geloof. 't Is niet de vrucht van een redeneering, hij ziet het om zoo te zeggen duidelijk voor zich, 't is een feit dat zich ieder oogenblik opnieuw laat constateeren. Iedereen kan n.l. opmerken, dat het levensmakende bestanddeel, het bezielende wezen, dat in alle levende wezens leeft, het lichaam waarin het leeft zoo nu en dan kan verlaten. In het gewone leven immers, loopt, handelt, spreekt de mensch,

maar dan plotseling ligt hij terneer, hij spreekt en handelt niet meer en hoort niet meer wat er om hem heen voorvalt: *hij is er zelf niet meer bij*, de ziel is weg. Dit duurt een poosje en dan plotseling... daar is hij weer. Tot eenmaal de ziel weggaat voorgoed om niet weer terug te komen. Het eerste tijdelijk afwezig zijn van de ziel is de slaap, het laatste is de dood.

Dat het waarlijk zoo is, daarvan meent de primitieve mensch de bewijzen te hebben in het droomleven. Terwijl hij slaapt ligt zijn lichaam werkeloos terneder, maar hijzelf beleeft allerlei. Hij spreekt menschen, hij is ver van de plek waar zijn lichaam ligt. Hier zijn geen raadselen, hier zijn slechts feiten. Voor het kind is het nog zoo, dit leert pas betrekkelijk laat het droomleven scheiden van de „werkelijkheid“, en volwassenen moeten het daarbij meestal helpen.

Op dezelfde wijze werken vooral ook hallucinaties en vizioenen als bewijzen van dit spiritisme. Het plotseling verschijnen van menschen die ver weg zijn, of van hen die gestorven zijn. Wij weten allen welk een indruk zulk een droom maken kan! Wij zien ze voor ons degenen, die wij hebben gekend en die gestorven zijn, we hooren den klank van hun stem, hun spreken, hun roepen. De primitieve mensch kan zich niet anders denken dan: hier staat de geest van dien mensch voor hem, de geest in de gedaante van het lichaam, beter nog misschien de vergeestelijking van den stoffelijken mensch.

Omtrent deze geesten bestaat een zeer uitgebreid geloof. De menschen kunnen met hen in betrekking treden. Toch is dat lang niet altijd gewenscht, en waar zij zelf aanraking met de levende menschen zoeken, worden zij dikwijls afgeweerd. Ze zijn een

soort van demonen geworden die kwaad kunnen doen. Ze blijven liefst verwijlen op of nabij de plaatsen waar ze hebben geleefd, vooral nabij de plek waar hen iets (b.v. een geweldadige dood) is overkomen. Daarom zijn allerlei afweermiddelen tegen hen in gebruik, en het is een staaltje van de ironie der geschiedenis dat vele van die oorspronkelijke afweermiddelen nu nog onbegrepen in onze rouwgebruiken voortleven. (Rouw is eigenlijk eene vermoming, een poging zich voor de geesten onzichtbaar of onkenbaar te maken, het luiden van de gewijde klok dient om de geesten te verjagen, om de kerk loopen met het lijk moet den geest het spoor bijster maken enz.).

De geesten werden echter niet enkel gevreesd. Men hoopte ook op hun hulp en bijstand en het zijn vooral degenen die reeds vroeger gestorven zijn, tot wie men in betrekking trachtte te komen. Wilde men met een bepaalden persoon communiceeren dan gebruikte men daartoe een *medium*. Zulk een medium is in de meeste gevallen een voorwerp, soms het lijk van den overledene, dikwijls de lijk-kist. (Dit doet weer denken aan de beenderen van R. K. heiligen die als relieken genezingen en wonderen verrichten). Vooral zijn het de schedels, die men bewaart. Soms heeft men aarden potten of een pop waarin de geest zich kan openbaren. Vrij rondwarende geesten kunnen ook in een menschelijk lichaam dringen en hiervan bezit nemen en zich zoo door middel van dien mensch openbaren. Dit verschijnsel heet in Indië: „*Shamanisme*”, het medium heet „*Shaman*”.

Dit is voor deze menschen weer een feit dat ze uit de praktijk kennen. Alle soorten van zenuw-ziekten en krankzinnigheid zijn voor hen bezetenheid, en dat is volkomen begrijpelijk. Dergelijke toestanden kunnen plotseling optreden, maar ze

kunnen ook worden opgewekt door een prikkeling van een van de zintuigen (van het gezicht door het fixeeren van een voorwerp, van het gehoor door eentonige muziek, van de reuk door het inademen van bedwelmende middelen enz.). De berichten omtrent de derwischen in het Oosten en de Grieksche Pythia zijn in dezen voldoende bekend.

13. *Herleving van het Spiritisme.*

Ook dit spiritisme is in onzen tijd opnieuw opgeleefd. Misschien mogen we zeggen, dat het nooit geheel dood geweest is. Niet alleen ontmoeten we van oude tijden af tot nu toe telkens menschen die in een of ander opzicht aan dit geloof vasthouden, maar ook het verbazend aantal spookgeschiedenissen en verhalen van spookverschijningen pleit ervoor om te zeggen: onder de groote menigte is dit geloof nooit geheel verdwenen. Ridder en jonkvrouwen die kwamen spoken op de plaats waar ze hadden geleefd, geesten die onheil kwamen verkondigen, of melding maken van booze daden die vroeger waren gepleegd, spookhuizen waarin het spook niet tot rust te brengen was, zij alle wijzen erop, dat ook in de tijden dat men aan deze dingen geen aandacht en geen geloof schijnt te schenken, een zeker deel van de menschen er toch mee bezig is. Maar thans is het anders. 't Is ermee als met het fetischisme, ook onder de verlichten is het tegenwoordig opgebloeid.

Ja waarlijk, vooral het spiritisme verheugt zich in onze dagen in een zeer groote belangstelling. Steeds grooter wordt de kring van aanhangers en daaronder telt het vele geleerden van naam. Sir Oliver Lodge, William Stead, Lombroso, om slechts enkele der meest bekende namen te noemen, zijn van het spiritisme de overtuigde aanhangers geworden. Daaruit volgt al direkt,

dat we ons er niet in 't voorbijgaan kunnen afmaken, maar er iets langer bij moeten stilstaan.

Het moderne spiritisme verschilt eigenlijk niet zoo heel veel van het oude spiritisme. 't Is de leer, *dat gestorvenen voortleven en zich aan levenden kunnen openbaren in eene stoffelijke gedaante, dat er gemeenschap mogelijk is tusschen dooden en levenden, dat derhalve allerlei verschijnselen op stoffelijk zoowel als op geestelijk gebied aan de werking van geesten van gestorven menschen moet worden toegeschreven.*

De spiritisten meenen van dit alles de bewijzen te hebben en vertellen ons daarvan in eene menigte van boeken, dikke en dunnere, die de verschijnselen meer of minder wetenschappelijk behandelen. In deze boeken wordt ons beschreven wat op spiritistische seances gebeurt en wat spiritisten en niet-spiritisten van dergelijke geesten hebben onderhouden. We hooren van stemmen en verschijningen, in 't algemeen van mededeelingen van „geesten”.

Wij kunnen (met de Fremery in zijn „Nieuwe Handleiding”) deze verhalen in drie groepen onderscheiden.

1° Mededeelingen van *levenden*. Dit zijn verhalen van menschen, die op occulte (geheimzinnige) wijze, in den droom of wakend, mededeelingen krijgen van levenden die op verren afstand zijn. Zij weten b.v. dat een vriend in den vreemde iets overkomt, dat hij ziek is, dat hij sterk verlangt naar den waarnemer, dat hem een ongeluk overkomen is of iets dergelijks.

2° Mededeelingen van *stervenden*. Dit zijn verhalen van menschen, die plotseling, wederom in den droom of wakend, een verschijning van een familielid of een vriend hebben, waarna later bleek, dat deze laatste juist op dien tijd gestorven is.

3° Mededeelingen van *gestorvenen*. Deze worden op allerlei verschillende wijzen gegeven. In de eerste plaats door *kloppingen*, van zacht tikken af tot harde hamerslagen toe, dan door *automatisch schrift*, waarbij het medium schrijft of teekent zonder zichzelf bewust te zijn wat het is dat op 't papier komt te staan, door *direkt schrift* waarbij zonder behulp van een menschenhand op een lei of op papier letters, woorden of teekeningen komen te staan, door bewegingen van de tafel of een ander meubel, waarbij slechts een zachte (soms in 't geheel geene) aanraking plaats heeft. Door de tafel worden soms letters gevormd en zoo heeft men een instrumentje bedacht: de *planchette*, een soort van tafeltje bestaande uit een plankje op rolletjes dat gemakkelijk te bewegen is en waaraan een potlood is bevestigd, dat dus, als men de hand op het plankje legt, bij de minste beweging gaat schrijven. Maar 't merkwaardigst is, dat die mededeelingen soms geschieden door geestverschijningen: handen, gezichten of geheele mensche-lijke gestalten, die meestal zwijgend, soms door een gebaar alleen, aanduiden wat hun mededeeling is, maar soms zelfs spreken. Zulke wezens zijn gekleed in een loshangend „geestengewaad” of in de kleederen die zij plachten te dragen toen ze leefden. Soms hebben ze zelfs een hond bij zich, een wandelstok of bloemen in de hand enz.

't Zal wel geen lang betoog behoeven om te doen inzien dat de verschijnselen onder deze drie punten samengevat van zeer verschillenden aard zijn en vermoedelijk ook wel zeer verschillend zullen moeten worden verklaard.

Al deze verhalen betreffen de z.g. „occulte” verschijnselen, verschijnselen van telepathie (voelen in de verte) en clairvoyance (helderziendheid),

in ruimte zoowel als in tijd, soms ook vreemde physische verschijnselen als kloppingen, bewegen van voorwerpen zonder dat ze aangeraakt worden enz. Deze verschijnselen heeten occult, (d.i. geheim) omdat ze zoo geheimzinnig zijn. Maar nu moeten we één ding goed in het oog houden; dat maar al te dikwijls over het hoofd wordt gezien en vergeten wordt: in al die gevallen hebben we te doen met iemand, die iets waarneemt *en die dit waargenomene verklaart*. Uit die *verklaring* blijkt dan pas of iemand al of niet spiritist is, uit de waarneming op zich zelf blijkt dit nog volstrekt niet. M.a.w. niet dat hij dit of dat waarneemt, of gelooft dat dit of dat waargenomen is of waargenomen kan worden, maakt iemand tot een spiritist, pas wanneer hij dit waargenomene verklaart als *door geesten te weeg gebracht*, moet hij tot de spiritisten gerekend worden.

Nu is het niet te ontkennen, dat vele menschen dit niet voldoende in 't oog houden en dat daardoor de honderden — of moet ik zeggen de duizenden — verhalen over z.g. „occulte” verschijnselen de menschen hoe langer hoe ontvankelijker maken voor spiritistische invloeden; zij nemen dan maar onmiddellijk met het verhaal omtrent het feit ook de spiritistische *verklaring* van het feit aan. Vraag eens aan een spiritist waarom hij van de waarheid van het spiritisme overtuigd is, dan zal hij antwoorden: „omdat dit of dat verhaal stellig waar gebeurd is”... Dat is de proef op de som. Met de waarheid van het verhaal heeft de spreker de spiritistische verklaring stilzwijgend aangenomen. Deze beide: het verschijnsel en de verklaring ervan dienen echter wel scherp gescheiden te worden.

14. Zijn de verhalen waar?

Allereerst gaat het bij deze verhalen om de

objectieve *waarheid van de feiten*. Vooropgesteld kan worden, dat dergelijke verhalen wel eens, misschien zelfs dikwijls, berusten op bedrog. Herhaaldelijk is het voorgekomen, dat een medium getracht heeft de menschen te bedriegen. Maar toch, zulk bewust bedrog kunnen we hier buiten bespreking laten; dat heeft met de zaak zelf waarom het ons te doen is niets te maken, het wijst ons er enkel op hoe voorzichtig we moeten zijn met het aannemen van dergelijke verhalen. Want er zijn zeer vele onbetrouwbare verhalen in omloop. En het is altijd mogelijk dat zij die het een of ander hebben beleefd of ook dat wij zelf als we zoo iets beleefd hebben, slachtoffer zijn geweest van bedrog.

Dat het echter niet alles bedrog is, dat er „iets is”, gelijk men het dan noemt, is wel zeker. Er zijn verhalen, die zóó goed gedocumenteerd zijn, dat ook de meest sceptische onderzoeker ze wel *moet* aannemen. En afgezien daarvan, moeten we het niet aannemen, al was het alleen op grond van wat ons uit oude tijden aan verhalen omtrent zulke verschijnselen bereikt? Reeds spraken we over het primitieve spiritisme. „Stemmen hooren”, „gezichten zien”, daarvan hooren we van de vroegste tijden af, onder primitieve volken, maar ook in de geschiedenis van hooger ontwikkelde volken. Sommige van de menschen, die dergelijke ondervindingen hebben stellen we hoog, anderen volstrekt niet. En nu hangt maar al te dikwijls de verklaring die men van het verschijnsel geeft, af van de vraag van wien het verteld wordt. Dat is natuurlijk niet onbevooroordeeld. De stem die de profeten van Israël vernamen, die zij beschouwden als Gods stem, de verschijningen die de apostelen zagen na Jezus' dood, het: „Ik ben Christus, dien gij vervolgt” dat Paulus zich hoorde toeroepen, de woorden die de martelaren en heiligen hoorden

klinken uit den hemel, de verschijningen die uit den hemel tot hen nederdaalden, de stem die Mohammed den Koran dicteerde, de engel Gabriël, die hem verscheen, de duivelen die Luther zag, en waarom de heksen ter dood gebracht werden, en de geesten eindelijk die den spiritisten verschijnen op hunne seances, zij worden maar al te dikwijls volkomen verschillend verklaard. Is het niet mogelijk en zelfs waarschijnlijk, dat ze denzelfden grond hebben?

Stellig wij kunnen ons van dergelijke verhalen niet afwenden door te verklaren, dat zulke dingen „onmogelijk” zijn. Want dat wil niet anders zeggen, dan dat ze niet passen in *onze* wereldverklaring. Dat deed men een eeuw geleden, dat deden de rationalisten. Sprekende over de heksenprocessen zegt een historicus uit de vorige eeuw: „Als het mogelijk was zulke verschijningen van den duivel te hebben, zou men kunnen zeggen: niets in de historie is zóó goed bewezen. Maar daar het onmogelijk is behoeven wij er niet bij stil te staan.” Dat is een verkeerde wijze van doen. De feiten moeten we laten spreken, die mogen we niet met een theorie dooddrukken.

Dat is iets wat in de historie maar al te veel is gedaan. Wanneer een bepaalde theorie vaststaat, vooral wanneer deze het geloof van de menschen raakt, dan moet wat men waarneemt aan die theorie beantwoorden, i.p.v. omgekeerd aan de waargenomen feiten te onderzoeken of de theorie wel opgaat. Naar het *geloof* van de menschen zijn de feiten vervormd en wat in hun wereldbeschouwing niet paste, werd weggeredeneerd. Hoeveel moeite heeft het niet gekost voordat Copernicus en Galilei's leer werden aangenomen. Steeds zocht men de waargenomen feiten te dwingen in de van ouds aangenomen theorie. Toch eindelijk moest deze

voor de feiten wijken. Zullen zoo ook de occulte verschijnselen, wanneer zij eenmaal voldoende wetenschappelijk zijn onderzocht een nieuwe wereldverklaring noodig maken? Het is best mogelijk.

Een ding is daarvoor noodig: onbevooroordeeld wetenschappelijk onderzoek van de feiten. 't Is waar 't zijn de „occulte” verschijnselen en occult beteekent *geheim*. Maar wat nu geheim is behoeft dat toch niet te blijven. Ook de scheikunde was eens een geheime kunst die duizenden jaren lang bijgeloovig is beschouwd geworden. Nu eens werd ze als heilige kunst vereerd en slechts door priesters beoefend, dan weer was ze zóó in de verachting dat strenge straffen op hare uitoefening werden gesteld en ze als „duivelskunst” gebrandmerkt werd. Toch is het ten slotte den onderzoekers gelukt een punt te vinden van waar men ze kon aangrijpen en tot een wetenschap opbouwen. Zou ditzelfde nu niet mogelijk zijn met de „occulte” verschijnselen?

Hoe het zij, wij kunnen slechts hopen dat dit eenmaal gelukken zal. En zoo volgen wij met belangstelling het onderzoek op dit gebied. Reeds jaren lang bestaat: „The Society for Psychical Research” in Engeland, een vereeniging belast met het onderzoek naar alle mogelijke occulte verschijnselen. En nu is voor enkele jaren eene vereeniging van gelijken naam in ons land opgericht onder voorzitterschap van Prof. Heymans in Groningen. We zullen dus de resultaten van dit onderzoek hebben af te wachten alvorens we over deze verschijnselen met zekerheid een oordeel kunnen vellen. In afwachting daarvan kunnen we echter alvast den tegenwoordigen staat van zaken bespreken.

15. *Enkele Verhalen van het Moderne Spiritisme.*

Wanneer we nu over enkele van de verschijnselen

zullen gaan spreken, die door de spiritisten als bewijs voor hun theorie worden aangenomen, dan is het heel moeilijk om uit de overweldigende massa materiaal, die ons door de spiritisten geboden wordt een keuze te doen. Het lijkt het meest geschikt om een paar van de best gedocumenteerde verhalen, die uit verschillende tijden tot ons komen, te bespreken.

Het eerst komt dan wel in aanmerking het z.g. stichtingsverhaal van het moderne spiritisme, omdat de nieuwe beweging aan dit verhaal zijn ontstaan dankt, en ook omdat dit in vrijwel alle boeken, die over spiritistische verschijnselen en verklaringen handelen, gevonden wordt. We laten het hier volgen in den vorm waarin Felix Ortt het geeft in zijn boekje „Het Spiritisme”.

„In 1847 woonde in het gehucht Hydesville, in den staat New-York in een houten huisje zekere John D. Fox met zijn vrouw en twee dochtertjes Margaret en Kate, van 12 en 9 jaar. Spoedig nadat ze het huis betrokken hadden, hoorden ze geluiden, welke langzamerhand bepaald het karakter van kloppingen aannamen, die de familie 's nachts zeer verontrustten. Nasporingen of de buren er de hand in konden hebben, bleken vergeefs. Eindelijk, in den nacht van 31 Maart 1848, ontdekte Kate toevallig dat de geluiden het knippen met haar vingers nabootsten en een juist antwoord gaven op de vraag hoe oud de kinderen waren. Op verder vragen in tegenwoordigheid van buren werd door kloppen geantwoord dat de geluiden werden voortgebracht door een overleden mensch, die in dat huis mishandeld was geworden, niet door een der buren, maar door een der vorige bewoners van het huis, een smid, John Bell geheeten. Verder werd te kennen gegeven dat deze klopper de geest was van een man van 31 jaar, die in de slaapkamer

vermoord was geworden om hem van zijn geld te berooven; dat dit gebeurd was op een dinsdag-nacht om twaalf uur, terwijl niemand anders dan de vermoorde en de smid in huis waren; daar de vrouw en het dienstmeisje beiden afwezig waren; dat het lijk den volgenden ochtend in den kelder verborgen was en daar tien voet diep begraven lag.

Daarop begaf men zich in den kelder; men ging op verschillende plaatsen staan, telkens vragende of het lijk daar lag. Alleen als men in 't midden van den kelder ging staan, klonken geluiden.

Doordat iemand verzon de letters van 't alfabet te noemen, werd door kloppen de naam van den vermoorde, Charles B. Rosma, aangegeven.

Ofschoon men dadelijk ging graven, had dit geen resultaat, daar men ter diepte van drie voet op grondwater kwam. In den zomer werd het graafwerk voortgezet — toen vond men op vijf voet diepte een plank, potscherven, houtskool en kalk; eindelijk eenig menschenhaar en verschillende beenderen, die bij anatomisch onderzoek afkomstig bleken te zijn van een menschelijk geraamte.

Nu trachtte men uit te vorschen of er wellicht omstreeks den tijd, door de kloggeluiden aangegeven, iemand te Hydesville verdwenen was, en dat bleek inderdaad het geval geweest te zijn met een marskramer, die bij den smid zijn intrek had genomen.

De smid Bell kwam in Hydesville terug om door zijn vroegere bureu een stuk te laten onderteekenen, inhoudende een verklaring: „dat er niets op hem te zeggen viel, en zij hem hielden en nog houden voor een man van een eerlijk en recht-schappen karakter”. Wettelijke vervolging wegens laster werd niet ingesteld en Bell ging zich ten slotte buiten Amerika vestigen. Een onderzoek naar de kinderen van den vermoorde, in hun

woonplaats door de klop geluiden aangegeven, leidde tot niets.

Tot zoover het verhaal, waaraan in vrijwel alle grootere en kleinere werken over het Spiritisme een plaats wordt geschonken., en dat als 't ware de oorsprong van dit Spiritisme vormt. Hoe moeten we erover oordeelen?

Tegen dit verhaal is ongetwijfeld heel veel in 't midden te brengen, wat dan ook telkens weer gebeurt. Immers de onwaarschijnlijkheden liggen hier, zouden we kunnen zeggen, voor het grijpen. Het voornaamste daarbij is, dat terwijl men reeds op 31 Maart wist van het lijk, dit pas „om het grondwater” (!) in den zomer gevonden werd. Zoo moeilijk zal het toch wel niet geweest zijn om dat grondwater af te leiden en dan met graven voort te gaan. Welk een tijd was er nu verlopen tusschen de mededeeling van den moord en het vinden van het lijk, welk een tijd waarin men rustig enkele beenderen begraven kon. Bovendien is 't niet gewoon, dat men menschenhaar terugvindt in de aarde als van het lijk slechts „enkele beenderen” over zijn. Merkwaardig is verder, dat de zaak niet aan de politie in handen werd gegeven, en ook dat de datum van den moord niet opgegeven kon worden. En terwijl van den vermeenden moordenaar John Bell officieel is verklaard, dat hij „een man van een eerlijk en rechtschapen karakter” was geweest, is van een man met name Charles B. Rosma nooit bekend geworden of hij geleefd heeft, laat staan dan dat hij vermoord is geworden. En we zouden er nog aan toe kunnen voegen: indien inderdaad een marskramer indertijd bij den smid zijn intrek genomen had en spoedig daarop spoorloos verdwenen was, dan zal dit in Hydesville, een gehucht immers, wel algemeen

bekend zijn geweest en is het ook zeker de leden der familie Fox wel ter oore gekomen, die immers in het huis woonden waaruit enkele jaren te voren die geheimzinnige verdwijning had plaats gehad. Zulke feiten plegen niet zoo spoedig vergeten te zijn. En hoe zal dit feit de verbeelding der bewoners, vooral die van de kleine meisjes hebben geprikkeld. Hoe licht kan daaruit volgen dat ze erover zijn gaan denken en fantaseeren, hoeveel kan daaruit reeds alleen worden afgeleid ! En als we dan verder nog bedenken, dat al wat verder door den „vermoorde” opgegeven werd, de namen van zijn vrouw en kinderen en hun woonplaats onjuist bleken te zijn, dan meenen we niet te veel te zeggen, wanneer we verklaren dat er bij eenigszins critisch onderzoek van dit geheele stichtingsverhaal van het Spiritisme *niets* overblijft. Hieruit wordt nog eens weer opnieuw duidelijk met hoeveel voorzichtigheid we dergelijke verhalen moeten aannemen, daar vele, al dragen ze ook niet zóó duidelijk de kenteekenen dat ze onjuist zijn, toch dikwijls niet betrouwbaarder zijn dan het boven besprokene.

We hebben nu een oud verhaal van een geestverschijning beschouwd, laten we nu nog eens een der laatste mededeelingen op dit gebied bezien. We kiezen daarvoor „Raymund or Life and Death” („Raymund of Leven en Dood”) van Sir Oliver Lodge. Want Sir Oliver Lodge is niet de eerste de beste, hij is een man van naam en een geleerde die heel veel mooie en belangrijke dingen geschreven heeft. Sinds hij in September 1914 zijn zoon Raymund in den oorlog verloren heeft, is hij spiritist geworden en de gesprekken, die hij kort na den dood van zijn zoon door middel van een medium met hem gehouden heeft, heeft hij in bovengenoemd boek meegedeeld.

Laten we dan hooren wat „de geest van Raymund”, aan zijn vader te vertellen heeft. Volgens deze jonge man is de wereld waarin hij nu leeft maar weinig verschillend van de onze. Ze hebben daar „laboratoria” waarin ze alle mogelijke dingen vervaardigen. „Niet zooals jullie dat doet uit vaste stoffen”, zoo verklaart „Raymund”, „maar uit vluchtige gassen, ether en essences... Sommigen willen vleesch, anderen een sigaar of sterke dranken, soms zelfs een whisky-soda. Denk niet dat ik overdrijf, als ik zeg dat er lui zijn, die een whisky-soda verlangen. En dan vertelt Raymund dat hij een aardige hond heeft en ook een kat. Maar die heeft ongedierte, dat is vervelend.” Dit alles is niet alleen niet verheven, het is plat. Een dergelijke voorstelling van het hiernamaals lijkt meer op een parodie dan op iets anders. En toch — zoo wordt er aan geloofd. En gelijk we reeds zeiden: niet alleen door den eerste den beste.

16. *Is de Spiritistische Verklaring de juiste?*

Nu zal het wel geen betoog behoeven, dat we, wanneer we deze verhalen moeten verklaren, de meest eenvoudige en meest waarschijnlijke verklaring hebben te zoeken. In al die verhalen hebben we te doen met geesten die zich aan levenden openbaren, maar waar het mogelijk is de mededeeling te verklaren uit den zielstoestand van het medium, daar zal aan deze verklaring wel de voorkeur moeten worden gegeven. En deze mogelijkheid is inderdaad door de onderzoekingen van de nieuwere psychologie zeer groot gebleken. Op de resultaten van deze onderzoekingen moeten we later nader ingaan, eerst moeten we nog even stilstaan bij de voors en tegens die de geestentheorie met zich medebrengt.

Een overtuigend bewijs, dat het inderdaad een

geest is die de mededeelingen doet, is heel moeilijk te geven. Uit den aard der zaak zullen de spiritisten, d.w.z. zij die reeds op het standpunt staan dat mededeelingen van geesten mogelijk zijn, in zulke verschijnselen heel spoedig het werken van geesten zien, terwijl degenen die niet tot het spiritisme behoorren, zoolang mogelijk de verklaringen van de verschijnselen in een andere richting zullen zoeken. Slechts wanneer op een seance een geest sprak van dingen, die niemand der aanwezigen kon weten, beter nog, wanneer een geest sprak van dingen die slechts een bepaalde persoon alleen geweten had, dan was men een stap verder gekomen. Want dan zouden we mogen aannemen dat de geest van deze persoonlijkheid gesproken had. Een afdoend bewijs zou daarom zijn, dat iemand een bepaalde boodschap, die hij aan niemand mededeelde, opschreef en onder verzegeld couvert zou laten bewaren. Openbaarde na zijn dood zijn geest deze boodschap, dan zou het inderdaad uitgemaakt zijn dat het zijn geest was, die sprak. Myers, een der groote voormannen onder de spiritisten, heeft dat geprobeerd. Maar toen, na zijn dood, op verschillende seances de geest van Myers zich aankondigde en men hem vroeg wat in 't gesloten couvert stond opgeschreven, heeft hij dit nooit kunnen mededeelen. Daarmee is een zeer belangrijke proef op de juistheid van de geestentheorie tot nog toe mislukt. Wij moeten echter natuurlijk onzen geest naar die zijde niet dichtsluiten. Er kunnen altijd overwegende bewijzen komen.

Zooals de stand van zaken nu is zijn er voor iemand, die zijn best doet zoo onbevooroordeeld mogelijk te zijn, echter meer positieve bezwaren dan positieve bewijzen te noemen voor de spiritistische verklaringswijze. Een oude, veel gehoorde grief tegen de geestentheorie, is dat de „geesten”

zoo weinig nieuws vertellen. Dat is misschien niet geheel rechtvaardig. Het spiritisme denkt zich de geesten volstrekt niet alwetend. 't Zijn gewone menschen, die den dood hebben doorgemaakt, waarom zouden zij zooveel meer weten dan wij zelve? Iets anders is dat wat zij vertellen zoo plat en laag bij den grond is. In „Raymund” valt dat bijzonder op. Maar ook hierover valt het moeilijk een beslissend oordeel uit te spreken. Slechts kunnen we zeggen dat zulk een voorstelling van het hiernamaals ons onaangenaam aandoet.

Ernstiger zijn de bezwaren tegen het geestengeloof in het algemeen. Wat zijn deze geesten eigenlijk, hoe hebben we ze ons te denken? Door de spiritisten zelf worden ze voorgesteld als „de persoon van den overledene ontdaan van zijne lichamelijke eigenschappen, die met het vergaan van zijn lichaam tevens verdwenen zijn”. Deze geesten neemt men aan, nemen de gestalte aan van den persoon gelijk die was toen hij nog leefde. Zóó verschijnen ze den levenden, zóó brengen ze verschijnselen te weeg als kloppen, schrijven, voorwerpen in beweging brengen enz. Hoe moet men zich dit denken? Ze hebben lichamen, bewegen zich, handelen, maar spieren, gewrichten enz. hebben ze niet. Moeten we ons dan voorstellen dat de doode ondanks het feit dat het lichaam vergaat, toch den uiterlijken vorm van dat lichaam behoudt, al is het dan in een voor ons meestentijds onzichtbare vorm, die alleen op bepaalde oogenblikken zichtbaar wordt? Maar zou het dan niet het meest waarschijnlijk zijn dat het 't lichaam was zooals het op 't oogenblik van het sterven er uitzag? Toch is het dat meestal niet. Het is het lichaam, zooals het door dengene die het ziet is gekend.

Nu hangen de lichaamsvormen in het levende

lichaam zeer sterk samen met de werking van de organen in het lichaam: iemand met een hartgebrek, iemand met slecht werkende longen krijgt duidelijk zichtbare afwijkingen in zijn lichaamsbouw. Zou een lichaam na den dood dan maar steeds dezelfde gestalte behouden, ondanks het volkomen ontbreken van deze organen?

Hierop antwoorden sommige spiritisten: die geestgestalten, die door de menschen nu en dan worden waargenomen, zijn niet de persoon van den overledene zelf, maar een beeld van hemzelf, geschapen door zijne gedachten. Daaruit is dan niet alleen de lichaamsvorm te begriipen, maar daarmee is ook het nog grootere bezwaar opgeheven, dat de geesten gewoonlijk kleederen dragen, soms het bekende ruime geestengewaad, maar meestal de kleederen, zooals zij ze tijdens hun leven droegen en waarin men ze heeft gekend, terwijl ze soms zelfs een hond bij zich hebben en soms gezien worden met een wandelstok, met bloemen of iets anders in de hand. De Heer de Fremery verklaart in zijn „Nieuwe Handleiding tot de kennis van het Spiritisme” (blz. 330) „De gedachte is (bij de geestverschijningen) de werkzame, scheppende kracht; zij is terug te vinden als de oorsprong van al deze verschijningen en aan te wijzen als de boetseerster van de aanschouwde vormen. Wanneer nu iemand zich te slapen legt met het krachtig voornemen om zijn zelfprojectie hier of daar te doen verschijnen... dan zal hij zichzelven onwillekeurig uit kracht van gewoonte gereproduceerd denken: gekleed, zooals hij zich pleegt te vertoonen in gezelschap van dengene, aan wien hij verschijnen wil... De zelfprojectie wordt dan ook gezien in gewone kleedij, ofschoon de persoon van wien zij is uitgegaan, in nachttoilet te bed ligt. Maar de kleeren van zijne zelfprojectie hebben evenmin gewoon-

stoffelijke realiteit, als de daarin bewegende gestalte... Waar de zelfprojectie van een overledene verschijnt, gekleed als toen hij nog mensch op aarde was, mogen wij dus niet de gevolgtrekking maken, dat hij er evenzoo uitziet in de sfeer, waar hij thans vertoeft. De zelfprojectie is slechts het aanschouwelijk beeld van zijn gedachte, niet de overledene zelf."

Maar behalve dat dit niet strookt met de dikwijls herhaalde bewering, dat het mogelijk zou zijn stukken van kleeren af te snijden en bloemen te bewaren is hier een kolossale stap gedaan wanneer men maar kort en goed beweert, dat onze geest met zijn denken, iets kan scheppen, dat ook voor anderen zichtbaar en tastbaar zou zijn. Dat is een punt dat we telkens in spiritistische boeken tegenkomen, dat iets wat iemand met zijn denken vormt, aan een ander verschijnt, maar dat is nu juist een van die dingen die eerst eens goed onderzocht moeten worden. Die in elk geval zóó strijden met wat wij tot nog toe hebben aangenomen omtrent geestelijke werkzaamheid dat we 't niet op losse gronden (of zonder gronden) van anderen overnemen.

Maar gesteld al eens dat het mogelijk is, we willen het een oogenblik aannemen, wie staat ons dan borg ervoor dat de geestverschijning die op een seance waargenomen wordt de werking van den gestorvene is en niet een gedachtenbeeld van een van de levenden? Ligt dat dan niet evenzeer voor de hand? Zou het aannemen van deze mogelijkheid de spiritistische hypothese niet meer verzwakken dan versterken?

En een tweede vraag, die hierbij ter sprake komt is deze: kennen wij ons zelf inderdaad zoo precies? De Fremery zegt wel „wij weten precies de grootte van onzen neus en de omvang van ons lichaam,

alle afmetingen zijn ons bekend zonder dat wij ooit duimstok of passer hebben gebruikt om ze te weten te komen. Wij behoeven dan ook geen beeldende kunstenaars te zijn om in de astrale stof, ons levend evenbeeld te boetseeren. Het opwekken in ons zelve van een levendige voorstelling van ons uiterlijk voorkomen, gepaard met een krachtigen wil om het dus gevormde gedachtenbeeld zichtbaar te doen verschijnen, kan het tot een objectief waarneembare zelfprojectie maken."

Is dit inderdaad zoo? Kennen wij onszelf zoo goed? De meeste menschen zeker niet. Anderen kennen wij zeker veel beter en waar het gaat om een uiterlijke voorstelling ons te vormen zal dat van ieder ander dien wij kennen ons gemakkelijker vallen dan van onszelf. Vergeten we daarbij ook vooral niet dat ons gezicht zooals we dat uit den spiegel kennen, niet werkelijk ons gezicht is, zooals anderen het zien, maar het spiegelbeeld ervan, evenals spiegelschrift geen afdruk van het schrift is, maar een spiegelbeeld en er dus totaal anders uitziet. Wie dit nooit heeft opgemerkt, moet maar eens in een dubbelen spiegel kijken of zien naar het spiegelbeeld van een ander.

De voorstelling dat een geestverschijning een schepping van den overledene in een astrale stof zou zijn wordt inderdaad door vele bezwaren gedrukt.

17. Gevaren van het aannemen van de Geesten-theorie.

En waarlijk de wereld wordt er ook niet beter op, wanneer we de spiritistische theorie aanvaarden. Het leven op aarde niet en ook niet het leven na den dood. Ds. P. Eldering schetst de gevaren zoo terecht in zijn boekje „Hedendaagsch Spiritisme", wanneer hij zegt: Als het Spiritisme inderdaad

zijne aanhangers in ons land en andere landen bij millioenen ging tellen en als het ook verder doorging in de wereld der intellectueelen, professoren, doctoren, rechters, predikanten, leeraren, onderwijzers en zoo steeds meer en meer in het volk... zou het voor de niet-spiritisten ook een gevaarlijke wereld kunnen worden. Men stelle zich ons land eens voor met een millioen spiritisten binnen onze landsgrenzen. Een millioen menschen, die het mogelijk achten, dat wezens niet van deze aarde, booze en minder booze..... ongezien, zonder dat men zich ervoor in acht kan nemen, ingrijpen in het leven, raadgevingen verstrekken, tot daden aansporen, van daden afhouden, brandstichten, menschen in 't water smijten en aan boomen ophangen. Een millioen menschen, die vast en zeker gelooven, dat er dubbelgangers zijn in spiritistischen zin. Die gelooven dat voorwerpen in beweging kunnen worden gebracht door die schimmen van afgestorvenen, dat dus b.v. een gestorven vijand, die ons haatte of een fanaticus, die ons verfoeide omdat we zijn overtuiging bestreden, ons in het passeeren van een straat een dakpan of een schoorsteen op het hoofd zouden kunnen werpen!" Dit zijn geen denkbeeldige bezwaren! Wat zou er van onze rechtspraak worden als de rechters spiritisten werden, wat van de geneeskunde als de dokters weer gingen gelooven dat de ziekte door geesten te weeg was gebracht?

Maar ook de astrale sfeer, het hiernamaals, is volgens het spiritistisch geloof iets vreeselijks. „Wanneer", zegt Eldering „wij allen zonder onderscheid overgaan, dan wordt die wereld in de astrale sfeer volkomen gelijk aan de onze. Dan zijn wij daar zelf met onze zonden en ondeugden, onze vrienden, kennissen en dierbaren, eveneens met hunne zonden, maar ook onze vijanden en tegen-

standers zijn daar, ook krankzinnigen en misdadigers, die daar, in tegenstelling met onze aardse toestanden, vrij rond te zwerven schijnen". Denken we daarbij dan aan wat „Raymund" aan Sir Oliver Lodge vertelde van whisky-soda drinkende, courantenlezende, sigarenrookende geesten, dan wordt de voorstelling van een dergelijk hiernamaals hoe langer hoe vreeselijker.

En dan de kwelling van het in contact komen met de levenden op aarde. Dat eindeloos op sceances geroepen worden, opgeklopt om onbenulligheden aan te hooren en te vertellen. Om te zeggen hoe laat het is en hoe oud de aanwezigen zijn en aan wie dit of dat voorwerp behoord heeft. Zou dat dan de toekomst voor ons zijn? Zou dat het resultaat zijn van alle moeite en strijd in dit aardse leven?

In „de Gevaren van het Spiritisme" spreekt de arts Zeehandelaar over den troost van dit geloof. Het lijkt ons meer een geloof dat wanhoop dan troost brengen zal. O zeker, eerst, als men begint met „tafeldans" en „geesten oproepen", lijkt het wel grappig. Zoo beginnen jonge menschen het. Het geheimzinnige, het griezelige trekt ze aan. En „als het dan gaat", dan kunnen ze het niet meer laten, dan grijpt het ze vast. Het is niet den troost der onsterfelijkheid die ze zoeken, het is de aanraking met het geheimzinnige.

Dat de gevaren niet denkbeeldig zijn voor hen die de occulte verschijnselen beginnen te onderzoeken, dat wijst de praktijk uit. Ernstige zenuwziekten en geestesstoornissen kunnen er het gevolg van zijn, en zijn dit maar al te dikwijls. Een heel merkwaardig voorbeeld daarvan is Dr. Ludwig Staudenmaier, een leeraar in de chemie in Freising, die de occulte verschijnselen wetenschappelijk is

gaan onderzoeken. Dit deed hij niet door een of ander medium tot object van zijn onderzoek te maken, omdat hij dan nooit geheel zeker was, dat hij niet bedrogen werd, maar hij heeft zichzelf tot medium gemaakt (natuurlijk had hij er aanleg toe) en daarna de verschijnselen aan zichzelf onderzocht en bestudeerd. Inderdaad gelukte het hem zeer vele occulte verschijnselen zelf te onder- vinden: de geesten schreven door zijne hand, spraken tot hem en hij beleefde allerlei waarvan hij tot nog toe alleen in spiritistische boeken had gelezen. Maar daarbij bleef het niet. Spoedig kwamen de „geesten” niet alleen wanneer hij ze opriep, weldra kwamen ze ook *ongeropen*, vaak zelfs *tegen* zijn wil. Boos, spottend, vijandig, twistende met hem en tegen hem scheldende, kan hij ze de baas niet langer blijven, het zijn duivelen geworden die hem kwellen. Hij verkeert in den toestand, waarin vele geloovige christenen van den ouden tijd hebben verkeerd, hij is bezeten in den ouden zin des woords.

Staudenmaiers ervaringen vestigen nog eens weer opnieuw onze aandacht op het gevaar van het spelen met deze dingen. Veel gevaarlijker dan met licht ontplofbare stoffen werken is het een splitsing in de eigen persoonlijkheid te bewerken en zichzelf zoover te brengen dat men „geesten” gaat zien, want dit heeft maar al te dikwijls ten gevolge dat men op de oude wijze door geesten „bezeten” raakt.

Ook de ernstige spiritisten erkennen dit. Zoo besluit Felix Ortt zijn boekje „Het Spiritisme” met de woorden: „De praktische beoefening van spiritistisch onderzoek stelt aan ernstige gevaren bloot en is alleen bij groote voorzichtigheid aan diegenen aan te raden, die de stellige bewustheid hebben er toe geroepen te zijn.”

Laat ieder die geneigd is deze dingen te gaan onderzoeken, die „voor de grap” eens naar eene scéance wil gaan, of die eens kijken wil of het hem of haar ook overkomen kan dat hij iets ziet of hoort van de „geesten”, zich deze ernstige waarschuwing van een overtuigd spiritist te binnen brengen en zich afvragen of hij wel waarlijk behoort tot die menschen „die de stellige bewustheid hebben er toe geroepen te zijn.” Alleen in dat geval kan men het gevaar van er krankzinnig door te worden risqueren.

IV. RESULTATEN VAN HET PSYCHOLOGISCH ONDERZOEK

18. *Drieërlei Bewustzijnsinhoud.*

Het is niets verwonderlijk, dat men in den ouden tijd bij deze en dergelijke vreemde en geheimzinnige verschijnselen de overtuiging koesterde, dat deze door geesten te weeg moesten zijn gebracht, ze zijn er mysterieus genoeg voor. Maar tegenwoordig staan wij er wel eenigszins anders tegenover tengevolge van de studiën van den laatsten tijd op het gebied van het menschelijk zieleleven.

Wanneer men oudtijds hoorde van een mensch, die dingen sprak of opschreef, zonder zelf te weten wat, of ook dingen die aan zijn eigen wezen vreemd waren, dan had men daarvoor geen andere verklaring dan deze: door dien mensch spreekt een ander, die tijdelijk van zijn lichaam bezit genomen heeft. Thans weten we echter dat er in den geest van den mensch meer leeft dan we zoo oppervlakkig zouden denken en tevens dat er in onzen geest vrij wat meer gebeurt dan we ons op ieder oogenblik bewust zijn.

Bepalen we ons eerst tot de eerste opmerking en laten we dan eens zien waaruit volgens de nieuwere psychologie de inhoud van onzen geest dan wel bestaat. Natuurlijk staat het vast, dat wat we ons op elk oogenblik bewust zijn slechts een klein puntje is van al wat er leeft in onze ziel. Een klein puntje van den inhoud van onze ziel wordt, zoo kunnen we het 't beste uitdrukken, op ieder oogenblik van ons leven maar verlicht door ons

bewustzijn, al 't andere ligt in het donker. Daarmee is het echter niet onbereikbaar.

1°. Een groot deel kunnen we naar believen op elk oogenblik oproepen en in het licht brengen, zoodat het behoort tot het bewuste deel van den zielsinhoud. Zich iets herinneren is niet anders dan dat iets uit de duisternis van het onbewuste in het licht halen. En al ons handelen; spreken, denken zelfs, is voor een groot deel een zich herinneren, want daarbij gaan we geheel uit van het vroeger gekende en gewetene en halen dit in het bewustzijn.

2°. Naast dit deel van ons geestelijk leven, dat we zoo vanzelf weer in ons bewustzijn kunnen terugroepen, staat een ander deel, dat voor ons niet meer te bereiken is, dat is wat we zoogenaamd hebben „vergeten”. Hoe we er ook naar zoeken, hoe we 't ons ook trachten te herinneren, we vinden het niet meer. Dan lijkt het, alsof het absoluut weg is uit onzen geest, maar dat is niet het geval. Dat blijkt heel duidelijk in sommige gevallen, wanneer het op een bepaalde aanleiding weer boven kan komen. B.v. we hebben een gebeurtenis vergeten, iemand begint ze ons te vertellen en plotseling staat alles ons weer voor den geest. We hebben een boek gelezen, maar na eenigen tijd den inhoud vergeten, als we echter na een poosje het boek weer beginnen te lezen, weten we weer alles precies. Ook dat wat we nog niet weer gelezen hebben. We zijn, toen we heel jong waren, op een dorp geweest, waarvan we niets meer wisten, we komen er terug en allerlei, niet alleen van de plaats, maar ook van de dingen, die we daar beleefd hebben, herinneren we ons eensklaps weer tot in de kleinste bijzonderheden.

3°. Maar er is nog meer in onze ziel dan dat wat we bewust hebben opgenomen en dat deel is het, waaraan we vooral de aandacht moeten schenken

in verband met de occulte verschijnselen. Het is dat deel van den inhoud van onze ziel dat geheel onbewust tot ons gekomen is en waarvan we niet eens weten dat het er is, dat we, als het tot ons bewustzijn doordringt, niet eens herkennen als deel van onzen zielsinhoud. Toch is dat zonder twijfel zeer veel.

We zitten b.v. in den trein en we kijken uit het raampje terwijl onze gedachten met heel iets anders bezig zijn. Of we zitten te midden van een grooten kring van menschen en ons bereiken allerlei brokstukken van gesprekken, waarop we geen acht slaan. Of we zien een courant in, die toevallig voor ons ligt, maar we schenken aan den inhoud geen aandacht. Dat alles komt toch in ons, wordt deel van onzen zielsinhoud, maar zinkt onmiddellijk in de diepte weg. Een aardig bewijs dat het inderdaad toch wel in ons komt, hebben we in het feit, dat het soms, kort na het opnemen, nog te reproduceeren is. Zoo kunnen we geheel in gedachten verzonken op ons horloge kijken, zonder op te merken hoe laat het is en toch een korte poos later nog eens ons den stand van de wijzers in 't geheugen terugroepen. Kunnen we, nadat de klok geslagen heeft (als 't tenminste niet een te groot aantal slagen was), die slagen nahooren en natellen. En iedereen weet, hoe, wanneer een leeraar zich plotseling tot een suffenden schooljongen wendt met de vraag: „wat heb ik gezegd?” deze nog net in staat is den laatsten zin die door de klasse geklonken heeft, uit zijn onderbewustzijn op te diepen. De rest is al onherroepelijk weggezonden en onbereikbaar geworden.

Uit deze diepte komt nu wel eens iets tot ons dat ons dan toeschijnt geheel van buiten te komen. Uit mijn eigen ervaring kan ik hiervan een voorbeeld aanhalen. Eenige jaren geleden met een, niet

eens heel hooge, koorts te bed liggend hoorde ik heel duidelijk een stem zeggen: „de kampong van Garoet”. Ik kon mij met geen mogelijkheid bedenken of ik deze woorden ooit eerder had gehoord, ik had er op durven zweren dat ze van buiten af tot mij kwamen en dat ik ze vroeger nooit had gehoord of gezien. 't Leek een vrij zinnelooze, voor mij althans geheel onbegrijpelijke boodschap. Maar toen ik weer beter was, werd mij spoedig duidelijk dat deze woorden, die als een boodschap hadden geklonken, uit mijn eigen onbewusten zielsinhoud naar boven gekomen waren. Want toen zag ik ze onder een foto staan, die ik vroeger heel dikwijls voorbij geloopt was, maar die tot nog toe nooit bewust mijn aandacht had getrokken. Hoeveel bergen we zoo niet in onze ziel, zonder er ook maar iets van te weten!

Resumeerende kunnen we dus zeggen dat we drieërlei zielsinhoud hebben.

1°. Materiaal, dat ons altijd ten dienste staat en dat we naar believen kunnen oproepen.

2°. Dat schijnbaar voorgoed weggezonden is, maar dat soms blijkt reproduceerbaar te zijn op een aanleiding (een reeks gedachten, die opkomen op 't hooren van een verhaal, 't zien van een gezicht, 't lezen van een boek enz.).

3°. Dat onreproduceerbaar is en waarvan we niet weten dat het aanwezig is.

19. *Onbewust denken.*

Nu is het in den laatsten tijd wel heel duidelijk geworden, dat wij niet alleen *bewust* denken en handelen en werken, maar dat ook in het onbewuste deel van onzen ziel, in de donkere diepten waartoe wij zelf als 't ware geen toegang hebben en die wij met ons bewustzijn niet kunnen bereiken, heel wat wordt afgedacht. Er gebeurt meer in onze eigen

ziel dan wij weten, dat wordt ons soms ineens duidelijk. We kennen het allen zoo goed: die ondervinding van het woord of den naam waarop wij „niet konden komen”. Wij zochten en zochten, we dachten en dachten, maar we vonden het niet. Ten slotte gaven we het zoeken op en toen — plotseling — onder heel andere gedachten, daar schoot het omhoog, daar „schoot het ons te binnen”. Hoe dit verklaard moet worden? Zóó dat we hebben doorgezocht, al wisten we dat zelf niet, net zoolang tot we het gevonden hadden. Zoo kan het ons b.v. gebeuren dat we een les moeten geven, een toespraak moeten houden of iets dergelijks. Midden onder ander werk, zonder dat we er ook maar in 't minste aan denken „valt” ons plotseling een heelen zin kant en klaar „in”, of wel een vergelijking die bijzonder geschikt is komt in ons op, „schiet ons te binnen”. De woorden zelf die we hier gebruiken duiden erop dat het precies is alsof het van buiten tot ons komt, ons „ingegeven” wordt. Duidelijk is het echter voor wie iets meer van zijn zieleleven weet, dat het uit de eigen onderbewuste zielsinhoud naar boven is gekomen.

Deze onderbewuste denkwerkzaamheid speelt zeer stellig een belangrijke rol bij allerlei verschijnselen die door de spiritistische mediums worden waargenomen. Dat veel van wat vroeger zonder eenig nader onderzoek aan ingevingen of aan het werken van geesten toegeschreven werd, stellig uit onbewuste, of beter gezegd uit onderbewuste denkwerkzaamheid moet worden verklaard, wordt door niemand, die eenigszins op de hoogte van de resultaten der nieuwere psychologie is, betwijfeld. Ook door de spiritisten niet. De Fremery noemt in zijne „Nieuwe Handleiding” heel wat voorbeelden van verschijnselen, die men eenvoudig op 't eerste gezicht aan geesten zou hebben toe-

geschreven, maar die bij nader inzien zeer waar-schijnlijk uit de onderbewuste denkwerkzaamheid van het medium verklaard moeten worden.

Van deze onderbewuste denkwerkzaamheid zijn vele voorbeelden aan te halen, die ons allen bekend zijn. In de eerste plaats wijst op onderbewust denken alles wat we, nadat we het door oefening geleerd hebben, nu doen „zonder erbij te denken”. Hoeveel is er niet waarvan het ons eerst moeite kostte om het te leeren en waar wij al onze aandacht bij noodig hadden om de juiste spierbeweging op het juiste oogenblik uit te voeren, en dat nu „vanzelf” gaat, schijnbaar zonder dat wij erbij denken! Inderdaad bestaat het denkproces natuurlijk nu evengoed als vroeger, slechts voltrekt het zich nu onbewust. Ons loopen is al dadelijk een duidelijk voorbeeld. Hoe heeft een klein kind er al zijn aandacht bij noodig, denkt hij een oogenblik aan iets anders dan valt hij om. Maar kan hij het eenmaal, dan wordt de beweging onbewust geregeld en kan hij zijn aandacht aan andere dingen wijden. Evenzoo is het met allerlei werkingen, die wij eerst met volle aandacht moesten verrichten: fietsende b.v. trappen en sturen en ons evenwicht bewaren tegelijk, letten we op het eene dan vergaten we het andere. En zwemmen: armen en beenen gelijk bewegen en schaatsenrijden, zien we nog maar eens naar iemand die het leeren moet! Al die bewegingen maken we nu schijnbaar zonder denken, terwijl onze gedachten met heel iets anders bezig zijn. Ja, ook geestelijke bezigheden als lezen en pianospelen zijn hiervan sterke voorbeelden. Eens moesten we letter voor letter spellen en met volle aandacht ze verbinden, eens moesten we noot voor noot lezen en de corresponderende noot opzoeken, nu doen we 't „vanzelf” alsof er in 't geheel geen denkproces mee gemoeid is en

zelfs kunnen we heele einden lezen of spelen zonder dat het tot ons bewustzijn doordringt, omdat we met onze gedachten bij heel iets anders zijn.

Van twee gelijktijdig verloopende handelingen, een bewust en een volkomen onbewust, kunnen we van tijd tot tijd allen heel grappige voorbeelden aan ons-zelf waarnemen. We behoeven volstrekt nog niet de beroemde „verstrooide professor” te zijn, om b.v. 's avonds de deur te sluiten en onmiddellijk daarna met een sleutel er heen te gaan en te bemerken, dat we het al „onbewust” gedaan hebben. Het lopen van een bekenden weg, het posten van een brief enz. zijn heel dikwijls handelingen die we volbrengen, waar schijnbaar heel geen gedachten voor noodig zijn geweest en die we ons soms zelfs achterna niet meer herinneren.

Bij deze categorie van onbewuste handelingen behoort nu volgens velen het „automatisch schrijven”. Voor heel veel menschen is het in de hand nemen van een pen of een potlood al voldoende om tot schrijven te prikkelen en allen hebben we wel eens letters of woorden neergeschreven of poppetjes zitten teekenen terwijl onze gedachten bij iets anders waren.

20. *Somnambulisme.*

Nu treedt dit onbewuste handelen, dat we in de vorige paragraaf besproken hebben, in zijn meest eenvoudigen vorm, zooals het zich bij ons allen voordoet, in sommige gevallen in bijzondere mate op. Die gevallen zijn voor ons doel natuurlijk het belangrijkste.

De menschelijke geest kan n.l. in een toestand verkeeren die we „*somnambulisme*” noemen. Dit woord beteekent eigenlijk „slaapwandelen” (van *somnus* slaap en *ambulare* rondloopen), maar

behalve het gewone slaapwandelen worden ook verwante toestanden zoo genoemd.

De eenvoudigste vorm van somnambulisme is het slaapwandelen. Dit is een gedurende de vaste slaap optredende toestand, waarbij de droom aanleiding tot daden is. 't Is een abnormaal verschijnsel, in zooverre dat het afwijkt van den gewonen toestand, waarin iemand die droomt verkeert. Gewoon is n.l. dat iemand kalm in bed ligt zonder beweging te maken, terwijl hij in zijn droom allerlei handelingen verricht, maar bij den slaapwandelaar brengen de gedachten de motorische zenuwen in beweging en volgt de handeling. Spreken is de meest eenvoudige vorm van somnambulisme en daarbij kan het soms blijven. Maar 't kan ook tot de meest gecompliceerde handelingen voeren. In zoo'n geval worden dus allerlei handelingen verricht, terwijl een deel van de ziel in slaap is. De slaapwandelaar verlaat het bed, steekt b.v. licht op, opent en sluit deuren, haalt voorwerpen voor den dag, zet een overdag begonnen werk voort enz. enz., begeeft zich daarna weer naar bed en slaapt rustig verder. Terwijl hij in actie is, is het mogelijk met hem te praten en antwoord van hem te krijgen, maar hoezeer het waar is dat een deel van de ziel inderdaad in slaap is, blijkt uit de tallooze verhalen die over slaapwandelaars in omloop zijn. Ze zien en hooren partieel, nemen alleen waar wat betrekking heeft op hun eigen gedachtengang en gaan alleen in op gesprekken die iets te maken hebben met hun droom. De rest zien ze niet en hooren ze niet.

Allerlei verhalen omtrent slaapwandelaars zouden we hier kunnen aanhalen. We zullen ons tot enkele teekenende bepalen. Daar is allereerst het beroemde verhaal van een apothekersleerling, die in zijn droom recepten klaarmaakte en gewoon

zijn werk deed. Daarin werd hij door een arts gecontroleerd en deze heeft zijne waarnemingen gepubliceerd. Het werk dat de apothekersleerling deed was juist. Als men hem onleesbare, onjuiste of niet met den naam van een dokter uit de stad onderteevende recepten gaf, weigerde hij ze klaar te maken, waren ze juist dan deed hij het goed. Ook ontving hij geld en gaf hij goed wisselgeld terug. Maar wanneer zijn zuster hem een recept overhandigde, zag hij haar voor eene vreemde aan, en ook als dezelfde persoon telkens met een nieuw recept terugkwam, merkte hij dat niet op. Zoo bestaat er ook een verhaal van een monnik die in zijn droom zijn overste wilde vermoorden. Hij liep den overste, die (gelukkig voor hem) nog op was, voorbij zonder hem te herkennen, ging naar diens bed en sneed met het mes in het kussen, waar hij meende den abt te zien. Ook bemerken slaapwandelaars dikwijls wel de hindernissen op hun weg en wijken daarvoor uit. Vroeger schreef men allerlei geheimzinnige krachten aan slaapwandelaars toe, sinds men 't verschijnsel is gaan bestudeeren, hoort men daarvan niet meer. 't Eenige juiste schijnt te zijn dat soms een somnambulist op gevaarlijke plaatsen (op een dak b.v.) rondloopt. Maar dat is volstrekt niet zoo'n wonder als men bedenkt dat de slaapwandelaar 't anders ziet dan de wakende. Hoe gemakkelijk loopen wij heele einden op een smalle streep, terwijl de meeste volwassen menschen niet door een breede goot langs een dak zouden durven wandelen. De ruimte tusschen de rails van de tram is zoo breed, dat we daar uren lang over zouden kunnen wandelen als het verkeer het ons niet belette. Maar als we ons voorstellen een brug van die breedte zonder leuning over een breede rivier of een bergrug met een afgrond aan weerszijden, dan zouden

maar weinigen hem durven gaan. Ziet dus de slaapwandelaar maar partieel, dan is het heel begrijpelijk, dat hij rustig door de goot loopt. 't Is echter ook waar dat wel slaapwandelaars op die manier verongelukt zijn.

Van deze verschijnselen is de slaaparbeid het merkwaardigst, omdat daaruit blijkt dat de ziel in zulk een toestand tot zeer ingewikkelde geestelijke arbeid in staat is. We spraken al van dien apothekersleerling die recepten klaarmaakte. Eenige jaren geleden vertelde het dagblad *Le Temps* van een naaistertje in Parijs, dat in den nacht al slapende een trouwjapon, die haast had, afmaakte, in den vroegen morgen thuisbracht en daarna weer naar bed ging en doorsliep. Wakker geworden herinnerde zij zich niets van haar nachtelijk werk, maar zocht zij tevergeefs naar de japon en ging tenslotte zeer verslagen aan de betrokken dame vertellen dat de japon gestolen moest zijn. Groot was hare verbazing en vreugde toen haar werd medegedeeld, dat zij zelf deze 's morgens vroeg kant en klaar bezorgd had. En kent niet iedere schooljongen verhalen over jongens die hunne sommen niet konden maken en ze des morgens opgelost in hun schrift vonden staan. Trouwens, niet alleen schooljongenssommen, de grootste mathematische vraagstukken zijn zóó opgelost in den droom. Van Condorcet, van Krüger, van Von Euler wordt het bericht en van vele anderen met hen.

Daarmee betreden we het gebied van de conceptie van kunstenaars. Van La Fontaine wordt verteld dat hij de fabel „*Les deux Pigeons*” in den droom heeft gemaakt en opgeschreven en Goethe vertelt het van sommige van zijne gedichten. Raphaël zag na lang en vergeefs zoeken op zekeren nacht zijne beroemdste madonna in den droom

voor zich precies zooals hij haar daarna geschilderd heeft. Tartini componeerde sonates. Sardini heeft, zegt men, de theorie der flageolettonen in den droom gevonden. Mogen ook al niet al deze beweringen en verhalen waar zijn, de zaak staat vast en zou met vele andere voorbeelden te staven zijn, waarvan vele gecontroleerd zijn.

Heel merkwaardig is het, wanneer iemand in zijn droom iets doet, dat hij, wakker geworden, niet meer weet, maar tijdens een volgende droomtoestand wel. Zoo komt het voor, dat iemand iets in somnambule toestand heeft verborgen en wakker geworden het tevergeefs zoekt, terwijl hij het tijdens een volgenden droomtoestand eenvoudig voor den dag haalt.

21. *Buitengewone Gevallen van Somnambulisme. (Hypnose, Mesmerisme).*

Nu bestaat er naast dit gewone slaapwandelen een toestand die bij een zeker soort van zenuwstoornissen optreedt en die heel sterk op de boven beschrevene lijkt. Zulk een toestand kan spontaan optreden, iemand kan zich in zoo'n geval voorstellen dat hij iemand anders is en handelen en spreken als was hij degene die hij zich voorstelt te zijn. Nu kan het voorkomen, dat iemand tijdens zulk een aanval werk doet, schrijft b.v. (en ook dit veelal geheel en al in den geest van den ander die hij zich voorstelt te zijn) en dat hij daarvan niets meer weet als de aanval voorbij is. Maar dikwijls herinnert hij het zich dan weer tijdens een volgenden aanval. Zoo ontstaat een soort van dubbele persoonlijkheid in dien eenen mensch, naast den gewonen mensch ontstaat een ander met een ander karakter veelal, met andere herinneringen soms, waarvan de normale persoonlijkheid niets weet.

Deze laatste toestand kan dan verder ook bij geestelijk gezonde menschen kunstmatig worden opgewekt; dit is in 1874 ontdekt door den marquis de Puységur. Dit heeft men hypnose genoemd (van het Grieksche hypnos slaap). Ook hier heeft men te doen met een toestand van partieele slaap, waarbij critiekloos alle mogelijke gesuggereerde voorstellingen worden overgenomen. Dit is dus een toestand als van den somnambulist, die echter opgewekt wordt door een ander, den hypnotiseur. Het zal wel niet eens behoeven gezegd te worden, hoe voorzichtig men hiermee moet zijn. Wie zoo iets wel eens gezien heeft, weet hoe de gehypnotiseerde letterlijk zichzelf niet meer is, maar als was is in de handen van den hypnotiseur. Hij voelt pijn waar en wanneer de hypnotiseur dat wil, heet hij „Jan” en verklaart de hypnotiseur dat hij „Piet” heet, dan is hij absoluut overtuigd dat hij Piet heet en zijn leven lang zoo geheeten heeft, soms kan hij niet meer spreken, soms niet meer hooren of zien, soms vallen heele reeksen gewaarwordingen voor hem weg: hij is kleurenblind of de hypnotiseur kan bewerken dat hij een bepaalden persoon niet meer ziet en diens stem niet meer hoort. Natuurlijk kan de hypnotiseur zoo hallucinaties en illusies verwekken, merkwaardige voorwerpen laten zien, geluiden laten hooren, water als wijn laten smaken enz. enz. En verder kan men zoo een man suggereren dat hij een vrouw, een acteur, een generaal of een kind is en hij zal zich gedragen als was hij het.

Nog eens: dit is haast het gevaarlijkste gebied waarop een mensch zich wagen kan, omdat hij daarmee zichzelf wegwerpt en zich tot een willooze automaat maakt, die niet alleen doet, maar ook ziet, hoort en voelt, wat een ander wil. Vrijwillig geeft hij de contrôle over zijn lichaam, zijn denk-

vermogen en zijn zenuwstelsel in handen van een ander. Hoe vreeselijk de gevolgen daarvan kunnen zijn is niet te zeggen. En ook als die toestand van directen invloed voorbij is heeft de kracht van den wil van den mensch, die zich zoo gebonden heeft overgeleverd, natuurlijk geleden. Het is daarom heel begrijpelijk dat dikwijls zoo krachtig tegen het misbruiken van dergelijke krachten gewaarschuwd wordt. Laten ernstige psychiaters het voorzichtig gebruiken, om te trachten in sommige gevallen zenuwzieken en zenuwzwakken te genezen, maar laten anderen er af blijven! En bovenal: laat het nooit een spel worden, waarmee men zich vermaakt!

Op dit gebied is nog heel veel duisters en onzeker, dat nader onderzocht moet worden. Hier ligt o.a. het „dierlijk magnetisme“, dat in 1772 door Mesmer ontdekt werd en daarom ook wel mesmerisme genoemd wordt. Men noemde het „magnetisme“, omdat men hier evenals bij den magneet met een geheimzinnige kracht te doen had, die door bestrijken werd opgewekt en die in de verte werken kon. Men nam aan dat uit de vingers en de oogen van den magnetiseur een fluidum stroomde. Eerst leek het heel geheimzinnig, vele menschen beschouwden het als een wonder, anderen zagen er zondige praktijken in en zoo waren er velen die het eerst niet wilden onderzoeken. Tegenwoordig zijn we over dien schroom wel heen en wordt ook op dit gebied ijverig onderzocht.

Volgens Mesmer en zijne aanhangers nu, kent de mensch in zulk een toestand allerlei, dat hij op de gewone wijze, door middel van de zintuigen, niet kan kennen. Helderzien in ruimte en tijd, dingen zien die normale omstandigheden onmogelijk

lijk gezien kunnen worden (een brief in een gesloten couvert, de organen in het menschelijk lichaam, wat in de toekomst ligt, enz.) voorts werken in de verte, gedachtenoverdraging, spreken in vreemde talen en ook allerlei vreemde physische verrichtingen, 't is alles even vreemd en als men 't eerst hoort ongeloofelijk.

Eén ding is zeker: wat we hier dringend noodig hebben is *critiek*. Hoe weinig van al die verhalen, die omtrent zulke verschijnselen de rondte doen zijn absoluut geloofwaardig! Maar sommige dingen zijn toch niet geheel te ontkennen. Proeven op somnambulen genomen vertoonen naast vele mislukkingen toch ook wel eens merkwaardige uitkomsten. Geheel te ontkennen zijn de verschijnselen zeker niet.

22. *Occulte Krachten (Telepathie, Clairvoyance enz.)*

In de laatste 4 paragrafen bespraken we eenige resultaten van de nieuwere psychologische onderzoekingen, die heel geheimzinnige verschijnselen kunnen te weeg brengen. Het blijkt een feit te zijn dat we een groot deel van den inhoud van onze eigen ziel zelf niet kennen, dat dit in de donkere diepten van onze ziel werkt, dat somnambule toestanden spontaan in ons kunnen ontstaan of ook in ons kunnen worden opgewekt, toestanden, waarin een deel van onze persoonlijkheid wordt uitgeschakeld en we allerlei dingen hooren zien en voelen, die niet bestaan, en waarin omgekeerd allerlei wat er om ons en in ons leeft voor ons verborgen blijft. Welnu het is niets geen wonder dat op dit gansche geheimzinnige gebied de theorieën van het primitieve spiritisme zijn gaan gelden en dat dit alles voor geestenwerk werd aangezien. En dat is wel jammer, want zoo was het nog myste-

rieuzer en griezeliger dan het op zichzelf al is.

Hoe moeten we al deze verschijnselen verklaren? Als krachten die zoo ze al niet rechtstreeks uit de geestenwereld komen dan toch zeer na met deze in verband staan? Of zijn het eenvoudig nog onbekende natuurkrachten? We zullen hier moeten afwachten wat bevoegde onderzoekers daaromtrent zullen vinden. Hier is onze hoop op de Society for psychical Research.

Zoo zijn de verschijnselen die we samenvatten onder het begrip „telepathie” (van tele ver en pathos lijden) in de laatste jaren o.a. in Groningen wetenschappelijk onderzocht. *Telepathie is de overbrenging van indrukken van welken aard ook van den eenen mensch op den anderen, onafhankelijk van de erkende zintuigelijke kanalen*, zoo luidt de bepaling. De Groningsche Vereeniging die proeven heeft genomen waarbij wel alle bedrog uitgesloten is, komt tot de conclusie dat het bestaan van gedachtenoverdracht onder omstandigheden die het gewone verkeer door tusschenkomst van de zintuigen volledig uitsluiten, door hunne proeven buiten allen redelijken twijfel werd gesteld.

Behalve de opzettelijke proeven, bereiken ons betreffende dit punt nog tallooze verhalen van spontane telepathie in oude tijden zoo goed als tegenwoordig. Doktoren vertellen ervan, van nachtwandelaars wordt het beschreven. De Engelsche S. f. P. R. verhaalt er merkwaardige staaltjes van en deze vereeniging heeft zelfs een onderzoek ingesteld naar de vraag hoeveel menschen ontvinding hebben van zulke telepathische berichten van stervenden. Daarbij is toen een getal gevonden dat 440-maal de kansrekening overtrof.

Wat volgt hieruit? Bedenken we dat onze gezichts- en gehoorbeelden niet worden gemaakt

door onze zintuigen maar in onzen geest tot stand komen door middel van onze hersenen. Is het dan zoo ongeloofelijk of ook maar zulk een „wonder”, dat ook buiten onze zintuigen om, de menschelijke geest kan werken op een anderen geest? Ongeloofelijk stellig niet. Wij kennen er allen voorbeelden van. „Voelen” we niet een stemming, wanneer eenige menschen samenzijn, ook als er geen woord wordt gesproken? „Voelen” we dikwijls niet hoe woorden van ons worden opgenomen door dengene tot wien we spreken, ook al laat deze dit door geen enkel teeken blijken? Is er niet een stille sympathie, die zich niet door de zintuigen behoeft te uiten om toch te worden verstaan? Hier spreekt de geest tot den geest in een taal zonder woorden.

En „helderzien”, zooals sommige mediums dit vertoonen, zoo dat zij met gesloten oogen, of ook geblinddoekt, voorwerpen kunnen „zien”? We hooren hier van lezen in een gesloten boek, zien op een horloge onder een metalen plaat enz. De eerste vraag die hierbij rijst is: is het zoo? Hier moet geweldig voorzichtig te werk worden gegaan en uiterst zorgvuldig moet worden opgepast voor bedrog. Maar dat is te doen. En als dan alle maatregelen ter voorkoming van bedrog genomen zijn en iemand ziet dan door ondoorzichtige voorwerpen heen, wat blijkt dan?

Het normale zien berust op van de voorwerpen uitgaande lichtstralen, waaraan, zoo neemt men aan, aethertrillingen ten grondslag liggen. Op het verschillend aantal trillingen, zoo leert de physica, berusten de verschillende kleuren van het spectrum. De roode kleuren hebben het geringste, de violette het hoogste aantal trillingen per seconde. Dat het spectrum echter aan beide zijden langer is dan wij zien, kunnen we door proeven uitmaken.

Het bestaan der z.g. ultraviolette stralen is *bewezen* door 't feit dat men fotografeeren kan bij een licht dat het menschelijk oog niet meer ziet. En er zijn ook ultrarode stralen, die aan de andere zijde van het spectrum liggen en die wij niet als licht *zien*, maar als warmte *voelen* kunnen. Warmtestralen onderscheiden zich dus op geene andere wijze van lichtstralen dan de verschillende kleuren onderling zich van elkaar onderscheiden.

Nu zijn er oogen die op een minder aantal trillingen reageeren dan de normale: kleurenblinde. Is het dan zoo absoluut ondenkbaar dat er andere zijn, die (tijdelijk) ultrarode stralen, die het normale oog niet ziet en die gewoonlijk slechts als warmte worden ondervonden, *zien als licht*? Bedenken we goed, we poneeren hier niet, we stellen alleen de vraag: „zou het ook kunnen?” Indien het mogelijk zou zijn, was er heel wat mee opgelost. Warmtestralen gaan ook door ondoorzichtige voorwerpen heen. Daarmee zouden voor zulke menschen ondoorzichtige voorwerpen doorzichtig worden.

Dit voor het normale oog onzichtbare licht wordt door Reichenbach „Odlicht” genoemd. Deze verklaart dan „Clairvoyance” voor ontvankelijkheid voor odstralen. Hij meent dat „sensitieve menschen” ook geëlectriseerde kogels en staven zien lichten en zelf gaf hij den inhoud van geëlectriseerde metalen kogels op. Indien dit mogelijk is, dan hebben we hier zeker niet te doen met iets geheimzinnigs, maar met onbekende physica, die we gerust aan de onderzoekers over kunnen laten en waaromtrent nog heel wat te onderzoeken valt.

23. *Occulte Krachten (Voorspellingen, Physische Verschijnselen).*

Op ditzelfde gebied behooren de voorspellingen

thuis. Dit is uit den aard der zaak een verschijnsel dat de menschen nog 't meeste bezig houdt. Van oude tijden af tot nu toe zijn daarbij dezelfde praktijken in gebruik: inademen van bedwelmende dranken, staren op glanzende voorwerpen (kristallezen) enz. Dit is duidelijk een poging om vergeten dingen zich weer te herinneren, althans om den onderbewusten zielsinhoud op te roepen.

De meest gewone voorspellingen zijn de „voorgevoelens“, een toestand waarin iemand een vaag gevoel heeft, dat er iets gebeuren gaat. Dit kan heel gemakkelijk 't resultaat zijn van stemming of ook van een onbewust denkproces. Het denken onttrekt zich dan aan het bewuste weten, maar 't resultaat komt omhoog en wordt bewust. Hoe dikwijls hebben we zulk een vaag voorgevoel, dat het niet uitkomt? Dan wordt het vergeten. Slechts als het uitkomt gaat men er acht op slaan.

Maar er zijn ook heel vele verhalen in omloop betreffende waarzeggende droomen en van voorspellingen door iemand die in somnambulen toestand verkeert. Ook hier staan we voor onopgeloste moeilijkheden. Hoe dikwijls komen zulke voorspellingen uit? Bijna altijd betreffen deze dingen uit het dagelijksch leven. De groote oorlog van 1914, de koersdaling en de malaise zijn niet voorspeld. De datum van den vrede wel, ontelbare malen zelfs, maar altijd verkeerd. En zijn er ooit belangrijke voorspellingen op wetenschappelijk of industrieel gebied gedaan, waarbij 't uitgesloten is dat een onderbewust denkproces er aan ten grondslag ligt? Maar — 't laatste woord staat ook hier niet aan ons, maar aan de wetenschap, die op dit gebied nog zooveel te onderzoeken heeft.

Evenzoo staat het met de physische verschijnselen die telkens door de mediums worden opge-

wekt. De materialisatie verschijnselen bijvoorbeeld. Eenige jaren geleden hoorden we telkens van gematerialiseerde bloemen die op seances over de aanwezigen neerregenden. Verscheidene malen is daarbij echter het medium op bedrog betrapt. Zoo ook bij de materialiseering van ledematen: geestenhanden, hoofden of heele geestverschijningen. Heel dikwijls zal dat ongetwijfeld het resultaat zijn van massasuggestie, zooals dat b.v. meerdere malen gebleken is, als men ze ging fotografeeren. Hoewel een heele menigte een man in een touw zag klimmen dat hij eerst zelf omhoog had gegooid en dat nergens aan bevestigd was, bleek het op de foto dat de man deed alsof hij klom en dat er geen touw was. Dit zou ons ongehoofdelijk klinken als we niet frappante voorbeelden van zulk een massasuggestie ook bij ons hadden gezien en zelf misschien mee hadden beleefd. Het is nog niet zoolang geleden, dat bij een voorstelling van een „magnetiseur” in een van onze groote steden aan een volle zaal een schoolbord werd vertoond, waarop de magnetiseur met krijt een poppetje teekende en dit ten aanschouwe van de geheele zaal over het bord liet dansen. En in die heele volle zaal, waarin zich menschen van allerlei rang, stand, afkomst en ontwikkeling bevonden, o.a. zeer vele doktoren, was er vrijwel *niemand*, die niet het poppetje dansen zag. Zou dit in oude tijden geen duivelswerk hebben geleken? En is het vreemd dat het nog op velen den indruk van geestenwerk maakt? Goed gecontroleerde registreeren en fotografietoestellen moeten ons zeggen wat er gebeurt, ons oog is te zeer afhankelijk van onzen geest om dat maar zoo te kunnen vertrouwen.

24. *Het aantrekkelijke van de Geestentheorie.*

Dat deze voor een deel nog geheel onbegrijpe-

lijke psychische verschijnselen, die wij de occulte verschijnselen noemen, door de spiritisten worden verklaard als door „geesten” te weeg gebracht, kan ons niet verwonderen; het is de oude verklaring. En dat dit gebied de menschen van onze dagen aantrekt, is al evenmin verwonderlijk, omdat het mysterieuse hen weer gegrepen heeft. De menschen van tegenwoordig verwijlen met hunne gedachten gaarne bij die geheimzinnige verschijnselen, zooals ze een halve eeuw geleden zich er af keerden. En dan: hoe mysterieuser de verklaring, hoe beter. 't Is een feit dat de eenvoudigste psychische oplossing van een duister verschijnsel de menschen meestal maar weinig voldoet.

Maar er is meer dat de menschen in de spiritistische verklaring aantrekt. Immers de spiritisten meenen dat we in deze verschijnselen in aanraking komen met degenen die gestorven zijn. Hoe zouden niet de meesten onzer alles wat ons lief was willen geven, wanneer inderdaad zulk een gemeenschap tot stand gebracht worden kon! Is het dan wonder dat, wanneer de spiritisten met hun boodschap komen tot menschen in rouw, zij willige ooren en harten vinden. Niet alleen Sir Oliver Lodge, velen met hem zijn aan de spiritistische verklaring gaan gelooven, toen zij boven alles verlangden hunne geliefde dooden te spreken. Dat maakt ook het spiritisme zoo geweldig gevaarlijk. Want in zulk een tijd is een mensch nooit geheel zichzelf. In zulk een tijd zwijgt bovendien zijn critiek en zijn nuchter verstand en grijpt hij aan wat hij zoo boven alles verlangt. Hoe kan het anders?

En het onsterfelijkheidsgeloof dat de Spiritisten bieden is zoo uitgewerkt en zoo nauwkeurig omschreven, ook dat trekt velen aan. Vaste vormen hebben, waarin we een geloof kunnen kleeden, dat is iets wat de meeste menschen nog zoo noodig

hebben. Het onsterfelijkheidsgeloof van de vrijzinnige Christenen is hen te vaag. Die zeggen: uit al wat wij in de wereld om ons heen opmerken, uit al wat wij ervaren in ons eigen zieleleven ook, is in ons de overtuiging gegroeid, dat de mensche-lijke ziel onsterfelijk is. Daarvoor hebben ze voor zichzelf dan argumenten. Ze zeggen b.v.: waar alle deelen van het lichaam alleen maar uiteengaan, niet te *niet* gaan, daar kan toch de ziel niet vergaan, niet ineens *weg* zijn. En bovendien, waartoe zouden dan al die moeite en strijd dienen in de wereld, als bij den dood van den mensch al wat hij zich (voor zijn innerlijk wezen, zijn ziel) had veroverd te niet moest gaan. Zou alleen het beste, het eigenlijke dan vergaan? Maar dit alles is die anderen niet concreet genoeg; ze willen weten *hoe* het daar zal zijn en dat kunnen de moderne christenen, niet-spiritisten, niet vertellen. Die kunnen enkel maar vertrouwen op den Leider van de wereld. Te duide-lijk spreekt voor hen uit de gansche wereld die leiding, dan dat ze niet ook op dit groote punt zich vertrouwend zouden durven overgeven.

Het is zoo droevig als we spiritistische boeken lezen dat het „geloof” er meestal zoo slecht af komt. O zeker, er zijn wel godsdienstige spiritisten, maar heel dikwijls zien we toch hoe hier dat ontzaglijke onsterfelijkheidsgeloof wordt verlaagd tot een aannemen van allerlei geheimzinnigheden. Ook al was het waar dat in de occulte verschijnselen de dooden tot ons spraken, dan stond toch boven dit alles het geloof aan God en kon deze omgang met de dooden nooit in de plaats treden van ons godsgeloof.

V. DE SPIRITUALISTISCHE PHILOSOPHIEËN

25. *Spiritualistische Philosophie.*

Het Spiritisme erkent het bestaan van „geest”, maar toch kunnen we het niet met volle recht *spiritualisme* noemen. Integendeel, het is juist zeer sterk materialistisch. De geest zelf wordt gematerialiseerd gedacht, de „geest” wordt „stof”. Geesten die men kan zien en tasten, geestengewaden, waarvan men stukken afsnijden kan, dat is alles zoo sterk materieel, dat het den naam „geest” bijna niet meer mag dragen. Het spiritisme, al erkent het het bestaan van geest, is geen echte tegenstelling tegenover het materialisme.

Lijnrecht tegenover het materialistisch-monisme, gelijk we dat in paragraaf 6 besproken hebben, met zijne beweringen „er bestaat niets dan stof, wat we „geest” noemen is van die stof een uitvloeisel, staat het spiritualistisch-monisme dat leert: „er bestaat niets dan geest, de „stof” is slechts een produkt van den geest, een gedachten-ding.”

Voor wie niet gewend is zich met deze dingen bezig te houden, lijkt op 't eerste gezicht het materialisme natuurlijker en bevredigender. Immers we zien en hooren en voelen de materie, terwijl de geest nooit kan worden aangewezen. Daarom lijkt het ten slotte heel begrijpelijk om te zeggen, dat de geest niet bestaat, maar hoe kan iemand dat beweren ten opzichte van de stof? Toch is dit laatste stellig niet minder verstandig. Bezien we deze kwestie eens even in het licht van de verschillende natuurkundige filosofieën en onder-

zoekingen. Wat kunnen we eigenlijk kennen, en hoe weten we wat we weten van de wereld om ons heen? Kunnen we met onze onderzoekingen in de dingen zelf doordringen? Kunnen we tot de dingen zelf gaan om ze te leeren kennen? Neen van de wereld *buiten* ons kennen we alleen het geestelijk beeld *in* onszelf. Wat door onze beide voornaamste zintuigen, gezicht en gehoor, uit de buitenwereld tot ons komt, zijn indrukken (trillingen) die in onzen geest tot beelden worden bewerkt. Wat er buiten ons is, kunnen we dus niet nagaan, we kunnen het niet benaderen, niet onderzoeken, we kennen alleen het beeld in onzen geest, dat door onze zintuigen tot ons gekomen is. Dat het zóó is als wij het ervaren, komt door de eigenaardige constructie van onze zintuigen.

We weten dat aldus kleur en klank door onzen geest gevormde beelden zijn, geschapen naar aanleiding van trillingen die oog en oor van uit de buitenwereld bereiken. Wie dit eenmaal goed heeft ingezien, die kan iets gevoelen voor de spiritualistische wereldbeschouwing. Wat wij waarnemen is het door onzen geest geschapen beeld. Wat de stof is, weten we niet, wij kennen slechts den geest. En bovenal: de wereld vol klank en tonen, vol kleur en licht zooals wij ze kennen is naar onze overtuiging toch de ware wereld, veel meer waar en veel meer werkelijk, dan die geluidlooze trillingswereld, die wij ons als den drager van de eerste, ons bekende wereld, moeten denken. Die trillingsverschijnselen zijn de werkelijkheid niet, ze zijn er alleen opdat de werkelijkheid, *onze* wereld van glans en schoonheid, van klank en muziek, in ons worde geopenbaard!

Wie dit zoo ziet, die heeft het materialisme ver achter zich gelaten, voor dien is de wereld *geest*.

En zoo zijn er tegenwoordig vele menschen. De *geestelijke* wereld zoo spreken dezen, is de realiteit. De geestelijke verschijnselen en processen zijn het eigenlijke, in elk geval het primaire. En velen gaan zoover dat zij de stof geheel ontkennen. Dit is het andere uiterste, waarin de mensch zoo licht vervalt.

26. *Oude Indische Philosophieën.*

Deze overtuiging, dat de geest primair, de stof secundair is, heeft de gedachten der menschen weer geleid naar oude spiritualistische filosofieën. Wezen we, toen we het materialisme gingen beschouwen, terug op het oude Griekenland, waar we de eerste sporen van materialistische filosofieën vonden, bij het bespreken van de spiritualistische richtingen bestaat er nog meer reden om even tot oude tijden terug te gaan. Want de systemen der tegenwoordige materialisten, al zijn zij wat hunne methoden betreft op de lijn der oude materialisten blijven voortgaan, zijn volkomen veranderd, maar de spiritualisten grijpen direkt op het oude terug. Hier blijkt soms buitengewoon weinig veranderd, wanneer we uitspraken van nieuwere en oudere spiritualisten met elkaar vergelijken.

Zoo moeten we ons dan ook hier wenden tot een oud volk en wel tot de Indiërs, waar we deze gedachten in hun allereenvoudigsten vorm aantreffen en dan nog wel in een vorm, die tegenwoordig weer juist zoo onder ons is opgeleefd. In Indië — dat is Voor-Indië en Tibet — leefde evenals in Griekenland en overal in die tijden, het geloof van geesten en goden uit wier werken en doen men al wat in de wereld plaats greep, verklaarde, gelijk we dit in paragraaf 3 besproken hebben. Maar ook hier hadden de ontwikkelden daaraan

niet genoeg. Zij gingen filosofheeren over de verschijnselen die zij waarnamen in de wereld, en over die wereld zelf en haar diepsten grond. En nu waren die „ontwikkelden” hier in Indië de *priesters*. Daaruit volgt vanzelf dat die filosofieën hier geen vijandige houding tegenover het volksgeloof gingen aannemen, maar dat integendeel deze priesterlijke filosofen in het geloof dat zij in de groote menigte aankweekten, voor zichzelf een „hoogere” waarheid vond. De mythen, waaraan het volk gelooft, zijn voor hen de *poëtische en symbolische* inkleeding van diepe waarheden. In den vorm van verhalen omtrent de goden zijn ze geschikt gemaakt voor het volk, de kern ervan, d.i. de eigenlijke waarheid die erachter ligt, is voor de hooger ontwikkelden, voor de priesters. Zoo vinden we hier reeds 't geloof, dat ook in onzen tijd weer zoo algemeen is, aan esoterische en exoterische waarheden (waarheden voor „de groote menigte” en waarheden voor „de ingewijden”) waarop we in volgende paragrafen nog al eens zullen terug komen.

Laten we nu bij den inhoud van die Indische filosofieën even stilstaan. Ook hier ging men de waarnemingen, die men deed, bepeinzen en trachtte men ze tot een geheel te maken en zoo tot een wereldbeschouwing te komen. Daartoe zocht men naar den eenen wereldgrond. Maar die zocht men niet in een stof, die wij kennen, niet in water, noch in vuur, zooals de Grieken deden, maar men voelde iets van de waarheid dat achter alles wat wij kunnen waarnemen een onzichtbare Grond, een Oerprincipe, ligt. Zoo kwam men tot de uitspraak: „De oorsprong van alles wat bestaat is Brahman”. Dat is oorspronkelijk niets dan een naam, een woord, dat de eenheid van al het bestaande wil uitdrukken, maar hierbij blijft het niet. Ze gaan

definieeren en zoo wordt Brahman: de onzichtbare Grond van alles, de Geest, het Absolute dat alles omvat, dat de wereldkiem is en dat tegelijk de wereld uit zich doet worden. Zoo is Brahman ook de wereld. Dit is dus *pantheïsme*.

Hiermede hangen nu allerlei leerstukken samen. Buiten Brahman, de Geest, bestaat niets, kan niets bestaan, dus is de stoffelijke wereld slechts schijn (Maya). Ook de dood is schijn, realiteit immers is alleen *het leven van den geest*, daaruit volgt de leer der zielsverhuizing. Het nieuwe leven in de stof (of beter de voorstelling van het nieuwe leven in de stof) moet wel telkens weer volgen zoolang een mensch nog niet geleerd heeft de waarheid te doorzien van het feit dat *alleen* de geest bestaat, en dat de stof slechts schijn is. Pas wie de wereld kent als *schijn* is van de wereld verlost.

Deze filosofie is *spiritualistisch-monisme*; dat wat in waarheid is, is geest en alleen de geest bestaat. En nu is deze wereldbeschouwing wel zeer eenvoudig, maar ze beantwoordt zóó weinig aan wat we in de wereld zien, dat het geen wonder is, dat hierop critiek kwam. Want wij zien in de wereld tegenover ons een veelheid van stoffelijke dingen en daarmee rekening houdend zegt een andere Indische filosofie dan ook: de wereld bestaat uit een veelheid van geesten, die zelfstandig tegenover de materie staan. Deze geesten zijn in de materie ingekerkerd. Eenmaal met deze verbonden wekt ze in hen begeerten, honger, dorst, begeerte tot handelen enz. en zoo komt de geest in de macht van de stof, de menschegeest in de macht van het lichaam. De verlossing kan alleen komen door *inzicht*. Inzicht in het feit dat de geest toch eigenlijk volkomen los van het lichaam is en dit dus kan verlaten. Komt dit inzicht eindelijk dan volgt een toestand, niet van *niet-zijn*, maar

van zonder begeerten en zonder bewustzijn zijn. 't Behoeft zeker wel niet gezegd te worden, dat de hedendaagsche buitenkerkelijke stroomingen *Theosophie* en *Christian Science* aan deze oude Indische gedachten heel veel hebben ontleend. Op de leer van het alleen bestaan van den geest, op het geloof aan zielsverhuizing en op de voorstelling van geesten, ingekerkerd in de stof en daaruit alleen te verlossen door het juiste inzicht, zullen we later nog terugkomen, want dit alles wordt ook thans weer in breede kringen aangenomen.

27. *Theosophische Stroomingen.*

Wanneer we ons nu afvragen wat de attractie van deze en dergelijke gedachten voor menschen van onzen tijd is, dan komen allerlei factoren hier bij elkaar. In de eerste plaats is het de totale verbreking met het materialisme, waarop we reeds gewezen hebben (10 vlgg.). Het zijn echter niet alleen degenen die uit het materialisme komen, die zich aangetrokken gevoelen tot deze Indische gedachten, ook uit het dogmatisch Christendom wenden velen zich hierheen. En ook dit is niet zoo'n wonder. De kerk, het officieele Christendom, is voor velen voorbijgegaan. Ons geslacht, dat in alles nieuwe banen zoekt, wendt zich af van het oude. In de kunst, in de litteratuur, overal is dat duidelijk en zeker niet het minst in den godsdienst. De christelijke kerk, waarin onze ouders, onze grootouders en al die vorige geslachten bevrediging gevonden hebben, die lijkt (al was het alleen daarom) velen van onze tijdgenooten zoo hopeloos verouderd. Daarin hebben ze niet geheel gelijk, want „de kerk” op zichzelf is niets, ze wordt gedragen door de menschen van elken tijd en verandert dus ook door alle tijden heen, maar ze hebben toch ook weer niet geheel ongelijk, want niets

is zoo conservatief als de kerk en nergens bestaan zooveel oude vormen, oude gebruiken en oude plechtigheden als juist daar. Dit alles brengt hen, die bezield worden door verlangen naar iets *nieuws*, naar iets *anders*, wel eens tot wanhoop. En dan wenden ze zich met voorliefde daarheen waar zij de meest radicale tegenstelling meenen te vinden met wat zij tot nog toe uit hunne omgeving kenden.

In dit geval is het Indië en de oude filosofieën die daar hebben geleefd en ten deele nog leven. Zoo komt het dan dat we aan alle kanten om ons heen thans Indische gedachten en voorstellingen zien opleven, Indische woorden en termen hooren gebruiken.

Daarbij is nog een tweede opmerking te maken. Vele menschen zijn, vooral op geestelijk gebied, napraters. Moeilijke vreemde woorden, die zij maar half of in 't geheel niet begrijpen, geheimzinnige termen, die op hunne verbeelding werken, spreken ze na en daarmee meenen ze interessant te zijn. Deze menschen worden op 't oogenblik in groote menigte tot de nieuwe spiritualistische stroomingen aangetrokken, maar wij weten het, ze zullen zich weer tot iets anders wenden, zoodra er iets nog nieuwers en nog vreemders komt. Met hen zullen we ons niet bezig houden, zij zijn het niet waard. Wij zullen enkel trachten de ideeën en gedachten, zooals die door de groote mannen en vrouwen, voorgangers en voorgangsters dezer stroomingen worden geleerd, iets nader te komen.

Onder de spiritualistische stroomingen van tegenwoordig, die op oude gedachten zich beroepen, nemen de Theosophische stroomingen een eerste plaats in. Wij zeggen met opzet: de Theosophische stroomingen, omdat er meerdere zijn, maar voorloopig zullen wij spreken van de Theosophie

daarmee bedoelende de groote trekken die zij gemeen hebben.

De Theosophie noemt zich heel oud en terecht. De eeuwen door zijn er steeds stroomingen aan te wijzen, die zeer nauw met haar verwant zijn. Het woord beteekent „Goddelijke Wijsheid”. Dat is het dus wat zij zoeken. En zij weten het, deze wijsheid, deze kennis verkrijgt men niet op dezelfde wijze waarop men kennis verkrijgt omtrent de verschijnselen die de natuur ons te zien geeft, zij berust op *intuïtie*, op een schouwen van eigen geestelijk leven en een aanvoelen van wat aan dit eigen geestelijk leven verwant is in de wereld om ons heen. In dit zoeken en schouwen gevoelen zij zich één met al de menschen, die van overoude tijden af dit diepere weten, deze goddelijke wijsheid, op dezelfde wijze als zij, hebben gezocht.

Hierin komen dan alle stelsels van Theosophie overeen, dat ze godskennis zoeken langs den weg van bespiegeling en dat ze (op de wijze der Indische priesters, die in de uiterlijke vormen van het volksgeloof diepe waarheden ontdekten) een esoterische waarheid voor de ingewijden onderscheiden van den uiterlijken vorm waarin deze de groote menigte bereikt, de exoterische waarheid.

Ook hebben ze alle bepaalde voorstellingen en gedachten met elkaar gemeen. Ze gelooven niet aan een persoonlijk God, maar aan een onpersoonlijken Wereldgrond, vanwaaruit het heelal door *emanatie*, d.i. door uitstrooming, is uitgegaan. Die onpersoonlijke wereldgrond, die geheel en al in de plaats van de godheid in de verschillende geloofsstelsels komt te staan, en bij vele Theosofen inderdaad tot een godheid geworden is — wordt met verschillende namen genoemd als: Het Goddelijk Beginsel, Het, Het Zijn, Het Universeele Beginsel, de Wortel van Alles, de Eeuwige Wereldgrond en

dergelijke uitdrukkingen. Uit dit „Het” is het heelal in verschillende trappen uitgestroomd, eerst hooge, dan telkens lagere soorten van werelden. Ook omtrent de verlossing van den mensch uit de stof die hem bindt, spreken zij zich alle uit. Daartoe moet de mensch één worden met het Goddelijk Wezen langs den weg van zelfinkeer, verdieping of extase.

Maar naast al wat de verschillende theosophische stelsels gemeen hebben bestaan heel wat nuanceeringen. Er zijn zeer sterk Indische en overwegend westersche stroomingen, universeele en sterk christelijke theosophieën. In 't algemeen bestaat er tusschen het dogmatische Christendom en de Theosophie een onoverbrugbare kloof in het christelijk geloof dat de godsopenbaring uitsluitend in het Christendom en in den Bijbel gevonden wordt.

28. *Theosophische Stroomingen (vervolg).*

Inderdaad, stroomingen waarin de bovengenoemde voorstellingen heerschen bestaan van oude tijden af, niet alleen in Indië, ook in het Christendom. En dat is geen wonder. Het Christendom is opgetreden in de Grieksch-Romeinsche wereld, in een tijd toen deze vervuld was van Indische gedachten. In de Grieksche mysteriën leefden allerlei gedachten en voorstellingen, die uit Indië waren gekomen. Deze mysteriën waren geheime godsdienstige genootschappen, die aan een bepaalde godheid gewijd waren. Alleen ingewijden mochten deelnemen aan de samenkomsten van zoo'n mysterie en aan hen werden de tradities betreffende het leven van de godheid, aan wie zoo'n mysterie gewijd was, overgeleverd en de diepere beteekenis ervan verklaard. Voor het volk

waren het goden, die allerlei beleefden en deden, de ingewijden vatten dat alles symbolisch en geestelijk op en zagen er eeuwige waarheden in.

Volgens sommige geleerden is het Christendom van oorsprong zelf zulk een mysterie geweest, waarin men aan de groote menigte de uiterlijke geschiedenis van Jezus Christus vertelde, hoe Hij geboren was, hoe Hij op aarde geleefd en geleden had en tenslotte den kruisdood was gestorven. Maar voor de ingewijden zou deze uiterlijke geschiedenis een dieperen eeuwigen zin hebben gehad, de eeuwige waarheid van den geest die in de stof nederdaalt, de godheid Jezus, een emanatie uit den Diepsten Wereldgrond, die de wereld overwint en de duivelen verslaat.

Ook, wanneer dit niet het geval is, wanneer het Christendom in zijn oorsprong niet onmiddellijk met de mysteriën te maken heeft, is het toch stellig door die mysteriën sterk beïnvloed. Gedurende de eerste eeuwen zien we al direkt een groot aantal z.g. gnostieke stroomingen optreden, die eigenlijk zoovele theosophische stelsels zijn. Elk van deze leerde een Christendom, dat sterk beïnvloed was door Grieksche en eigenlijk door Indische bespiegeling. Een tijdlang was het zelfs onzeker welke van deze het winnen zou. Maar de voorstelling van een waarheid voor de ingewijden kon de groote massa van het volk niet bevredigen, zij verlangde een godsdienst welks leer voor allen gelijk was. Het Katholieke (algemeene) Christendom overwon, de gnostiek werd tot ketterij verklaard en uit de kerk uitgewezen. Buiten het kerkverband geplaatst, gingen deze richtingen een voor een te gronde. Maar dezelfde gedachten leven daarna telkens in het Christendom op. Groote christelijke schrijvers als Origenes, Dionysius de Areopagiet, Scotus Erigena, later Jacob Böhme, de beroemde

mystieken Eckart, Tauler, Suso, allerlei phantastische stelsels uit de 17e en 18e eeuw, ze leeren telkens weer: er is een waarheid voor de groote massa, maar die heeft een innerlijke diepere geestelijke zijde en dat is de waarheid voor de ingewijden.

Met de theosophische stelsels uit de oude tijden staat dan de Moderne Theosophie, die tegenwoordig onder ons leeft, op één lijn. De bovengenoemde kenmerkende trekken heeft ze er alle mee gemeen. Natuurlijk heeft ze ook hare eigene speciale kenmerken, deze danken vrijwel alle hun ontstaan aan het feit, dat ze niet op eenig westersch theosophisch stelsel teruggaat, maar rechtstreeks tot de oude Indische bespiegelingen zich heeft gewend en vanuit Indië hare voorstellingen betreft.

„Wij Theosophen”, zoo spreekt Annie Besant, eene van de allereersten onder hen, beweren dat er een uitgebreid leerstelsel bestaat, een wijsgeerig, wetenschappelijk en ethisch stelsel, dat den grondslag vormt van en alles in zich sluit wat waar is in de wijsbegeerten, wetenschappen en godsdiensten van de oude en nieuwe wereld”. „De Theosophie maakt er aanspraak op die Geheime Wijsheid, dat groote leerstelsel, te zijn en zij beweert dat die kostbare bezitting, verrijkt met de uitkomsten der onderzoekingen van vele geslachten van Zieners en Wijzen, onwederlegbaar bewezen door tallooze proeven, heden evenals van ouds berust in de handen van een machtige Broederschap, wier leden, die Adepten, Arhats, Meesters, Mahâtma's genoemd worden, levende menschen zijn, wier geestelijke ontwikkeling evenwel op een hooger trap staat als die van de menschheid in het algemeen.”

Uit deze verklaring volgt dat de Theosophie geen geloof is, maar een leer. Zelf noemen de Theosophen het een „stelsel van goddelijke wijsheid” of een „wetenschap”. Deze „wijsheid”, die de

kern van *alle* wijsbegeerte, wetenschap en godsdienst is, wordt meer en meer ontwikkeld, doordat telkens „in de volheid des tijds” een godsdienststichter of wijsheidsleeraar uit „de Groote of Witte Loge” op aarde neerdaalt, en aan een kring van discipelen, als ingewijden op aarde, een deel van de goddelijke wijsheid, de Theosophie, openbaart. Zoo o.a. Boeddha en ook Jezus, wiens geschiedenis, zooals die door de Theosophen verteld wordt, we later nog moeten bezien. Dat de voorstelling van een „goddelijke wijsheid” die alleen voor de ingewijden is; allerlei occulte voorstellingen in de hand werkt, is niet te verwonderen. Deze ingewijden, de Mahatma's, worden dan ook beschouwd als menschen die allerlei geheimzinnige vermogens, occulte kracht, bezitten en daarin boven de gewone menschen uitgaan. Op deze wijze komt dat wat we bij het spiritisme bespraken omtrent het gebied van het occulte, ook bij de Theosophie weer ter sprake.

29. *De Moderne Theosophie.*

De Theosophie, zooals zij thans onder ons leeft, dagteekent van 1875, het jaar van de stichting der „Theosophische Vereeniging”, door mevrouw Blavatsky.

Helena Petrovna Hahn, werd 31 Juli 1831 te Ekaterinoslov in Z. Rusland geboren. Zij was de dochter van kolonel Peter Hahn en Helena Fadeff. Haar vader behoorde tot een adellijk Mecklenburgsch, haar moeder tot een adellijk Russisch geslacht.

Van haar jeugd is niet veel met zekerheid bekend. In theosophische boeken wordt verteld van haar groote liefde tot de natuur en hoe zij reeds jong de lieveling van de pachters was en veel goed deed. Als 17-jarig meisje werd zij uitgehuwelijkt aan den

veel ouderen generaal Blavatsky, den gouverneur van de provincie Erivan in den Kaukasus. Daar zij het leven met dezen ouden man ondragelijk vond, vluchtte zij na enkele maanden van hem weg en keerde naar haar ouderlijk huis terug, waarna haar vader haar met zich op reis nam en zij Egypte en verschillende landen van Europa bezocht. Ook in volgende jaren bleef zij reizen. Zij kwam o.a. in Amerika en Indië, bezocht Tibet en de heilige stad Lhassa (zoo vertelt men) en ontmoette menschen van allerlei godsdienst: in Egypte een ouden Coptischen mysticus, die haar de heilige wijsheid van zijn land verklaarde, en later den Indiër Koot-Hoomi, dien zij haar leven lang haar „Leeraar” heeft genoemd.

In 1870 verschijnt zij te Kaïro waar ze een spiritistisch genootschap sticht. Zij sprak toen over Egypte als de bron van haar nieuwe wijsheid, die zij nederlegde in een boek met den titel „Isis Unveiled” (Isis ontsluit). De „Meesters” aan wie zij haar wijsheid dankt heeten hier: „de Broeders van Luxor”. Deze eerste poging gelukte niet bijzonder en eenigen tijd hooren we weinig van haar, tot ze in 1874 te New-York weer verschijnt. Daar richt ze in 1875 in vereeniging met Kolonel Olcott de „Theosophical Society” op. Hier noemde ze zich een leerlinge van de „Mahatma's van Tibet”, wijze mannen die haar zeven jaren lang aan den voet van de Himalaya in hun astraal-lichaam kwamen opzoeken om haar de nieuwe leer te openbaren. Deze mahatma's waren, naar haar zeggen, een broederschap zoo oud als de wereld, met een geheimleer, die uitsluitel geeft over alle raadselen der wereld. Deze leer, voor welks openbaring thans de rechte tijd was aangebroken, deelden zij aan Mrs. Blavatsky mee, die op haar beurt deze, zij het dan ook maar voor een ge-

ring deel, in breederen kring moest verkondigen.

Het hoofdstation van de Theosophical Society werd later verlegd naar Adyar, de voorstad van Madras. Hier was het dat allerlei geheimzinnige gebeurtenissen plaats vonden, waaromtrent de juiste waarheid wel heel moeilijk uit te maken is en waarin we ons hier dan ook maar niet zullen verdiepen. Genoeg zij het als we zeggen, dat Mrs Bl. verklaarde dat zij hier brieven van de Mahatma's ontving en dat zij allerlei wonderen beleefde, terwijl Mr. en Madame Colomb, die bij haar woonden, haar voor een bedriegster uitmaakten en in het huis waar de wonderen gebeurd waren, geheime deuren en valluiken aantoonde. De Society for Psychical Research te Londen, eene vereeniging opgericht met het doel om dergelijke wonderbaarlijke verschijnselen te onderzoeken, ging er zich eindelijk mee bemoeien en zond een afgevaardigde, die in 1885 H. P. B., zooals mevr. Blavatsky door hare volgelingen meestal wordt genoemd, eene bedriegster noemde. Nog altijd staan ten aanzien van deze zaak twee meeningen tegenover elkaar: die van de tegenstanders van H. P. B. die vasthouden aan het rapport van de S. P. R. van 1885 en die van hare aanhangers, die meenen dat de Colomb's bedriegers waren, die zelf deze machinerie hadden vervaardigd met het doel om H. P. B. ten val te brengen, waardoor de afgevaardigde van de S. P. R. misleid geworden is.

Dit alles is natuurlijk bijzaak. We moesten het echter wel noemen omdat het steeds ter sprake komt wanneer over H. P. B. wordt gesproken.

In de latere jaren voegde zich Annie Besant als leerlinge bij Mrs Blavatsky. Van Annie Besant weten we met zekerheid veel meer te verhalen, daar zij ons een autobiographie heeft geschonken

die voor ieder, theosoof of niet-theosoof, de moeite van het lezen ruimschoots waard is. Hierin leeren we de schrijfster kennen als eene ernstige vrouw, die het in haar leven boven alles om waarheid te doen is geweest en die daarvoor veel heeft geleden.

Geboren in een conventioneel Anglicaansche kring, werd zij reeds op jeugdigen leeftijd de vrouw van een Engelschen predikant, die streng aan de orthodoxe leer vasthield. Maar toen Annie Besant ging twifelen aan de waarheid van die leer en in verband daarmee weigerde aan de kerkelijke plechtigheden deel te nemen, stootte haar man haar van zich af en deed daarmee haar tegenzin in den godsdienst dien hij beleed sterk in haar toenemen. Het einde was een scheiding, waarna zij zich bij de „Vrijdenkers” aansloot en eene helpster van de voornaamste leiders werd. Overtuigd atheïste als zij toen was, werd zij echter nimmer materialiste. Ze kon enkel niet gelooven aan een God, omdat zij alleen de orthodoxe godsvoorstelling kende. Toch vond ze in deze atheïstische levensbeschouwing op den duur geen bevrediging. Zelf had zij een sterk moreel gevoel en daarvoor miste zij hier veel te veel een basis. Zoo was het begrijpelijkerwijze eene openbaring voor haar toen zij met de Theosophie in betrekking kwam, die ook de voorstelling van een persoonlijk God mist, maar zeer sterk den nadruk legt op eene zedelijke wereldbeschouwing. Haar toetreden tot de Theosophie is dus volstrekt niet verwonderlijk, maar integendeel zeer begrijpelijk. Weldra bekleedde zij er dan ook een eereplaats en thans is zij in de plaats van H. P. Blavatsky, presidente van de Theosophische Vereeniging.

Na den dood van H. P. B. is er in de Theosophische Vereeniging een scheuring gekomen. Onder William Q. Judge, een ander van hare leerlingen,

heeft een groep zich van de T. V. afgewend en een andere vereeniging gesticht: „De Universeele Broederschap” of het „Theosophisch Genootschap”. Het hoofdkwartier van dit genootschap bevindt zich te Point Loma. Tegenwoordig is Katharine Tingley hiervan presidente.

Het hoofdkwartier van de Theosophische Vereeniging waarvan Mrs Annie Besant de presidente is, is in Adyar gebleven. Het is verreweg de grootste vereeniging op dit gebied.

30. *De theosophische Opvatting van Godsdienst.*

Dat de theosophische gedachten, zooals we die in de paragrafen 28 en 29 hebben gezien, voor menschen als Mrs Blavatsky en Mrs Besant, groote aantrekkelijkheid bezaten is volstrekt niet verwonderlijk. In de eerste plaats spreekt hun afkomst daarbij een woord mee. Beide zijn zij geboren in orthodox-christelijke kringen en de voorstelling van godsdienst die zij in het dogmatisch Christendom hebben leeren kennen en die zij zich in hun jeugd eigen gemaakt hebben, is in hen blijven leven ondanks het feit, dat ze zich van dat dogmatisch Christendom hebben afgewend.

De bepaling die dit orthodoxe Christendom van godsdienst geeft is dat deze is een openbaring van God uit den hemel, een *waarheid* aan de menschen geopenbaard. Ten gevolge van de bedorven natuur van den gevallen mensch, is echter ook deze *waarheid* vervormd en onherkenbaar geworden: de natuurlijke godsdiensten zijn daardoor onjuiste en onware verschijnselen. Maar het Christendom is een nieuwe inplanting van Godswege in de menschheid: *de* *waarheid* op bovennatuurlijke wijze opnieuw geopenbaard.

Dit kon H. P. B. niet aannemen. Zij die de hooge en diepe gedachten, welke in de Egyptische en

Indische godsdiensten leven, had leeren kennen, moest wel tot den uitspraak komen, dat dit verschil niet bestaat, dat *de godsdiensten in wezen een zijn*. En evenzoo Annie Besant. „De godsdiensten”, zoo zegt zij, en ze maakt geen onderscheid tusschen natuurlijke en bovennatuurlijke, tusschen het Christendom en de overige, „de godsdiensten zijn aan de wereld gegeven door menschen, die wijzer zijn dan de massa van het volk waaraan ze geschonken worden. „De Theosophen”, zoo luidt het verder, „nemen aan dat de godsdiensten voortspuiten uit de leeringen van Goddelijke Menschen, die op zekere tijden verschijnen om de menschen te verlichten — als takken aan een gemeenschappelijke stam — de „Goddelijke Wijsheid”.

Deze uitspraak bewijst voldoende hoever de Theosophie en het vrijzinnig Christendom van elkaar staan. Want ook de vrijzinnige Christenen kunnen zeggen, dat volgens hun leer alle godsdienst één in wezen is, in zooverre alle godsdienst, hoever ook uiteenlopend in leeringen, in voorstellingen en in godsdienstige handelingen, toch alle zijn een uitvloeisel van den drang die in ieder menschenhart leeft tot aanbidding en vereering, den drang naar God. Alle godsdiensten, de heidensche zoowel als de Mohammedaansche, de Joodsche, de Boeddhistische en de Christelijke ! Maar die voorstelling van godsdienst als een waarheid door God aan de menschen gegeven, die staat zoover van ons af !

In overeenstemming met de gedachte: alle geloof is een waarheid door God aan de menschen gegeven, zoeken de Theosophen in alle godsdienstig geloof die diepere kern, die de „goddelijke wijsheid” is, precies zooals de priesters in het oude Indië in de mythen en de voorstellingen van het volks-geloof de diepere goddelijke waarheid zochten, door deze te allegoriseeren en te symboliseeren. Zoo

allegoriseeren de Theosophen van tegenwoordig alle mogelijke uitspraken van oud geloof. In oude Indische leeringen en bijbelsche uitspraken, in Christelijke dogma's en westersche filosofieën wordt een diepe geestelijke beteekenis gezocht, die dan de eigenlijke kern ervan zou zijn en die in dezen dieperen geestelijken vorm dan nog waar zou zijn ook voor ons.

Nu is het met een dergelijk allegoriseeren een moeilijke kwestie. In zekeren zin ligt er natuurlijk een ware gedachte in, juist ten gevolge van het feit dat, naar onze voorstelling, alle godsdienst zijn oorsprong dankt aan dien ingeschapen drang die alle menschen gemeen hebben. Het is waar, hoezeer ook de vormen waarin de geloofswaarheden tot ons komen verschillen, de kern ervan is veelal merkwaardig gelijk. Oude godsdienstige woorden en uitspraken blijken dikwijls, wanneer we ze ontiaan hebben van den tijdelijken vorm, waarin ze gekleed waren, diepe eeuwige waarheden te zijn. Dit moeten we nooit vergeten. Maar toch mag deze overtuiging er niet toe leiden, dat we nu maar kortweg *alle* godsdienstige uitspraken uit oude tijden gaan allegoriseeren, om ze op die wijze dan diepe geestelijke beteekenis te geven, die nog in onzen tijd gelden moet. Want dat brengt slechts willekeur en verwarring, doordat men er vanzelf toekomt, dat wat men *zelf* gelooft, als diepe geestelijke kern in de oude uitspraken te leggen. Zoo vergeet men maar al te dikwijls stil te luisteren naar wat de ouden ons te zeggen hebben. Oude Egyptische wijsheid, oude Grieksche filosofieën, oude Christelijke voorstellingen en dogma's, we kunnen eruit leeren, zeker we kunnen ze waardeeren ook, maar ze zijn voor ons de waarheid niet. En door ze symbolisch uit te leggen en zoo er beteekenissen *in* te leggen, die wel voor ons gelden, binden we ons aan

allerlei voorstellingen en gedachten, die toch eigenlijk voor ons niet waar zijn.

Dit allegoriseeren was begrijpelijk in den ouden tijd, toen men zich aan oude uitspraken gebonden achtte omdat ze „heilig” waren en „waar”. Daarom allegoriseeren mannen als Origenes de bijbelsche verhalen. De Bijbel was voor hen „het Woord van God”: alles wat erin stond moest dus wel waar zijn. En niet alleen waar, ook godewaardig. Maar — men behoeft den Bijbel maar heel even in te zien om te ontdekken dat veel wat erin beschreven staat niet waar, niet hoog en niet heilig is. Wie nu toch aan dien Bijbel als Heilige Schrift wil vasthouden, die zal dat alles symboliseeren en er aldus een diepere geestelijke bedoeling inleggen. Dat zien we ook in onzen tijd in alle bijbelgeloovige richtingen van het Christendom geschieden.

Maar heel merkwaardig doet het ons aan, wanneer we het nu ook bij de Theosophen vinden. Zonder eenig onderscheid te maken in aard en ouderdom en geschiedenis der geschriften worden uitspraken uit Genesis en Hooglied, het Marcus- en het Johannesevangelie op één lijn gesteld en diepe waarheden worden eruit gehaald. Toch past deze houding tegenover den Bijbel alleen als men dit boek beschouwt als Heilige Schrift. We moeten echter niet vergeten dat de Theosophen ook hier de „diepe goddelijke wijsheid” opzoeken die achter de bijbelwoorden ligt en die de „Theosophie” is. *Hoe* willekeurig zulk een wijze van doen is, behoeft zeker niet nog eens te worden gezegd. Dit eene staaltje moge volstaan. In „Esoterisch Christendom” spreekt Annie Besant over de noodzakelijkheid van esoterische leering, omdat niet alle menschen even hoog staan. „Was er geen waarheid voor de ingewijden alleen, dan zouden sommige menschen, aangetrokken door het denkbeeld

vermogens te verkrijgen die hen tot een boven-menschelijke rang zouden verheffen, toestroomen om de diepere kennis te verkrijgen." En dan voegt zij er bij: „Dit is niet maar theoretisch, maar wordt *bewezen* door Genesis VI, waaruit blijkt dat de openbaarmaking er toe leidde, dat de menschen reuzen werden en de aarde verdrukten, waarop de zondvloed is gevolgd." Zoekt men dit verhaal op, dan vindt men hier een stukje mythe juist zooals dit bij vele oude volkeren gevonden wordt, omtrent zonen van God en dochteren der menschen die trouwden en wier zonen „de helden uit den ouden tijd" zijn. We denken hier allereerst aan Griekenland.

Dit eene staaltje van Bijbeluitlegging moge voldoende zijn, het zou gemakkelijk met honderden andere te vermeerderen zijn, maar wij bedoelen alleen aan te geven *op welke wijze* de Bijbel door de Theosophen wordt beschouwd en gebruikt. Niet als een boek dat ons geeft getuigenissen van geloof uit een ouden tijd, die we soms nog geheel kunnen navoelen, en die soms ook geheel zijn voorbijgegaan, maar als een boek dat *waarheden* openbaart, die veelal alleen door de „ingewijden" worden begrepen.

31. *Het drieledig Doel der T. V.*

Het doel van de Theosophische Vereeniging wordt in drie hoofdpunten opgegeven. Deze zijn:

1°. Het vormen van een kern van algemeene Broederschap zonder aanzien van ras, gezindte, kaste of kleur.

2°. Het aanmoedigen van de vergelijkende studie van godsdienst, wijsbegeerte en wetenschap.

3°. Het naspeuren van onverklaarde natuurwetten en de sluimerende krachten in den mensch.

Wanneer we die drie punten eenigszins nader beschouwen, dan blijkt het ons wel terstond, hoe uitgebreid het doel is dat de T. V. zich stelt. Bezien we ze even punt voor punt.

Het doel onder 1 genoemd is heel mooi en zal door elk waarlijk Christen ook wel zoo gevoeld worden. Dat de Christenen er te weinig, soms heelemaal niet naar leven, daarin hebben de Theosophen helaas gelijk. Mocht het de Theosophen beter gelukken, dat wenschen wij van harte! Maar niet alleen bij wenschen kan het hier blijven: in dit punt kunnen, ja moeten wij allen met de Theosophen samengaan en ons best doen dat „die kern van algemeene broederschap” ook door ons toedoen eenigermate verwezenlijkt worde!

Met punt 2 is het een andere zaak. Aan „een vergelijkende studie” van wat ook kunnen alleen wetenschappelijke menschen zich wijden, gelijk dan ook overal geschiedt. En welk een taak wordt hier gesteld! Er wordt hier gesproken van: een vergelijkende studie van *godsdienst, wijsbegeerte en wetenschap*.

Hoe weinig kunnen wij in ons korte menschenleven thuisraken zelfs op het gebied van één enkele wetenschap. Welk geleerde van den tegenwoordigen tijd, nu alle takken van wetenschap zoo geweldig gegroeid zijn en in deelen en onderdeelen zijn gesplitst, kan zich erop beroemen dat hij in zijn leven op één gebied van wetenschap thuis is geraakt? Daar is b.v. de wetenschap van den godsdienst. 't Is zoo terecht opgemerkt, wie hierop iets beteekenen wil mag wel anthropoloog en historicus, psycholoog en wijsgeer tegelijk zijn, en als hij geen naprater wil zijn, dan moet hij ook taalgeleerde zijn om de vreemde godsdiensten in hunne bronnen te kunnen onderzoeken. Maar daardoor wordt het onmiddellijk duidelijk: men kan niet in

't algemeen de studie van *alle* godsdiensten tot zijn levenstaak maken. Wil men op dit gebied iets bereiken, dan moet men kiezen: Semietische of Arische talen, de talen van onzen Indischen Archipel of Chineesch. Prof. Kern wijdde zijn leven aan het Boeddhisme, Prof. Snoeck Hur-grogne het zijne aan het Mohammedanisme. Zulk een stukje wetenschap vraagt een geheelen mensch en een heel leven.

Met een vergelijkende studie op het gebied der wijsbegeerte staat het al niet beter! Hoevele wijsgeeren, hoevele stelsels, hoevele gebieden zijn ook hier niet op te noemen! Daar zijn de oude filosofhen, de Grieken, de Indiërs, de oude Chineëzen, daar zijn de Engelsche en de Fransche en de Duitsche filosofieën uit de laatste eeuwen; elk van deze stelsels vullen dikke boeken en een daarvan goed begrijpen en er in thuisraken, zoodat het mogelijk is het te vergelijken met een ander vordert jaren van iemands leven. Daar is verder de filosofie van het recht en de filosofie van de geschiedenis, de filosofie van den godsdienst en de natuurphilosophie. Wie zal ze opnoemen alleen maar, al die richtingen en stroomingen waarin het menschelijk denken is gegaan, sinds de tijden toen de menschen zich rekenschap gingen geven van de groote vragen omtrent de wereld en het leven?

En tenslotte: een vergelijkende studie van wetenschap. Op het gansche gebied van de wetenschap zooals die zich tegenwoordig heeft uitgebreid, eenigermate thuisraken dus. Maar wie zal ook hier ze enkel maar noemen alle takken van wetenschap zooals zij tegenwoordig worden bestudeerd en geleerd, en zooals er nog voortdurend nieuwe bijkomen! Och, die vergelijkende studie van wetenschap, wat wordt er eigenlijk mee bedoeld? Ds P. B.

Westerdijk schrijft in zijn boekje „De Nieuwere Theosophie”: „Een jongmensch heeft de hulp-onderwijzersakte gehaald en misschien eene akte Fransch, lager onderwijs, er bij. Dit jongemensch gaat nu, in de naïeveteit zijner jeugd, eene vereeniging oprichten ter aanmoediging van de vergelijkende studie van wiskunde, taalkunde, natuurkunde, opvoedkunde, nieuwe en oude talen enz. Zal een mensch met gewoon gezond verstand, die zich ziet uitgenoodigd, lid van die vereeniging te worden, niet maar liever antwoorden: „Mijn waarde jongeling of mijnheer, zie eerst de hoofd-akte eens te halen, leg u dan met al de groote gaven van uw veel verlangenden geest toe op een enkel van die vakken, die ge daar noemt of op een enkele van die talen en kom dan na eenige jaren eens terug. En stelt ge belang in 't geheel, wilt ge — wat op zichzelf zeer gewenscht is en helaas maar al te veel verwaarloosd wordt — om de boomen 't bosch niet vergeten, bestudeer dan naast uw afzonderlijk vak de eene of andere wijsbegeerte of inleiding daartoe. Houd uw geest ruim en wijd door niet in uwe detail-studies op te gaan, maar door zooveel mogelijk te trachten, nadat gij een breeden grondslag hebt gelegd en u naast eene goede studie-methode een helder oordeel hebt eigen gemaakt, op de hoogte te blijven van wat door de grootmeesters op elk gebied, dat u belang mag inboezemen, wordt aan 't licht gebracht.” Inderdaad dat is een wijze raad. Maar wie begint te trachten die in praktijk te brengen, zal wel bemerken hoe moeilijk het is ook maar eenigermate op de hoogte te blijven van de nieuwere inzichten en vondsten op de verschillende gebieden van wetenschap.

Het lijkt niet noodig hier meer bij te voegen! Het boven gezegde zal wel voldoende zijn om aan

te toonen dat dit tweede doel van de T. V.: het aanmoedigen van eene vergelijkende studie van godsdienst, wijsbegeerte en wetenschap, geen doel van een vereeniging kan zijn.

Over punt 3 van het doel: het naspeuren van de onverklaarde natuurkrachten en de sluimerende krachten in den mensch kunnen we kort zijn. Het naspeuren van de onverklaarde natuurwetten behoort tot de taak der natuurkundigen, het wekken van de sluimerende krachten in den mensch is wel het allergevaarlijkste waartoe we de menschen kunnen aanzetten. In Hoofdstuk IV hebben we dat lang en breed besproken. Laten we dat in elk geval overlaten aan psychologen en psychiaters, die er misschien iets goeds mee kunnen doen. Wanneer ieder die dat wil het maar gaat probeeren, zal het er niet beter op worden. Noch de wereld, noch de wetenschap kunnen daarmee ooit worden gebaat.

32. Karma en Reïncarnatie.

De twee groote leerstukken van de Theosophie zijn *Karma* en *Reïncarnatie*. Ze staan niet elk op zichzelf maar in onverbrekelijken samenhang met elkaar. *Reïncarnatie* is het geloof dat *het denkend, bewuste Ik, de ware mensch, hier op aarde niet eenmaal vertoeft, maar vele malen, en na een tijdperk van rust terugkeert om hier als mensch herboren te worden. Karma zijn de werken van den mensch die bepalen in welk lichaam die nieuwe geboorte zal plaats vinden.*

In deze twee hoofdpunten van de Theosophie wordt wel heel duidelijk waarom ze voor heel vele menschen van onzen tijd zooveel aantrekkelijks heeft. Want welke vragen die in onzen geest leven zijn zoo brandend als deze: wat gebeurt er met den mensch, met den *eigenlijken geestelijken*

mensch als hij sterft? 't Lichaam valt uiteen, dat vergaat, maar de geest, de ziel, of hoe we ook dat geestelijk wezen in ons dat we zelf zijn willen noemen, waar blijft dat?

Nu geeft het Christendom daarop verschillende antwoorden. Het oude kerkelijke Christendom, de Roomsche-Katholieke Kerk en de orthodox-protestantsche richtingen spreken van een „Hier-namaals” waarin belooning of straf volgen in „Hemel” of „Hel”. Hoevelen zijn er in onzen tijd, ook onder degenen die in die kringen zijn opgevoed, welke dit antwoord niet meer voldoet, die aan hemel en hel niet meer gelooven! En wat zegt het vrijzinnig Christendom in antwoord op de vraag naar het leven na den dood? Sommigen onder de vrijzinnigen zullen niet beslist durven spreken en zeggen: het is ons menschen niet gegeven over deze dingen een oordeel uit te spreken: we weten het niet, we moeten het overlaten. En anderen zullen zeggen: de onsterfelijkheid van de menschelijke ziel staat voor ons vast. Waar alle deelen van het lichaam alleen maar uiteen, niet te niet gaan, daar kan toch de ziel niet alleen te niet gaan, de ziel, die het geestelijk wezen in ons is, het eigenlijke, de mensch zelf. Waar het in ons leven, naar wij vast gelooven, gaat om de groei van dit geestelijk wezen, onze ziel, daar kan toch niet aan het einde daarvan, die ziel te niet gaan? Bovendien, wat bedoelt men met *te niet gaan* van een geestelijk wezen? *Hoe* echter dit voortleven van den geestelijken mensch na den dood van het lichaam gedacht moet worden, daarover kan de vrijzinnige Christen geen beslist oordeel uitspreken. Of het zal zijn in een nieuw lichaam of zonder lichaam, op zich zelf of als een deel van een groot geestelijk geheel, wie onzer zal daarover met zekerheid een oordeel vellen? Ook al

verdedigen we op voor ons goede gronden het een of het ander, wij zullen en mogen nooit doen of we het *weten*.

En nu zijn er menschen te over die geen van deze antwoorden bevredigen. 't Geloof aan hemel en hel is voor hen verouderd, dat gelooven ze niet meer. 't Andere is te vaag, ze willen meer en meer precieze voorstellingen. Die menschen komt de Theosophie heel goed te hulp met hare uitgewerkte leerstellingen. De ziel, wanneer zij het lichaam verlaat, zoekt zich een ander lichaam en begint een nieuw leven. Dit wat betreft het geloof aan reïncarnatie.

Maar ook *Karma*, dat er onverbrekelijk mee samenhangt, heeft een sterke aantrekkingskracht. Van den tijd af toen het boek Job geschreven werd, hebben de menschen geworsteld met wat wij noemen „de onrechtvaardigheid van het lot.” Aan den eenen kant zien we bedriegers rijk worden en menschen van niets succes hebben, aan den anderen kant zien we arme stakkers hun leven lang tobben, hun leven lang het noodigste ontberen en eindelijk in armoede en gebrek sterven. Waar is hier de rechtvaardigheid? zoo vragen we ons vertwijfeld af.

Rechtvaardigheid is een gevoel dat heel sterk in de menschen leeft. Wij eischen het van andere menschen, wij willen het vinden in de wereldorde. En rechtvaardigheid zooals wij die eischen is *daar niet*, daar willen wij, vrijzinnige Christenen de oogen niet voor sluiten. Wij zien, niet alleen bedriegers rijk worden en arme stakkers tobben in armoede en gebrek, wij zien ook dat de menschen met de meest uiteenlopende eigenschappen van lichaam en geest *geboren worden*. Er zijn er met een ijzeren gezondheid, die alles kunnen wat ze willen en er zijn er die altijd te tobben hebben

met de ellendigste ziekten of met een zwak lichaam en die daardoor niets bereiken kunnen, van wat ze zoo zielsgraag zouden willen. Er zijn kinderen die in stegen en sloppen geboren worden, er zijn er die door den kring waaruit ze komen als 't ware tot misdaad zijn gepreädisponeerd. En als wij dan deze ongelukkige kinderen vergelijken met de meer bevoorrechte jeugd om ons heen, dan kan het niet anders of ons bekruipt een gevoel van wanhopige onmacht tegenover het lot, dat zulke dingen toelaat. Daarop antwoordt het orthodoxe Christendom (Roomsch-Katholiek zoowel als Protestant) met het geloof in hemel en hel. Het is waar, er is een groot verschil tusschen het lot van den een en dat van den ander, maar God heeft aan elk gegeven wat goed voor hem is, en eens zal die ongelijkheid te niet worden gedaan. Wie hier op aarde geleden heeft en in de beproeving getrouw is gebleven, die zal in den hemel beloond, wie in gelukkige omstandigheden, aan anderen niet heeft meegedeeld en er misbruik van gemaakt heeft, die zal in de hel gestraft worden. Die oplossing bevredigt de menschen van tegenwoordig niet meer, en toch — de vraag blijft hen kwelen: waarom al dat onrecht in de wereld, al die ellende, al die zonde. Uit dit gevoel, uit die stemming is ook het leerstuk van Karma geboren, en op velen die het oude Christelijke dogma verwerpen, heeft deze nieuwe leer groote aantrekkingskracht, omdat ze als 't ware wanhopig zoeken naar een oplossing.

Deze luidt dan: het is geen *toeval*, dat de eene mensch in zooveel gelukkiger omstandigheden geboren wordt, met een zooveel gelukkiger lot voor zich dan de ander, *de menschen hebben zich hun eigen lot geschapen*. Daarmee zijn alle moeilijkheden opgelost en is de rechtvaardigheid in het wereldbestuur hersteld. De gedachtengang

daarbij is deze: Het leven van de ziel (het grootere leven natuurlijk) is een kringloop van levens in verschillende lichamen geleid. Nu wordt door elk leven dat een mensch doormaakt, zijn lot in een volgend leven bepaald. De oude Indische leer zegt zelfs dat een mensch die steelt als gier, die moordt als tijger terug kan komen. Zoo iemand heeft zichzelf tot gier, tot tijger *gemaakt*. En ook waar de nieuwere Theosophen niet aannemen dat de mensch als dier terugkomt, gelooven zij op dezelfde wijze toch dat elke daad, woord of gedachte zijn stempel drukt op de ziel, waardoor een volgend leven bepaald is. Elke daad, goed of slecht, beïnvloedt ons leven. „In deze wedergeboorte, een wedergeboorte door deze geheimzinnige, onverbiddelijke — maar in de billijkheid en wijsheid van haar verordeningen, feillooze Wet uitgekozen en voorbereid, worden de zonden van een voorgaand leven gestraft. Alleen is het geen denkbeeldige hel, met theatrale vlammen en bespottelijk gestaarte en gehoornde duivels waarin het Ego (het Ik, de ziel) geworden wordt, maar waarlijk op deze aarde, het gebied en de sfeer van zijne zonden, waar hij voor elke slechte gedachte en daad zal moeten boeten. „Zooals hij gezaaid heeft, zoo zal hij ook maaien.” Zoo luiden Mrs. Blavatsky's eigen woorden in haar „Sleutel tot de Theosophie” en daaruit blijkt wel ten volle hoe de behoefte naar rechtvaardigheid dit leerstuk heeft geschapen.

En het einddoel van alle leven is het „Nirwana”. Dit woord beteekent eigenlijk „vernietiging”, maar wordt beschouwd als een „wederopname van de ziel in de Godheid”, een „één worden met Brahma”, een „hereeniging met de Wereldziel”. In dat opzicht staan Theosophie en Christendom tegenover elkaar. Niet zoozeer omdat het Christendom gelooft aan hemel en hel, zooals de Theo-

sophie altijd weer verklaart, dat geldt alleen van de Orthodoxie, maar omdat het Christendom het doel van het leven stelt in volmaking van de persoonlijkheid, in de overtuiging dat er voor die *persoonlijkheid* een eeuwig leven is weggelegd. Juist het bijzondere en het persoonlijke, dat is het wat den mensch zijne waarde geeft, meenen wij. Niet het afleggen van het persoonlijke kan het hoogste zijn, niet het vernietigen van begeerten en hartstochten, maar de reiniging, de loutering, de heiliging ervan. Kleurloosheid, vlakheid en gelijkheid is het hoogste niet, hoe hooger een mensch komt te staan, des te meer wordt hij een persoonlijkheid, des te meer heeft hij iets eigens. Licht daarin niet eene aanwijzing die pleit voor het geloof aan *persoonlijke* onsterfelijkheid?

33. Karma en Reïncarnatie (vervolg).

Dat de Theosophen alleen het orthodoxe Christendom kennen en niet de moeite nemen zich te verdiepen in de gedachten der vrijzinnigen blijkt bij allerlei gelegenheden. Maar vooral blijkt het uit alles wat zij omtrent Karma en Reïncarnatie hebben gezegd en geschreven. Zoo zegt H. P. Blavatsky op een andere plaats: „Iedere daad, woord of gedachte heeft zijn gevolg, dat vroeg of laat verschijnen zal in den tegenwoordigen of toekomstigen toestand. Booze daden zullen booze gevolgen voortbrengen, goede daden zullen goede gevolgen voortbrengen... De Christenen gelooven dit niet: die gelooven in de vergiffenis en de kwijtschelding van alle zonden. Er wordt hun beloofd, dat als zij slechts gelooven in het bloed van Christus — een *onschuldig* slachtoffer! — in het bloed door hem geofferd voor de verzoening van de zonden van geheel de menschheid, het voor iedere sterfelijke zonde boete zal doen...enz.” Hier is dus alleen

sprake van het orthodoxe leerstuk van het plaatsvervangend lijden, dat, in oude tijden ontstaan, samenhangt met en psychologisch verklaarbaar is uit oude voorstellingen en gedachten. Van een dergelijk trachten te verklaren of trachten te begrijpen vinden we bij de Theosophen geen spoor en evenmin vinden we bij hen een aanduiding van het feit dat tegenwoordig een groot deel der Christenen op een ander standpunt is komen te staan. Met de Theosophie nemen wij Vrijzinnige Christenen aan dat de mensch maaien zal wat hij zaait. De mensch maakt iets van zichzelf, stempelt zichzelf tot wat hij worden zal, dat is stellig waar. Wij vormen onszelf, vooral in onze jeugd tot de menschen die we zullen worden, dat is een ernstige waarheid, die we niet genoeg onder oogen kunnen zien. Geven wij toe aan onze karaktergebreken, laten we aan onze drift den vrijen loop of leggen wij ons bij onze luiheid neer, dan zal het niet zoo heel lang duren of ze overwoekeren het goede in ons en we zijn driftkoppen geworden, die onszelf en anderen het leven zuur maken, of onverbeterlijke luiards, die van hun leven niets terecht brengen. Tallooze voorbeelden zouden we kunnen noemen van menschen, uit de litteratuur of uit het werkelijke leven, die langzamerhand zichzelf hebben gemaakt tot wat zij geworden zijn, omdat ze niet met al hun macht gestreden hebben tegen hunne gebreken.

Maar hierop den nadruk te leggen en dit te leeren is nog niet geheel hetzelfde als te zeggen: het ongeluk waarin de menschen verkeerden, dat is hun eigen doen, in een vorig leven hebben ze 't zichzelf op den hals gehaald. En dat is nu wel heel troostrijk, maar de vraag is maar: *is het waar?* Durven we dat zóó zeker aan te nemen? En een andere vraag, niet minder ernstig is: maakt deze

oplossing van de moeilijkheid ons *beter*? Geeft het ons de noodige kracht om te helpen en te steunen waar dit noodig is? Vermeedert het onze liefde tot de menschen, ons medelijden voor de lijdenden? Allemaal dingen die we toch ook zoo noodig hebben in ons leven. Is het een kracht in ons leven, wanneer we ongeneeslijke ziekten, krankzinnigheid, verlamming, tuberculose, doofheid, blindheid en al die andere rampen die de menschen om ons heen treffen en getroffen hebben, beschouwen als 't gevolg van iemands leven in een vorig bestaan? Is het beter dit te gelooven dan ze te beschouwen als natuurlijke gevolgen van een natuurlijke oorzaak? Is het beter de misdadige aanleg in kinderen, de ellende waarin de menschen komen, die in de laagste klassen der maatschappij geboren worden, te schuiven op rekening van wat zij hebben misdaan in een vorig leven, dan ze te beschouwen als noodwendige gevolgen van een ongelijkheid van maatschappelijke rang en stand, die wij met alle kracht, die in ons is, moeten trachten te verbeteren? Is het beter, eindelijk, de gelukkiger omstandigheden waarin wij zelf geboren zijn, het betere lot dat ons is toebedeeld boven zoovele duizenden, te beschouwen als een geheel onverdiend geluk, maar dat dan ook maakt dat wij meer, oneindig meer verplichtingen hebben dan al die duizenden? Laten wij trachten vooral van dit laatste goed doordrongen te worden en laten we het waar maken in ons leven!

Maar laten wij nooit vergeten, wanneer wij de Theosophie met hare leerstukken Karma en Reïncarnatie beoordeelen, dat dit alles dikwijls uit diepe gevoelens geboren is. Het zijn menschen geweest, aangegrepen door al het onrecht dat in de wereld geschiedt, door al het verdriet, de ellende en het lijden, die hun bevrijding vinden in deze nieuwe

leer met zijn nieuwe oplossingen, terwijl de oplossing die het oude christendom gaf, altijd (juist omdat ze zoo bekend waren) spoorloos aan hen is voorbijgegaan. En nu kunnen wij zeggen: het eene leerstuk bevat voor ons niet zoo veel meer *waarheid* dan het andere. Het zijn beide voor ons zeer begrijpelijke conclusies van het denken der menschen. En leerzaam is het om te zien, hoe het oude rechtvaardigheidsgevoel is blijven bestaan in onverzwakte mate, zoodat het zich, nu het hemelgeloof oud is en voor velen heeft afgedaan, tot een dergelijk leerstuk heeft gewend en daarin troost zoekt, liever dan te durven zeggen: er is veel duisters en raadselachtigs, er is veel waarop wij menschen geen antwoord kunnen vinden, maar te duidelijk spreekt uit de wereld een scheppingsgedachte om niet, ondanks alle bezwaren en moeilijkheden, ons te durven toevertrouwen aan den Schepper van deze wereld, aan den God die spreekt in ons aller hart. Wij gelooven aan den machtigen God, die de wereld en ons zelve in die wereld, leidt naar Zijn doel langs Zijne wegen. Dat is niet een oplossing geven van alle moeilijkheden, dat is vertrouwen *ondanks* onbegrepen raadselen en vragen waarop geen antwoord is.

„Niet omdat alles uw liefde ontdekt,
Maar ondanks alles wat twijfel wekt.”

34. *Behoort de Theosophie tot de mystieke Richtingen?*

De Theosophie wordt veelal gerekend tot de mystieke richtingen. En dat is niet geheel onjuist, al zou, wat we tot nog toe omtrent deze strooming besproken hebben, dit oordeel niet allereerst uitlokken.

Mystiek toch is een bepaalde vorm van gods-

dienstigheid en wel die waarin de mensch streeft naar een onmiddellijke vereeniging met de Godheid, de christelijke „unio-mystica” (mystieke vereeniging met Christus). Zoo staat de mystiek lijnrecht tegenover het intellectualisme, dat de vorm van godsdienst voor de meer beredeneerde naturen is. In deze laatsten toch werkt een sterke drang om zich van hunne gevoelsindrukken ook denkende reenschap te geven, en daardoor gevoelen ze de behoefte om het geestelijke met hun denken te benaderen en met hun verstand de „waarheid” ervan na te gaan.

Stellen we zoo het verschil tusschen mystiek en intellectualisme, dan zal het wel geen lang betoog behoeven dat, terwijl de tijd die aan den onzen voorafging intellectualistisch was, de onze mystiek is. Immers 50 jaar geleden was het materialisme nog oppermachtig. Natuurwetten waren opgesteld waaraan *alles* getoetst werd en al wat volgens *die* wetten niet geschied kon zijn, was niet geschied, zoo meende men. Het verstand, de rede had in alle gevallen het laatste woord. Die tijd is voorbij. De meeste menschen zijn gaan inzien dat met het verstand niet alles te bewijzen en te beredeneeren valt, dat gevoelens, aandoeningen en stemmingen niet alleen hun recht van bestaan hebben in den menschelijken geest, maar dikwijls 's menschen hoogste geestelijk bezit zijn.

Nu is het zeker eigenaardig dat waar de Theosophie een richting is „die vereeniging zoekt met de geestelijke wereld” (al wil zij dan van een persoonlijk God niet spreken) gevoelens en aandoeningen hier zoo volstrekt niet op den voorgrond treden. Integendeel: nuchtere, verstandelijke rede-neeringen en betoogen vinden we in de theosophische boeken, onthulling van de geheime leer, goddelijke *wijsheid*, studie van geheime *wetenschap*.

Maar wel speelt het *geheime* hierbij een groote rol en vele menschen bedoelen, wanneer ze spreken over de mystiek, eenvoudig het mysterieuze, het geheimzinnige. Toch mag dit niet zonder meer „mystiek” heeten.

Waarlijk, hier heerscht een verwarring. In den menschegeest kunnen we onderscheiden het verstand en de intuïtie. *Onderscheiden*, scheiden nooit. Maar toch hebben deze beide geestesfuncties elk hun eigen gebied. Daar is het verstand, dat feiten verzamelt en ze rangschikt, het verband ervan zoekt en logische gevolgtrekkingen maakt. De intuïtie daarentegen geeft ons het gevoel van innerlijke zekerheid, van innerlijke overtuiging. Dat kan nu zijn een innerlijke zekerheid van iets wat we met ons verstand hebben uitgewerkt, het kan ook los van ons bewust denken, een innerlijke *onmiddellijke* verzekerdheid zijn. Intuïtief kunnen we overtuigd zijn van iemands eerlijkheid, van iemands trouw aan ons, van iemands liefde voor ons, d.w.z. we kunnen daarvan verzekerd zijn, zonder dat we ons *bewust* zijn hoe we aan die overtuiging gekomen zijn. Daarom noemen we het een *onmiddellijk* gevoel.

Hier ligt dan inderdaad een struikelblok voor onzen tijd. Want naarmate de waardeering voor de wetenschap daalt, stijgt die van de intuïtie. We weten het tegenwoordig zoo goed en alle menschen praten het elkaar alweer na: „van de wetenschap moeten we 't niet hebben!” „Och, die arme wetenschap, die een eeuw geleden meende alles te kunnen oplossen, ze kan immers niets”, zoo luidt het oordeel van onzen tijd en dan volgt de verheerlijking van het gevoel en de intuïtie. En nu gebeurt het tegendeel van wat een eeuw geleden gebeurde. Toen wilde men met het *verstand* alles ontdekken en voor velen golden aandoeningen en gevoelens

voor niets, omdat ze met het verstand niet te benaderen waren, en thans betreedt men met de intuïtie het gebied van het verstand. Historische en exacte feiten worden door de intuïtie uitgemaakt. Men spreekt thans van „occulte kennis”, zelfs van „occulte wetenschap”.

Wat precies met die „occulte wetenschap” bedoeld wordt, wordt nergens duidelijk omschreven. En wonder is dat niet, het is een zaak voor de „ingewijden”. Wat de middelen van deze „wetenschap” zijn en volgens welke methoden ze werkt wordt ons dus nooit meegedeeld, maar het is heel duidelijk, dat het een onmiddellijk schouwen van het innerlijke van alle dingen is, dat, naar de Theosophen meenen, alleen aan die „ingewijden” ten deel valt. Zoo zegt H. P. B. in de „Sleutel tot de Theosophie”: De occulte wetenschappen zijn „werkelijke, daadzakelijke en zeer gevaarlijke wetenschappen”. Zij leeren het geheime vermogen van dingen in de natuur ontwikkelen en kweken de verborgen vermogens „in den mensch latent” aan en geven hem aldus een ontzaglijk voordeel boven onwetenden stervelingen. Dat men zoo iets *weten-schap* noemt is wel een teeken hoezeer men tegenwoordig maar al te dikwijls het verstand geheel en al door de intuïtie heeft vervangen. En dat heeft zeker zijn gevaarlijke kant. Want zoo worden zonder argumenten, zonder wetenschappelijke bewijzen, zonder eenige kritiek, alle mogelijke dichtelijke voorstellingen en fantaisieën voor wetenschappelijke waarheden uitgegeven. Met het oog daarop is het niet overbodig wanneer we voor onzen tijd nog eens weer roepen om kritiek, om een kritischen geest. Want kritiek oefenen beteekent niet vitten, niet aanmerkingen maken of iets dergelijks, kritiek beteekent scheiding, dus is het onderscheid maken tusschen waar en onwaar, juist en onjuist. En zoo

is dan ook kritiek oefenen het allernoodzakelijkst bestanddeel van alle wetenschappelijk werken, van alle constateeren van waarheden, louter en alleen omdat men, om dat te doen, al het onware en onjuiste uitzuiveren moet.

Wat de theosoof door „occulte kennis” en „occulte wetenschap” meent te weten, daarvan mogen enkele voorbeelden volstaan. Omtrent de „Levens-toestanden na den dood” zegt Annie Besant: „De wijze van onderzoek der Theosophen is hier geheel en al het tegengestelde van die hunner spiritualistische vrienden” (bedoeld zijn de spiritisten). „In plaats van zijn lichaam te laten gebruiken door de eerste de beste ziel die het een tijdlang begeert te bewonen, (dit doelt op het medium) moet hij, die de levenstoestanden na den dood wil kennen, de krachten zijner ziel zoo ontwikkelen, dat hij in volkomen bewustzijn het lichaam verlaten kan, en aldus gedurende het leven van het lichaam de toestanden van het leven na den dood ondervinden. Zelf levend, treedt hij dan de wereld der lichamelijk dooden binnen en kan hij aldus hare toestanden onderzoeken en zich bekend maken met hare inwoners. Dan kan hij vrij in gemeenschap treden met die zielen, welke door den dood van het lichaam dáár zijn gebracht en zonder ze naar de aarde terug te trekken kan hij hunne omgeving bestudeeren, evenals men de toestanden kan bestudeeren van een land, waarin men reist. Hij is een reiziger in de wereld aan gene zijde van het graf in plaats van aan deze zijde en hij kan zijne waarnemingen doen met dezelfde zorg, dezelfde nauwkeurigheid, waarmede men aan deze zijde waarnemen kan...” Men ziet het, het is een onmiddellijk schouwen van de ziel, die het lichaam verlaten heeft. En mag dit dan „stellige, nauwkeurige, *wetenschappelijke kennis*” heeten?

35. Occulte wetenschap.

Nog sterker geldt dit van wat we van de Theosophen lezen omtrent occult onderzoek b.v. op historisch gebied. De vraag b.v. naar den oorsprong van het Christendom en naar den persoon van den stichter is een heel moeilijke. Alle geleerden, die zich met de onderzoekingen betreffende het Nieuwe Testament bezighouden, verklaren dat zij hier voor geweldig moeilijke kwesties staan, die hoe langer hoe ingewikkelder worden, hoe meer men er van gaat weten. De resultaten van hun onderzoek loopen dan ook zeer ver uiteen, maar steeds zullen zij volledig aangeven de gronden waarop zij tot hunne uitkomsten komen en de methode volgens welke zij werken. Maar wanneer Annie Besant in „Esoterisch Christendom” over de vraag spreekt wat er historisch is in het leven van Jezus, zooals ons dit in het N. T. beschreven staat, verklaart zij niets omtrent bronnen die zij geraadpleegd heeft, niets omtrent een methode van onderzoek of wat ook, maar begint eenvoudig het volgende — waarvan zij blijkbaar een innerlijke onmiddellijke overtuiging bezit — te vertellen: Ten opzichte van den historischen Christus bestaan twee elkaar bestrijdende scholen. 1°. zij, die alles verklaren als mythe, 2°. zij die alles als historisch aannemen. Tusschen deze in liggen vele trappen van menschen, die de levensgeschiedenis van Jezus, zooals we die in het Nieuwe Testament vinden verklaren als gedeeltelijk legendarisch en gedeeltelijk geschiedkundig, maar die geen redelijke wijze van verklaring bieden.

In occult onderzoek is echter aan H. P. B. en andere deskundigen iets anders gebleken. De occulte verslagen bevestigen gedeeltelijk de geschiedenis die in de evangeliën verhaald wordt

en bevestigen die gedeeltelijk niet, maar stellen ons in staat het te ontwarren met de mythen die ermee samengevlochten zijn."

En dan volgt de geschiedenis zooals die uit occult onderzoek gebleken is. „Het kind, wiens Joodsche naam veranderd is in Jezus, werd geboren in 105 v. Chr. gedurende het consulaat van Publius Rutilius Rufus en Gnaeus Mallius Maximus. Zijne ouders waren van goede afkomst, hoewel arm, en hij werd opgevoed in de kennis van de Hebreeuwsche schriften. Zijn vurige toewijding, en een ernst boven zijne jaren, leidden zijne ouders er toe hem te wijden aan een godsdienstig en asketisch leven, en spoedig na een bezoek aan Jeruzalem, waarbij het buitengewone verstand en de begeerte naar kennis van den jongeling zich toonden in zijn opzoeken van de geleerden in den tempel, werd hij, om opgevoed te worden, gezonden naar de Esseense gemeenschap in de Zuid-Judeesche woestijn. (De Esseërs worden hier en daar genoemd in de boeken die de toestanden van het Joodsche volk beschrijven ten tijde van het begin onzer jaartelling. Ze schijnen een soort van Joodsche godsdienstige „orde" te zijn geweest, in elk geval menschen die de oude zeden en gewoonten trouw bleven en de wereld en al wat de wereld bood ontvloden).

Toen hij den leeftijd van negentien jaar bereikt had, ging hij naar het Esseense klooster, dat veel bezocht werd door geleerden die van uit Perzië en Indië naar Egypte reisden, en waar een prachtige bibliotheek van okkulte werken — waarvan vele uit de Trans-Himalayasche streken — was opgericht. Vanuit dezen zetel van mystieke geleerdheid ging hij later verder naar Egypte. Hij was ten volle onderricht in de geheime leeringen, die de werkelijke levensbron waren onder de Essenen, en hij werd in Egypte ingewijd als een leerling van die

eene allerhoogste Loge van waaruit elke godsdienst haar stichter heeft.

Ook omtrent de vraag hoe Jezus er uitzag, weet zij ons inlichtingen te geven, alles als resultaat van occulte kennis en onmiddellijk weten.

Waarlijk, als we zoo historische en andere wetenschappelijke kwesties gaan oplossen, dan mag dit gerust bedenkelijk geacht worden voor onzen wetenschappelijken zin.

36. *Het Zoeken naar Eenheid.*

In de Theosophie komt weer tot uiting de behoefte van den mensch om in de wereld een eenheid te vinden. De oude voorstelling van een wereld bestaande uit stof en geest, als twee absoluut verschillende substanties, voldeed den menschen die dieper nadachten niet en alles wat zij opmerkten omtrent de diepe innerlijke samenhang van die beide, was er ook mee in strijd. Een hoogere eenheid zoekt de mensch, die die beide in zich besluit, hetzij hij die eenheid *stof* noemt en daaruit alles, ook de geestelijke verschijnselen, verklaren wil, hetzij hij het oerprincipe van de wereld ziet als *geest*, die zich door middel van onze zintuiglijke waarneming voordoet als stoffelijke verschijning. Dit *Psychisch Monisme* wordt tegenwoordig in breede kringen ook buiten de Theosophie aangenomen en is de absolute tegenhanger van het Materialistisch Monisme, zooals de aanhangers van Haeckels Monisme het leeren, al is het evenals deze leer gekant tegen het aloude dualisme.

„Er is één goddelijk Bestaan”, zoo leert Annie Besant, „het Leven van al wat is, er is één goddelijk werking, één kracht die overal bestaat in het heelal. Slechts hun uitdrukking, hun wijze van zich te openbaren is verschillend. Het besef van deze eenheid werkt dan een besef van eenheid met de

gansche natuur en met de geheele menschenwereld in de hand. De leer van de „Algemeene Broederschap van den Mensch” staat als het eerste doel der Theosophische Vereeniging op den voorgrond, en steeds wordt de „liefde voor de menschheid” de groote drijfveer van de menschelijke handelingen genoemd. De teksten uit het N. T. waarin van die liefde wordt gesproken, staan bij de Theosophen in groote eer en aan den godsdienst verwijten zij steeds dat ze zoo exclusief zijn. „Te midden van klassenhaat en strijdende secten”, (zoo spreekt Annie Besant) „verheft de Theosophie haar verheven banier van menschelijke liefde tot voortdurende herinnering aan het feit dat de geheele menschheid één is en dat wij allen hetzelfde einddoel tegemoet reizen; zonder die erkenning van Broederschap is alle wetenschap nutteloos en alle godsdienst huichelarij. Dieper dan alle verscheidenheid, machtiger dan alle vijandschap is die Heilige Geest van Liefde. Het Zelf van ieder is het Hooger Zelf van allen en die band is van dien aard dat niets in het Heelal hem kan verbreken. Wat één verheft, verheft allen; wat één verlaagt, verlaagt allen. De zonde en de misdaad van ons ras zijn onze zonde en onze misdaad en slechts door onze broeders te redden kunnen wij ons zelven redden. Eén bij onzen aanvang, met één zelfde einddoel voor ons, moeten wij ook noodzakelijk één zijn op het pad van vooruitgang.”

Eén met de menschheid, één met de gansche schepping, dat is een gevoel dat zoo noodig dient te worden aangekweekt in onzen individualistischen tijd. „Ieder voor zich”, dat klinkt ons tegenwoordig zoo natuurlijk in de ooren en het oude „en God voor ons allen” blijft er dan helaas maar al te dikwijls achter weg. Maar dat wij allen samen één groot gezin, één groote familie zijn, dat wat den een

schaadt, allen schaadt, dat beseffen maar zoo weinigen. Dat geen geluk denkbaar is voor enkelen als velen lijden, dat heeft het socialisme gepredikt, dat zegt thans ook de Theosofie. Verlossing voor allen wil zij en wij allen moeten daartoe samenwerken, door zelf rein te zijn en ons niet te verlagen, door anderen te helpen en te redden. Mocht deze boodschap door velen worden verstaan, al is ons doel ook niet „verlossing” in den zin waarin de Theosophen het bedoelen, maar „volmaking” in de christelijke beteekenis van het woord. Ook *ons* „hooger geestelijk leven” dat wij meenen in ons leven te moeten bereiken, kunnen wij niet anders bereiken dan door te trachten zooveel mogelijk te beantwoorden aan de hoogste inspraken van ons hart: door zelf rein te zijn en ons niet te verlagen, door anderen te helpen en te redden.

Hier dient dan nog even de aandacht te worden gevestigd op een andere richting waarin dat verlangen naar eenheid heel sterk tot uiting komt, n.l. de Anthroposophie van Rudolf Steiner. Dit is een tak van denzelfden stam als de Theosophie. Steiner die als Theosoof begonnen is, sloeg later een andere richting in en noemde zijn leer in tegenstelling met de Theosophie („goddelijke wijsheid”) Anthroposophie („menschelijke wijsheid”).

Die drang naar eenheid openbaart zich in de Anthroposophie in een verlangen om het geheele leven en de geheele wereld van een punt uit te verklaren. Maar wij zijn zoo verdeeld en het lukt ons daardoor meestal zoo slecht. De kunst ziet de wereld zoo gansch anders dan de wetenschap en de godsdienst weer anders. Toch gevoelen we dat er boven al die verdeeldheid en verbrokkeling een eenheid uitgaat. Die eenheid te benaderen gelukt alleen eenigermate aan de groote genieën

van de menschheid. Zulk een genie was Goethe en het is dan ook door de studie van Goethes werken en het zich inleven in Goethes gedachten, dat Steiner tot zijn stelsel is gekomen, tot de Anthroposophie, die door velen als een nieuw evangelie wordt begroet. Waarneming, onderzoek en logisch denken voeren tot een mechanische, materialistische wereldbeschouwing, zoo spreken de Anthroposofen. Niet langer mogen natuuronderzoek en geestelijke wetenschap, godsdienst en kunst naast elkander staan, er is een ideeënwereld die dit alles gelijkelijk doordringt. Die hoogere eenheid zoeken de Anthroposofen.

Het centraalpunt van de Antroposophie is het Goetheanum of de „Freie Hochschule für Geisteswissenschaft” te Dornach bij Basel.

37. *Christian Science.*

Tot de spiritualistische richtingen van onzen tijd behoort dan verder nog „*Christian Science*” (eig. De christelijke wetenschap). Dit is een richting die niet als de Theosophie universeel wil zijn, maar zeer stellig, wat uit den naam ook al blijkt, aan het Christendom wil aanknoopen en dit als den hoogsten vorm van godsdienst beschouwt.

Christian Science, een Amerikaansche richting, dateert van 1866, toen het (gelijk de Scientisten het noemen) door Mrs. Baker Eddy is ontdekt. Haar boek „*Science and Health with Key to the Scriptures*”, het „*Textbook*” van de Scientisten licht ons aangaande deze strooming volledig in. Christian Science is volgens de aanhangers dezer leer de vervulling van den godsdienst, door Jezus Christus gesticht. Het is „de Wet van God, de Wet van Leven, Waarheid en Liefde”. Duidelijk is het, dat de geheele gedachtengang uitgaat van de stelling: *Geest is alles, geest is de eenig bestaande*

realiteit, van het eigenlijke psychisch-monisme dus. In overeenstemming daarmee zegt het „Textbook”: „Wie dit eenmaal heeft ingezien, die kent geen zonde, ziekte of leed meer, omdat alle onvolmaaktheid uitvloeisel is van de materie, die inderdaad tegenover den geest niet bestaat.” „Leven, God, Almachtige Goedheid, sluiten uit dood, kwaad, zonde, ziekte. Ziekte, zonde, kwaad en dood, sluiten uit Goedheid, Almachtige God, Leven.” Dus, redeneert Christian Science, „als ziekte, zonde en leed erkend worden voor wat ze zijn, voor niets, zouden ze verdwijnen als nevelen voor het licht der zon.”

Deze oplossing van de moeilijkheid die er voor het denken der menschen ligt in het dualisme geest-stof, dat we in de wereld waarnemen, is wel zeer radikaal. „Er bestaat niets dan geest, en wanneer we 't juiste inzicht maar hadden, dan zou de stof voor ons opgehouden zijn te bestaan.” 't Is letterlijk de oude Sankhya-philosophie (zie in paragraaf 27). De Christian Scientisten gelooven nu de bewijzen voor de waarheid van hun leer in handen te hebben. Daarvoor wijzen ze n.l. op de genezingen, die ten gevolge van dit nieuwe inzicht zijn geschied. De laatste 200 bladzijden van het „Textbook” zijn er geheel aan gewijd. Hier krijgen we een lange reeks ziektegevallen: koortsen, verlammingen, gebroken ledematen, neuralgie, doofheid, krankzinnigheid, kanker, tering die alle genezen zijn tengevolge van het betere inzicht, dat Christian Science heeft gebracht, soms enkel door het lezen van het Textbook. Ja, sterker nog, we vinden er zelfs de beschrijving in van een ziek kindje van nog geen jaar oud, dat herstelt als zijn moeder dit boek gaat lezen!

Dit alles zou in zichzelf volkomen zijn, een natuurlijk uitvloeisel van de grondstelling: geest

is de eenige realiteit. Maar dit is *niet* alles. Mrs. Eddy kwam evenals H. P. Batvatsky en Annie Besant van de orthodoxie tot Christian Science en zoo is de orthodoxe denkwijze zeer sterk in Christian Science overgegaan. De Scientisten staan volstrekt niet vrij tegenover de oude leerstukken van het Christendom. In het Christendom vinden zij de waarheid bij uitnemendheid, den Bijbel beschouwen zij als Gods Woord, terwijl zij zoowel de oude dogma's als de uitspraken van den Bijbel symbolisch uitleggen. Het gaat hier geheel om de *geestelijke* beteekenis, gelijk zij het noemen.

Als „leer” geeft Mrs Eddy een zestal stellingen.

1°. Als aanhangers van de waarheid aanvaarden wij het geïnspireerde bijbelwoord als onzen voldoenden gids tot het eeuwige leven.

2°. Wij erkennen en aanbidden één hoogsten en oneindigen God; wij erkennen éenen Christus: Zijn Zoon Christus Jezus, den Heiligen Geest of den goddelijken Trooster, en den mensch als zijn beeld of gelijkenis.

3°. Wij erkennen Gods vergiffenis van zonden in de uitroeiing van zonde en het geestelijk begrip, dat kwaad is onwerkelijk en daarom niet eeuwig. Het geloof aan zonde intusschen wordt gestraft zoolang als het duurt.

4°. Wij erkennen Jezus' verzoening als de aan het lichttreding van goddelijke, werkzame liefde, die 's menschen eenheid met God door Christus Jezus, den wegwijzer, ontvouwt.

5°. Wij erkennen, dat de mensch wordt behouden door Christus, door Waarheid, Leven en Liefde, als betoond door den Galileeschen profeet in de genezing van zieken en de overwinning van ziekte en dood. Eveneens, dat de kruisiging van Jezus en zijne opstanding strekte tot verheffing van het

geloof en het besef als middel om het eeuwige leven te aanvaarden — de alheid van den geest en het niets zijn van de materie.

6°. Wij beloven plechtig te zullen waken en bidden, dat de „Geest” die in Christus Jezus was, ook in ons zij; jegens anderen te doen gelijk wij zouden willen, dat zij jegens ons zouden doen, en barmhartig, rechtvaardig en rein te zijn.

Dit is dan de geloofsbelijdenis. Men ziet het, zonder eenig woord van critiek worden hier de oude leerstellingen omtrent Christus' Zoonchap Gods, zijn zoendood, zijne wonderen en zijn opstanding overgenomen.

38. *Christian Science* (vervolg).

Hiermee in overeenstemming is het aannemen van den Bijbel als de geïnspireerde Heilige Schrift. Het middenstuk van „*Science and Health*” wordt gevormd door wat Mrs Eddy noemt „wetenschappelijke bijbeluitlegging.” Het is echter niets anders dan een symbolische uitlegging van Genesis, (eerst vers voor vers en dan met overspringing) en van een deel van de Openbaring. Ook hier is het natuurlijk, het kan niet anders, heel willekeurig. Niet naar wat de oude woorden zeggen, noch naar wat de oude schrijvers hebben bedoeld, wordt hierbij gevraagd, maar enkel wat de *geestelijke waarheid* is die erin ligt, d.w.z. wat de gedachte is, die wij erin kunnen leggen, en die dan ook nog waar is voor ons.

Dat *Christian Science* soms, (of moeten we zeggen: dikwijls?) succes heeft, is volstrekt niet te verwonderen. Wij weten allen dat de geest een zeer sterken invloed op het lichamelijk zijn kan uitoefenen. Wij weten, dat een sterke geest ziekten en kwalen kan overwinnen, ja zelfs dat

deze den dood een korte poos verschuiven kan. Maar zou dit inhouden, dat alle lichaamsgebreken eenvoudig kunnen worden ontkend, dat alle ziekten ophouden, wanneer men maar het juiste inzicht heeft? En waar blijft in dit stelsel de dood waarop ten slotte elk menschenleven uitloopt? Ook deze is slechts een voorstelling van den geest, die verdwijnt zoodra men maar het rechte inzicht heeft. Het is de Sankhya-philosophie, zooals die in Indië leefde, vele eeuwen voor het begin onzer jaartelling, die nu onder ons weer is opgestaan.

Mrs Eddy wordt door hare volgelingen hoog vereerd. In vele opzichten doet zij denken aan Mohammed. Evenals deze profeet heeft zij visioenen en acht zij zich geroepen de goddelijke waarheden te verkondigen. In den beginne verwachtte zij dat de bestaande christelijke kerken hare opvatting en uitlegging van den Christelijken godsdienst zouden aannemen, maar toen zij zich in die verwachting teleurgesteld zag, stichtte zij een eigen kerk die zij noemde: „the first church of Christ, Scientist. Dit was in 1879 in Boston. Vier jaren later stichtte zij „the Christian Science Journal”. Tot haar dood in 1910 heeft zij heel veel geschreven. In 1908 heeft zij zelfs een internationaal dagblad opgericht: „The Christian Science Monitor”. We zien welke de geest is die de Christian Scientisten in de wereld willen uitdragen, wanneer we lezen dat het doel van deze courant was: „Niemand te grieven, maar de menschheid tot zegen te zijn.” Dit op zichzelf is al een heerlijk doel, waar heel wat goeds door tot stand kan komen.

De Christian Scientisten zijn thans over de geheele wereld verspreid. In Boston hebben zij nog steeds hun grootste kerk en verder komen zij elken Zondag op bijna 2000 plaatsen samen tot een gods-

dienstoeffening. Deze godsdienstoeffeningen worden in het Engelsch gehouden. Een stuk uit den Bijbel wordt er voorgelezen en ook een stuk uit „Science and Health,” dat verklaard wordt. Deze stukken zijn vastgesteld, zoodat in de godsdienstoeffeningen in alle Christian-Science kerken hetzelfde behandeld wordt. Dát en het feit dat het overal in 't Engelsch gebeurt, geeft natuurlijk een gevoel van groote eenheid en samenhang.

De geneesmethode wordt stelselmatig aangeleerd in cursussen aan Mrs Eddy's College te Boston. Zulk een cursus duurt 3 weken.

39. *Besluit.*

Zoo zijn we dan aan 't slot van ons overzicht van de „Geestelijke Stroomingen van Onzen Tijd” gekomen. En uit deze stroomingen blijkt wel heel duidelijk, dat op den tijd van het materialisme thans weer is gevolgd een spiritualistische tijd, een tijd waarin het verlangen van den mensch opnieuw uitgaat naar de geestelijke wereld, die hij kent als met zijn diepste wezen verwant. De eeuwigheid en de oneindigheid, die wij niet kunnen omvatten met ons begrip, daarnaar grijpen we allen toch steeds weer opnieuw. Ze laten ons geen rust.

En allen strekken wij ons daarnaar uit op een verschillende wijze, ieder naar zijn aard en zijn aanleg. Zooals elk van onze zintuigen iets van de wereld grijpt, het oog, het licht en het oor den klank, onze tong den smaak, onze neus den geur, onze huid de warmte, zooals zelfs één zelfde verschijnsel op de verschillende zintuigen een verschillende indruk maken kan, zoo benaderen wij ook op verschillende wijze die geestelijke wereld waarheen ons verlangen gaat, elk naar zijn aanleg en aard.

Is dit niet „religie” in den ruimsten zin des woords? Want wat is religie anders dan „gebondenheid”, dan het bewustzijn hebben van den band, die ons, kleine menschen, maar tegelijk ons, geestelijke wezens, verbindt met de groote goddelijke, geestelijke wereld, met het groote goddelijke geestelijke Leven om ons heen?

Laten wij dat gevoel trachten te begrijpen waar wij het vinden, ook waar het zich aan ons voordoet in vormen die aan ons eigen zieleleven misschien vreemd zijn. Want het gaat niet om den gelijken *vorm*, het gaat om het innerlijke dat in den vorm opgesloten ligt. Uit al die buitenkerkelijke geestelijke stroomingen spreekt het gevoel zoo goed als uit de verschillende kerken om ons heen. Sterk spreekt het vooral uit de vereenigingen en bonden onder de jongeren, uit de V. C. S. B. (de Vrijzinnig Christelijke Studentenbond), de V. C. J. B. (de Vrijzinnig Christelijke Jongerenbond), de P. I. A. (de praktische Idealisten Associatie), om ons tot enkele religieuze vereenigingen op vrijzinnig gebied te bepalen. Hier zien we een opleven van geestelijke idealen, van liefde voor de geestelijke dingen in den ruimsten zin des woords, een uitstrekken van den mensch naar God in het bewustzijn dat Hij is het Leven van ons leven.

Vele jaren geleden zag ik op een tentoonstelling een schilderij waarvan de voorstelling steeds in mij is blijven leven. Ik weet niet meer wie de schilder was, maar wat hij op het doek had gebracht heeft een diepen indruk op mij gemaakt. De voorgrond van dit schilderstuk was gehuld in diepe duisternis: niets dan sombere, donkere wolken waren er te zien. En uit die duisternis reikten handen, ontelbaar veel handen omhoog. Handen, die trachtten te grijpen, handen die zich in wan-

hoop wrongen, handen die zich verlangend uitstrekten, handen opgeheven in gebed; handen schoon van vorm en teer van kleur maar ook handen, grof en beenig, ruwe werkmanshanden en teere vrouwenhanden, oude gerimpelde handen, die lang hadden gewerkt in zwaar en moeilijk werk en fijne jonge handen, die nog niet wisten wat werken beteekent. Het was alsof de gansche menschheid uit die sombere duisternis de handen uitstrekke. En daar boven in schemerlicht, stonden hoog en strak de emblemen van de godsdiensten der menschen. Ja, daarnaar strekten zich die handen uit. Naar die goden- en heiligenbeelden, naar die Boeddhabeelden en madonna's, naar die halve manen en die kruisen, die daar oprezen uit de wolk. Daarnaar gaat het verlangen uit van hen die daar zijn in de duisternis, van dezen verwachten ze troost en steun. — Maar boven die teekenen, hoog daarboven in verblindend licht, was voor wie goed toekeek een gelaat te zien, een gelaat, zelf, zóó stralend dat men het bijna in al dat licht niet ontdekte en dat eigenlijk niets was dan twee oogen vol diepe ontferming: het gelaat van God. Twee oogen vol liefde in een lichtend aanzicht, hoog boven de menschen, maar ook — hoog uitgaande boven al de symbolen die Hem vertolken, hooger dan welke de menschheid niet reikt.

Dit leek mij een goede gedachte. Allen wenden zij zich naar het licht, naar wat zij kennen van het licht, maar het ware licht straalt hoog boven alles wat zij kennen, in zijn ware goddelijkheid.

21. NUTTIGHEIDEN GEVALLEN VAN DOORMANIPULERINGEN	80
(KINDEN, MAGIËN, ETC.)	
22. DOORZICHT KRACHTEN (TELEPATHIE, CLAIRVOYANCE)	82
23. DOORZICHT KRACHTEN (VOORSPELINGEN, PSYCHISCHE	
VRAGEN) (WISSEN)	85
24. HET AANTREKKELEN VAN DE GEMIDDELDE	88

INHOUD

I. INLEIDING

1. DE VERSCHILLEN IN HET MENSCHELIJK GEESTESLEVEN	5
2. HET INDIVIDUALISME VAN ONZEN TIJD	8
3. GEEST EN STOF	10

II. HET MATERIALISME

4. HET NATUURKUNDIG MATERIALISME	14
5. DE EVOLUTIELEER	17
6. HET MYSTERIE IN DE WERELD	22
7. HET GELOOF AAN DE MENSCHELIJKE ZIEL.....	26
8. HET HISTORISCH-MATERIALISME	29
9. " " " (vervolg)	32

III. PRIMITIEF SPIRITUALISME

10. FETISCHISME	37
11. MAGIE EN ASTROLOGIE	42
12. OUD-SPIRITISME	46
13. HERLEVING VAN HET SPIRITISME	49
14. ZIJN DE VERHALEN WAAR?	52
15. ENKELE VERHALEN VAN HET MODERNE SPIRITISME...	55
16. IS DE SPIRITISTISCHE VERKLARING DE JUISTE?.....	60
17. GEVAREN VAN HET AANNEMEN VAN DE GEESTEN- THEORIE	65

IV. RESULTATEN VAN HET NIEUWE PSYCHO- LOGISCH ONDERZOEK

18. DRIEËRLEI BEWUSTZIJNSINHOUD	70
19. ONBEWUST DENKEN	73
20. SOMNAMBULISME	76
21. BUITENGEWONE GEVALLEN VAN SOMNAMBULISME (HYPNOSE, MESMERISME)	80
22. OCCULTE KRACHTEN (TELEPATHIE, CLAIRVOYANCE)	83
23. OCCULTE KRACHTEN (VOORSPELLINGEN, PHYSISCHE VERSCIJNSLEN)	86
24. HET AANTREKKELIJKE VAN DE GEESTENTHEORIE	88

V. DE SPIRITUALISTISCHE PHILOSOFIEËN

25. SPIRITUALISTISCHE PHILOSOFIE	91
26. OUDE INDISCHE PHILOSOFIEËN	93
27. THEOSOPHISCHE STROOMINGEN	96
28. " " " (vervolg)	99
29. DE MODERNE THEOSOPHIE	102
30. DE THEOSOPHISCHE OPVATTING VAN GODSDIENST ...	106
31. HET DRIELEDIG DOEL DER T. V.	110
32. KARMA EN REÏNCARNATIE	114
33. " " " (vervolg)	119
34. BEHOORT DE THEOSOPHIE TOT DE MYSTIEKE RICH- TINGEN?	122
35. OCCULTE WETENSCHAP	127
36. HET ZOEKEN NAAR EENHEID	129
37. CHRISTIAN SCIENCE	132
38. CHRISTIAN SCIENCE (vervolg)	135
39. BESLUIT	137

III. PRIMITIVE SPIRITUALISME

1. INLEIDING	1
2. DE OUDSTE SPIRITUALISTISCHE LEEREN	2
3. DE OUD-EGYPTISCHE SPIRITUALISME	3
4. DE OUD-INDISCHE SPIRITUALISME	4
5. DE OUD-CHINESE SPIRITUALISME	5
6. DE OUD-ARABISCHE SPIRITUALISME	6
7. DE OUD-HEBREWISCHE SPIRITUALISME	7
8. DE OUD-GRIEKSCHE SPIRITUALISME	8
9. DE OUD-ROMEINSCHE SPIRITUALISME	9
10. DE OUD-GERMAANSCHE SPIRITUALISME	10
11. DE OUD-NEDERLANDSCHE SPIRITUALISME	11
12. DE OUD-ENGLANDSCHE SPIRITUALISME	12
13. DE OUD-FRANSCHE SPIRITUALISME	13
14. DE OUD-DEUTSCHE SPIRITUALISME	14
15. DE OUD-ITALIËSCHE SPIRITUALISME	15
16. DE OUD-SPANISCHE SPIRITUALISME	16
17. DE OUD-PORTUGALSCHE SPIRITUALISME	17
18. DE OUD-RUSSISCHE SPIRITUALISME	18
19. DE OUD-POLNISCHE SPIRITUALISME	19
20. DE OUD-TSJECHISCHE SPIRITUALISME	20
21. DE OUD-SLOVENSCHE SPIRITUALISME	21
22. DE OUD-KROATISCHE SPIRITUALISME	22
23. DE OUD-SERBIËSCHE SPIRITUALISME	23
24. DE OUD-MONTENEGROSCHE SPIRITUALISME	24
25. DE OUD-BOSNIËSCHE SPIRITUALISME	25
26. DE OUD-MACEDONISCHE SPIRITUALISME	26
27. DE OUD-BULGARIËSCHE SPIRITUALISME	27
28. DE OUD-ROEMENSCHE SPIRITUALISME	28
29. DE OUD-GRIEKSCHE SPIRITUALISME	29
30. DE OUD-ITALIËSCHE SPIRITUALISME	30
31. DE OUD-SPANISCHE SPIRITUALISME	31
32. DE OUD-PORTUGALSCHE SPIRITUALISME	32
33. DE OUD-RUSSISCHE SPIRITUALISME	33
34. DE OUD-POLNISCHE SPIRITUALISME	34
35. DE OUD-TSJECHISCHE SPIRITUALISME	35
36. DE OUD-SLOVENSCHE SPIRITUALISME	36
37. DE OUD-KROATISCHE SPIRITUALISME	37
38. DE OUD-SERBIËSCHE SPIRITUALISME	38
39. DE OUD-MONTENEGROSCHE SPIRITUALISME	39
40. DE OUD-BOSNIËSCHE SPIRITUALISME	40
41. DE OUD-MACEDONISCHE SPIRITUALISME	41
42. DE OUD-BULGARIËSCHE SPIRITUALISME	42
43. DE OUD-ROEMENSCHE SPIRITUALISME	43
44. DE OUD-GRIEKSCHE SPIRITUALISME	44
45. DE OUD-ITALIËSCHE SPIRITUALISME	45
46. DE OUD-SPANISCHE SPIRITUALISME	46
47. DE OUD-PORTUGALSCHE SPIRITUALISME	47
48. DE OUD-RUSSISCHE SPIRITUALISME	48
49. DE OUD-POLNISCHE SPIRITUALISME	49
50. DE OUD-TSJECHISCHE SPIRITUALISME	50
51. DE OUD-SLOVENSCHE SPIRITUALISME	51
52. DE OUD-KROATISCHE SPIRITUALISME	52
53. DE OUD-SERBIËSCHE SPIRITUALISME	53
54. DE OUD-MONTENEGROSCHE SPIRITUALISME	54
55. DE OUD-BOSNIËSCHE SPIRITUALISME	55
56. DE OUD-MACEDONISCHE SPIRITUALISME	56
57. DE OUD-BULGARIËSCHE SPIRITUALISME	57
58. DE OUD-ROEMENSCHE SPIRITUALISME	58
59. DE OUD-GRIEKSCHE SPIRITUALISME	59
60. DE OUD-ITALIËSCHE SPIRITUALISME	60
61. DE OUD-SPANISCHE SPIRITUALISME	61
62. DE OUD-PORTUGALSCHE SPIRITUALISME	62
63. DE OUD-RUSSISCHE SPIRITUALISME	63
64. DE OUD-POLNISCHE SPIRITUALISME	64
65. DE OUD-TSJECHISCHE SPIRITUALISME	65
66. DE OUD-SLOVENSCHE SPIRITUALISME	66
67. DE OUD-KROATISCHE SPIRITUALISME	67
68. DE OUD-SERBIËSCHE SPIRITUALISME	68
69. DE OUD-MONTENEGROSCHE SPIRITUALISME	69
70. DE OUD-BOSNIËSCHE SPIRITUALISME	70
71. DE OUD-MACEDONISCHE SPIRITUALISME	71
72. DE OUD-BULGARIËSCHE SPIRITUALISME	72
73. DE OUD-ROEMENSCHE SPIRITUALISME	73
74. DE OUD-GRIEKSCHE SPIRITUALISME	74
75. DE OUD-ITALIËSCHE SPIRITUALISME	75
76. DE OUD-SPANISCHE SPIRITUALISME	76
77. DE OUD-PORTUGALSCHE SPIRITUALISME	77
78. DE OUD-RUSSISCHE SPIRITUALISME	78
79. DE OUD-POLNISCHE SPIRITUALISME	79
80. DE OUD-TSJECHISCHE SPIRITUALISME	80
81. DE OUD-SLOVENSCHE SPIRITUALISME	81
82. DE OUD-KROATISCHE SPIRITUALISME	82
83. DE OUD-SERBIËSCHE SPIRITUALISME	83
84. DE OUD-MONTENEGROSCHE SPIRITUALISME	84
85. DE OUD-BOSNIËSCHE SPIRITUALISME	85
86. DE OUD-MACEDONISCHE SPIRITUALISME	86
87. DE OUD-BULGARIËSCHE SPIRITUALISME	87
88. DE OUD-ROEMENSCHE SPIRITUALISME	88
89. DE OUD-GRIEKSCHE SPIRITUALISME	89
90. DE OUD-ITALIËSCHE SPIRITUALISME	90
91. DE OUD-SPANISCHE SPIRITUALISME	91
92. DE OUD-PORTUGALSCHE SPIRITUALISME	92
93. DE OUD-RUSSISCHE SPIRITUALISME	93
94. DE OUD-POLNISCHE SPIRITUALISME	94
95. DE OUD-TSJECHISCHE SPIRITUALISME	95
96. DE OUD-SLOVENSCHE SPIRITUALISME	96
97. DE OUD-KROATISCHE SPIRITUALISME	97
98. DE OUD-SERBIËSCHE SPIRITUALISME	98
99. DE OUD-MONTENEGROSCHE SPIRITUALISME	99
100. DE OUD-BOSNIËSCHE SPIRITUALISME	100

IV. RESULTATEN VAN HET NIEUWE PSYCHOLOGISCH ONDERZOEK

1. INLEIDING	1
2. DE OUDSTE PSYCHOLOGISCHE LEEREN	2
3. DE OUD-EGYPTISCHE PSYCHOLOGIE	3
4. DE OUD-INDISCHE PSYCHOLOGIE	4
5. DE OUD-CHINESE PSYCHOLOGIE	5
6. DE OUD-ARABISCHE PSYCHOLOGIE	6
7. DE OUD-HEBREWISCHE PSYCHOLOGIE	7
8. DE OUD-GRIEKSCHE PSYCHOLOGIE	8
9. DE OUD-ROMEINSCHE PSYCHOLOGIE	9
10. DE OUD-GERMAANSCHE PSYCHOLOGIE	10
11. DE OUD-NEDERLANDSCHE PSYCHOLOGIE	11
12. DE OUD-ENGLANDSCHE PSYCHOLOGIE	12
13. DE OUD-FRANSCHE PSYCHOLOGIE	13
14. DE OUD-DEUTSCHE PSYCHOLOGIE	14
15. DE OUD-ITALIËSCHE PSYCHOLOGIE	15
16. DE OUD-SPANISCHE PSYCHOLOGIE	16
17. DE OUD-PORTUGALSCHE PSYCHOLOGIE	17
18. DE OUD-RUSSISCHE PSYCHOLOGIE	18
19. DE OUD-POLNISCHE PSYCHOLOGIE	19
20. DE OUD-TSJECHISCHE PSYCHOLOGIE	20
21. DE OUD-SLOVENSCHE PSYCHOLOGIE	21
22. DE OUD-KROATISCHE PSYCHOLOGIE	22
23. DE OUD-SERBIËSCHE PSYCHOLOGIE	23
24. DE OUD-MONTENEGROSCHE PSYCHOLOGIE	24
25. DE OUD-BOSNIËSCHE PSYCHOLOGIE	25
26. DE OUD-MACEDONISCHE PSYCHOLOGIE	26
27. DE OUD-BULGARIËSCHE PSYCHOLOGIE	27
28. DE OUD-ROEMENSCHE PSYCHOLOGIE	28
29. DE OUD-GRIEKSCHE PSYCHOLOGIE	29
30. DE OUD-ITALIËSCHE PSYCHOLOGIE	30
31. DE OUD-SPANISCHE PSYCHOLOGIE	31
32. DE OUD-PORTUGALSCHE PSYCHOLOGIE	32
33. DE OUD-RUSSISCHE PSYCHOLOGIE	33
34. DE OUD-POLNISCHE PSYCHOLOGIE	34
35. DE OUD-TSJECHISCHE PSYCHOLOGIE	35
36. DE OUD-SLOVENSCHE PSYCHOLOGIE	36
37. DE OUD-KROATISCHE PSYCHOLOGIE	37
38. DE OUD-SERBIËSCHE PSYCHOLOGIE	38
39. DE OUD-MONTENEGROSCHE PSYCHOLOGIE	39
40. DE OUD-BOSNIËSCHE PSYCHOLOGIE	40
41. DE OUD-MACEDONISCHE PSYCHOLOGIE	41
42. DE OUD-BULGARIËSCHE PSYCHOLOGIE	42
43. DE OUD-ROEMENSCHE PSYCHOLOGIE	43
44. DE OUD-GRIEKSCHE PSYCHOLOGIE	44
45. DE OUD-ITALIËSCHE PSYCHOLOGIE	45
46. DE OUD-SPANISCHE PSYCHOLOGIE	46
47. DE OUD-PORTUGALSCHE PSYCHOLOGIE	47
48. DE OUD-RUSSISCHE PSYCHOLOGIE	48
49. DE OUD-POLNISCHE PSYCHOLOGIE	49
50. DE OUD-TSJECHISCHE PSYCHOLOGIE	50
51. DE OUD-SLOVENSCHE PSYCHOLOGIE	51
52. DE OUD-KROATISCHE PSYCHOLOGIE	52
53. DE OUD-SERBIËSCHE PSYCHOLOGIE	53
54. DE OUD-MONTENEGROSCHE PSYCHOLOGIE	54
55. DE OUD-BOSNIËSCHE PSYCHOLOGIE	55
56. DE OUD-MACEDONISCHE PSYCHOLOGIE	56
57. DE OUD-BULGARIËSCHE PSYCHOLOGIE	57
58. DE OUD-ROEMENSCHE PSYCHOLOGIE	58
59. DE OUD-GRIEKSCHE PSYCHOLOGIE	59
60. DE OUD-ITALIËSCHE PSYCHOLOGIE	60
61. DE OUD-SPANISCHE PSYCHOLOGIE	61
62. DE OUD-PORTUGALSCHE PSYCHOLOGIE	62
63. DE OUD-RUSSISCHE PSYCHOLOGIE	63
64. DE OUD-POLNISCHE PSYCHOLOGIE	64
65. DE OUD-TSJECHISCHE PSYCHOLOGIE	65
66. DE OUD-SLOVENSCHE PSYCHOLOGIE	66
67. DE OUD-KROATISCHE PSYCHOLOGIE	67
68. DE OUD-SERBIËSCHE PSYCHOLOGIE	68
69. DE OUD-MONTENEGROSCHE PSYCHOLOGIE	69
70. DE OUD-BOSNIËSCHE PSYCHOLOGIE	70
71. DE OUD-MACEDONISCHE PSYCHOLOGIE	71
72. DE OUD-BULGARIËSCHE PSYCHOLOGIE	72
73. DE OUD-ROEMENSCHE PSYCHOLOGIE	73
74. DE OUD-GRIEKSCHE PSYCHOLOGIE	74
75. DE OUD-ITALIËSCHE PSYCHOLOGIE	75
76. DE OUD-SPANISCHE PSYCHOLOGIE	76
77. DE OUD-PORTUGALSCHE PSYCHOLOGIE	77
78. DE OUD-RUSSISCHE PSYCHOLOGIE	78
79. DE OUD-POLNISCHE PSYCHOLOGIE	79
80. DE OUD-TSJECHISCHE PSYCHOLOGIE	80
81. DE OUD-SLOVENSCHE PSYCHOLOGIE	81
82. DE OUD-KROATISCHE PSYCHOLOGIE	82
83. DE OUD-SERBIËSCHE PSYCHOLOGIE	83
84. DE OUD-MONTENEGROSCHE PSYCHOLOGIE	84
85. DE OUD-BOSNIËSCHE PSYCHOLOGIE	85
86. DE OUD-MACEDONISCHE PSYCHOLOGIE	86
87. DE OUD-BULGARIËSCHE PSYCHOLOGIE	87
88. DE OUD-ROEMENSCHE PSYCHOLOGIE	88
89. DE OUD-GRIEKSCHE PSYCHOLOGIE	89
90. DE OUD-ITALIËSCHE PSYCHOLOGIE	90
91. DE OUD-SPANISCHE PSYCHOLOGIE	91
92. DE OUD-PORTUGALSCHE PSYCHOLOGIE	92
93. DE OUD-RUSSISCHE PSYCHOLOGIE	93
94. DE OUD-POLNISCHE PSYCHOLOGIE	94
95. DE OUD-TSJECHISCHE PSYCHOLOGIE	95
96. DE OUD-SLOVENSCHE PSYCHOLOGIE	96
97. DE OUD-KROATISCHE PSYCHOLOGIE	97
98. DE OUD-SERBIËSCHE PSYCHOLOGIE	98
99. DE OUD-MONTENEGROSCHE PSYCHOLOGIE	99
100. DE OUD-BOSNIËSCHE PSYCHOLOGIE	100

Dit werk behoort tot de reeks

RELIGIEUZE INWIJDING

onder redactie van W. G. Boon, D. Drijver, Dr. C. E. Hooykaas, J. J. Meyer en Dr. Miedema, leden der Commissies voor de Geschriften en tot Reorganisatie van het Godsdienstonderwijs, ingesteld door den Nederlandschen Protestantenvbond.

De Reeks bestaat uit de volgende werken, die elk een geheel op zichzelf vormen en afzonderlijk verkrijgbaar zijn voor f 1.25 ing. en f 1.75 gebonden:

1. Ir. FELIX ORTT, De Schepping, (Een natuur-filosofische inleiding)
2. Ds. D. DRIJVER, De Godsdienst, (Een godsdienst-historische inleiding)
3. Dr. C. E. HOOYKAAS, De Bijbel: Het Oude Testament, (met illustratie's)
4. Dr. C. E. HOOYKAAS, De Bijbel: Het Nieuwe Testament, (met illustratie's)
5. Ds. A. BINNERTS, De Kerk, (Geschiedenis der Christelijke kerken en karakteristiek van hun prediking en praktijken)
6. Mej. Dr. N. BRUINING, Geestelijke Stroomingen (De buiten-kerkelijke religieuze bewegingen van onzen tijd).
7. Ds. G. VAN DUYL, Geloof en Leven (De Godsdienstige levensvragen)

BIJ DE MIJ. VOOR GOEDE EN GOEDKOOPE
LECTUUR ZIJN DE NAVOLGENDE WERKEN
REEDS VERSCHENEN:

H. BAKELS: *Het Nieuwe Testament*, voor
leeken leesbaar gemaakt. 3e druk.

Ing. 4.50 In band 5.50

Luther's Leven, voor leeken verteld. Geïl-
lustreerd.

Ing. 0.75 In band 1.25

Beknopt Bijbelsch Woordenboek. In band 3.—

Het Instinct der onsterfelijkheid.

Ing. 3.05 In band 3.70

Nieuw-Testamentische Apocriefen.

Twee deelen ing. 2.25 geb. 3.— per deel

A. B. DAVIDS: *Het boek Jesaja*. Met In-
leiding.

Ing. 0.55 In band 1.05

C. EITJE: *De Jeugdgeschiedenis van het
Oude Volk*.

Ing. 1.50 Keurb. 2.40

GODSDIENSTIGE VRAAGSTUKKEN,
*Zeven lezingen, door de predikanten: J. B.
Netelenbos, K. H. Roessing, G. H. Wagenaar,
A. K. Mankes-Zernike, D. Klein Wassink,
S. H. J. James en A. H. De Hartog.*

Ing. 3.— Keurb. 3.90

THOMAS à KEMPIS: *De Navolging van
Christus*.

Ing. 1.20 Keurb. 1.95

KERN-MANNOURY: *Het Boeddhisme*.

Ing. 1.60 Keurb. 2.50

BLAISE PASCAL: *Gedachten*.

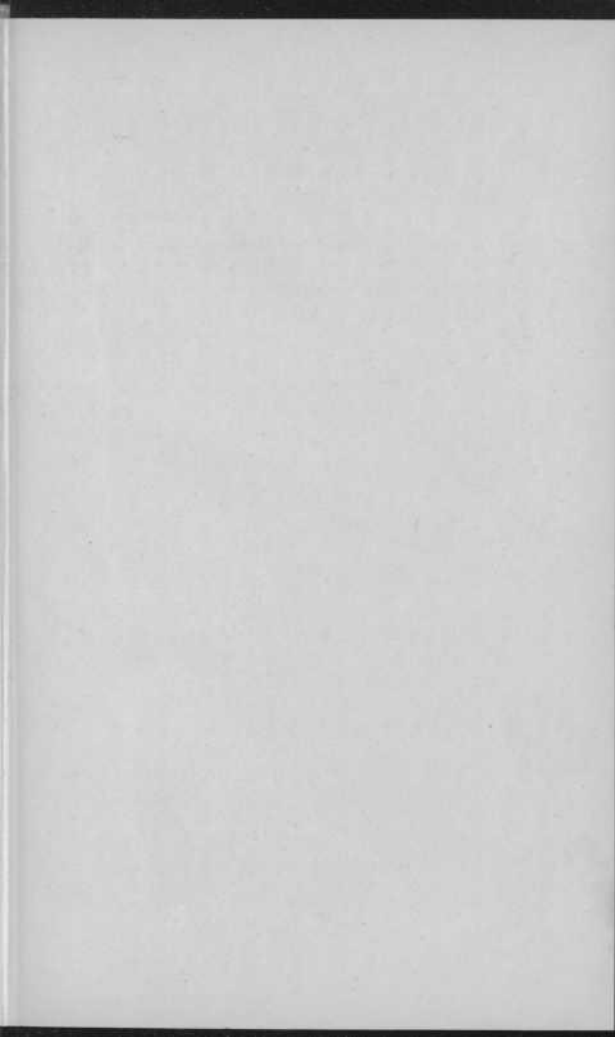
Ing. 1.40 In band 1.90

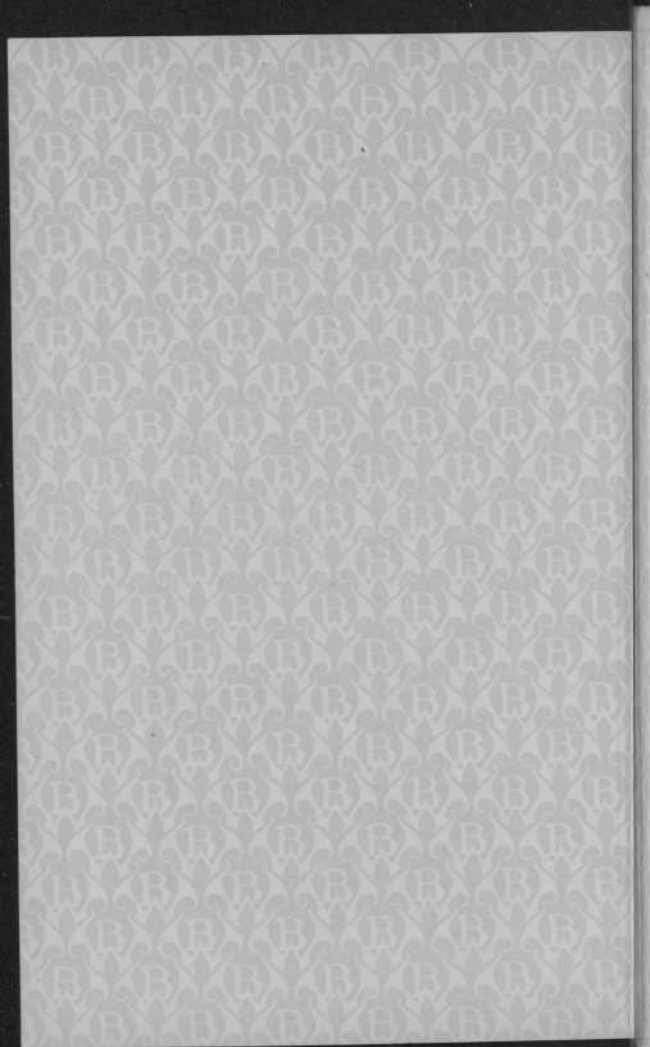
PLATOON: *Phaidoon*. Ing. 0.95 In band 1.45

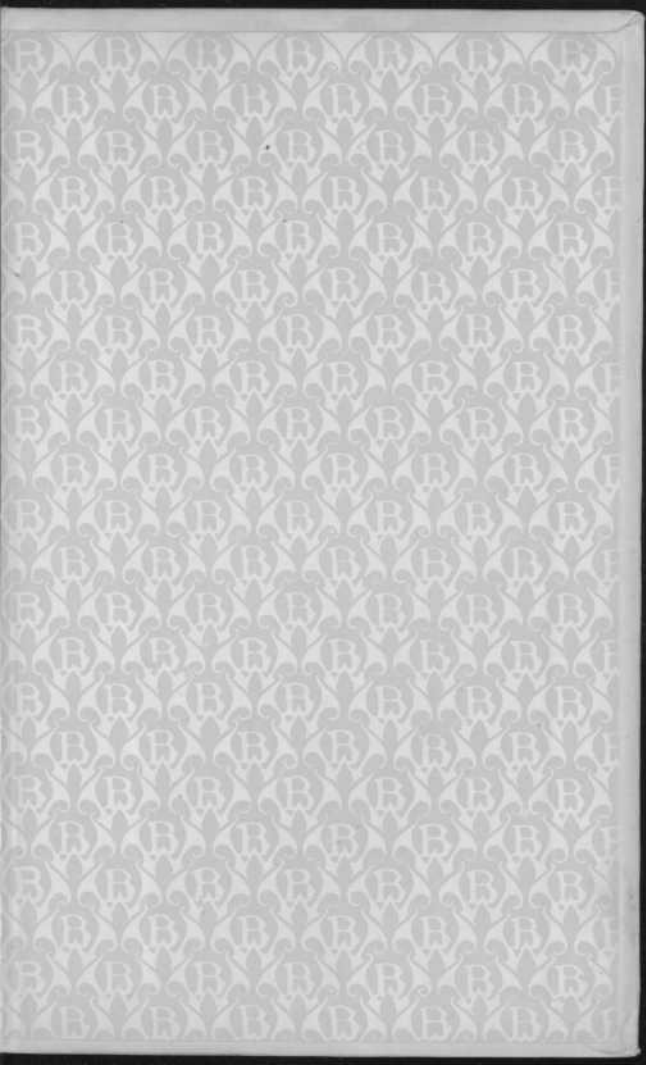
JOHANNES RUUSBROEC (de wonder-
bare): *Het Sieraad der Geestelijke Bruiloft*.

Ing. 0.95 In band 1.45

PROF. DR. THEOBALD ZIEGLER: *Gods-
dienst en Godsdiensten*. Ing. 0.55 In band 1.05

76